ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Аудіо-підручники і посібники

Інтернет-підтримка

ЗНО

І.М. Літвінова, С.Г. Бутко,
Ю.О. Гарюнова, З.Р. Тищенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Інтерактивний довідник-практикум із тестами

2022

Частина 1

- Морфологія
- Будова слова
- Словотвір

Отримай онлайн-консультацію автора

дистанційне НАВЧАННЯ традиційне

+ ЕЛЕКТРОННИЙ ДОДАТОК

УДК 811.161.2:37.091.26 (076.3)
У45

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
(*Лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України від 06.03.2019 № 22.1 / 12-Г-90*)

У45 **Українська мова**. Інтерактивний довідник-практикум із тестами (у 3 частинах). Ч. 1. Підготовка до ЗНО / І. М. Літвінова, С. Г. Бутко, Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко. — 3-тє вид., перероб. — Харків : Вид-во «Ранок», 2021. — 120 с.

ISBN 978-617-09-5736-8

Видання створено з метою якісної та ефективної підготовки до складання зовнішнього незалежного оцінювання з української мови. У довіднику вміщено теоретичний матеріал, вправи, а також тренувальні тести у форматі ЗНО з таких розділів мовознавства, як «Морфологія», «Будова слова. Словотвір».

За цим посібником учні можуть готуватись як самостійно, так і на шкільних уроках або заняттях із репетитором.

Для учнів, абітурієнтів, учителів, репетиторів і всіх, хто прагне здобути й удосконалити знання з української мови.

УДК 811.161.2:37.091.26 (076.3)

Навчальне видання

ЛІТВІНОВА Інна Миколаївна
БУТКО Софія Григорівна
ГАРЮНОВА Юлія Олегівна
ТИЩЕНКО Зара Робертівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
Інтерактивний довідник-практикум із тестами
(у 3 частинах). Частина 1
Підготовка до ЗНО

Редактор *І. В. Ткаченко*
Технічний редактор *О. В. Сідельникова*
Коректор *О. О. Якименко*

Д178086У.
Підписано до друку 02.07.2021.
Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,60.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5215 від 22.09.2016.
Для листів: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua
Тел. (057) 719-48-65,
тел./факс (057) 719-58-67.

Регіональні представництва видавництва «Ранок»:
Київ — тел. (044) 229-84-01, e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua,
Львів — тел. (067) 269-00-61, e-mail: office.lviv@ranok.com.ua.

З питань придбання продукції видавництва «Ранок» звертатися за тел.:
у Харкові — (057) 727-70-80;
Києві — (067) 449-39-65, (093) 177-05-04;
Вінниці — (067) 534-51-62;
Дніпрі — (067) 635-19-85;
Житомирі — (067) 122-63-60;
Львові — (067) 340-36-60;
Миколаєві та Одесі — (067) 551-10-79;
Черкасах — (0472) 51-22-51;
Чернігові — (067) 440-88-93.
E-mail: commerce@ranok.com.ua.

eco paper
Разом дбаємо про екологію та здоров'я

«Книга поштою»: вул. Котельниківська, 5, Харків, 61051.
Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.
E-mail: pochta@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-5736-8 (Ч. 1)
ISBN 978-617-09-5737-5 (Ч. 2)
ISBN 978-617-09-5738-2 (Ч. 3)

© І. М. Літвінова, С. Г. Бутко, Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко, 2021
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2021

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

І. М. Літвінова, С. Г. Бутко, Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Інтерактивний довідник-практикум із тестами
(у 3 частинах)

Частина 1

Схвалено Міністерством освіти і науки України

ЗНО 2022

ЗА НОВОЮ РЕДАКЦІЄЮ ПРАВОПИСУ
НОВИЙ ФОРМАТ ЗАВДАНЬ

Видання відповідає **«Програмі зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з української мови і літератури, здобутих на основі повної загальної середньої освіти»**

Дорогі старшокласники і вступники!

Пропонуємо до Вашої уваги посібник, що допоможе якісно й ефективно підготуватися до ЗНО з української мови. Видання відповідає **«Програмі зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з української мови і літератури, здобутих на основі повної загальної середньої освіти»**, яка набула чинності з 2020 року (*Наказ МОН № 696 від 26.06.2018 року*).

Матеріал, який потрібно опрацювати до ЗНО, викладено у 50 заняттях.

Існують два варіанти посібника «Українська мова. Інтерактивний довідник із тестами»: «велике» видання, що містить усі 50 занять, і посібник у трьох частинах («**Частина 1.** Морфологія. Будова слова. Словотвір», «**Частина 2.** Лексикологія. Фразеологія. Синтаксис і пунктуація», «**Частина 3.** Фонетика. Графіка. Орфографія. Стилістика. Розвиток мовлення»). Для зручності користування нумерація занять у частинах наскрізна.

«Частина 1. Морфологія. Будова слова. Словотвір» включає матеріал, знання якого перевіряється в третині тестових завдань ЗНО з української мови. Кожне із 19 занять цієї частини містить концентровано викладені теоретичні відомості та вправи для їх закріпленн. Наприкінці кожного заняття розміщено по 12 тестів на повторення в такому вигляді й формулюваннях, як на ЗНО.

Для кращого розуміння деяких мовних явищ пропонуємо постійні рубрики. У рубриці «Мовохакер» ми ділимося певними підказками або ж акцентуємо на тому, які завдання з тієї чи іншої теми, найімовірніше, будуть на ЗНО. У рубриці «Зверніть увагу» виділяємо інформацію, яка є найбільш суттєвою в блоці, або акцентуємо увагу на винятках із правила. «Словничок-кориснячок» містить мовні одиниці, які слід завчити й знати.

До кожного заняття в електронному додатку подано тести, які можна пройти онлайн.

Якщо ви проходите тести в посібнику, то ключі до них знайдете за QR-кодом.

Щоб вам було цікавіше готуватися до ЗНО, як ілюстративний матеріал ми обирали не лише класичні твори, а й тексти сучасних авторів — М. Бурмаки, С. Вакарчука, А. Кузьменка, О. Положинського, Ю. Саніної, А. Хливнюка та інших, а також вислови відомих людей, зокрема Б. Ступки, Л. Гузара.

Ключі

Радимо вам для кращого запам'ятовування робити в посібнику позначки, виділяти інформацію різними кольорами.

За нашим посібником ви можете працювати самостійно, з учителем на уроках чи на додаткових заняттях із репетитором.

Упевнені, що наполеглива й систематична підготовка неодмінно приведе Вас до бажаного результату на ЗНО. Вірте в себе! Працюйте продуктивно! Мисліть творчо!

Щиро бажаємо успіху!

З повагою автори

Для завантаження додаткових матеріалів за кожною темою:

1. Увійдіть на сайт **interactive.ranok.com.ua**
2. Зареєструйтеся, натиснувши кнопку «Зереєструватися зараз»
3. Під час реєстрації оберіть статус «Я вчитель» або «Я учень»
4. На головній сторінці в поле для введення скретч-коду введіть код 178740
5. Натисніть кнопку «ОК» та завантажте матеріали

Ми в соцмережах:
на сторінці «**Підготовка до ЗНО. Українська мова та література**»
за адресою **facebook.com/ZNO.Ranok**
Ви зможете отримати онлайн-консультацію авторів та висловити побажання щодо вдосконалення посібника

Під час підготовки до ЗНО Ви можете скористатись **аудіопідручником «Українська література. 11 клас»** *О. Борзенка, О. Лобусової* та **інтерактивною аудіохрестоматією «Українська література»** *З. Тищенко, Ю. Гарюнової, І. Літвінової, С. Бутко*

Служба технічної підтримки:
тел. (066) 576-53-75, (098) 037-54-68
(понеділок—п'ятниця з 10^{00} до 18^{00})
interactive@ranok.com.ua

Морфологія

Заняття 1

ЧАСТИНИ МОВИ

Тести онлайн

- Частини мови. Загальна характеристика
- Самостійні частини мови
- Службові частини мови
- Вигук

Частини мови. Загальна характеристика

Частини мови — це слова, об'єднані в групи за такими ознаками, як лексичне значення, граматичне значення (тобто морфологічні ознаки), синтаксична функція. Характеризуючи певну частину мови, ми завжди спираємося на ці три складники. Наприклад, *іменник — це частина мови, що має значення предметності* (лексичне значення), *яке виражається в категоріях роду, числа й відмінка* (граматичне значення); *у реченні іменник найчастіше виступає в ролі підмета або додатка* (синтаксична функція).

Слова як частини мови вивчає такий розділ мовознавства, як **морфологія**.
Залежно від значення і функцій усі частини мови можна поділити на:

самостійні	службові
мають лексичне значення	не мають лексичного значення
відповідають на питання	не відповідають на питання
є членом речення	не є членом речення

МОВОХАКЕР Як розрізнити самостійні й службові частини мови? Для цього слід певне слово вилучити з речення і спробувати витлумачити його.

Самостійні частини мови можуть позначати предмет, ознаку, кількість, процес тощо. Для ***службових*** сформулювати конкретне значення буде складно і майже неможливо, адже вони можуть виражати значення, лише поєднуючись із самостійними частинами мови.

Проаналізуймо таке речення: *На столі лежить книга.* Яке зі слів у ньому належатиме до службових частин мови? Слово *на*, адже воно служить для зв'язку слів у реченні. Без цього слова речення позбавлене змісту (*Стіл лежить книга*). Поєднуючись із різними словами, та сама службова частина мови може виражати різні відношення. Порівняймо: *на прохання, на адресу, на рівні.*

Самостійні частини мови

Серед ***самостійних*** частин мови виділяють:

Частина мови	Що називає	Питання, на які відповідає	Приклад	Ваш приклад
Іменник (від слова *ім'я*)	називає особу, істоту, предмет, явище	***хто? що?***	*учень, тигр, олівець, сніг*	
Прикметник (від слова *прикмета*)	називає ознаку, рису, якість когось або чогось	***який? чий?***	*могутній, мамин*	
Числівник (від слова *число*)	позначає кількість осіб, істот, предметів або їхній порядок при лічбі	***скільки? котри́й?***	*три, троє, третій*	
Займенник (від словосполуки *замість імені*)	не називає, а лише вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	***хто? що? який? чий? котри́й? скільки?***	*я, ніщо, певний, мій, казна-котри́й, хтозна-скільки*	
Дієслово (від слова *дія*) Форми дієслова:	називає дію або стан	***що робити? що зробити?***	*читати, доповісти*	
• **дієприкметник** (має ознаки дієслова і прикметника)	називає ознаку за дією; утворюється від дієслова, а за формою як прикметник	***який?***	*написаний, пожовклий*	
• **дієприслівник** (має ознаки дієслова і прислівника)	називає додаткову дію до основної, вираженої дієсловом	***що роблячи? що зробивши? що робивши?***	*розмовляючи, виступивши, читавши*	
Прислівник (при слові, переважно при дієслові)	називає ознаку дії або ознаку ознаки, певний стан	***де? коли? як? чому? навіщо? наскільки?***	*угорі, учора, те́пло, знічев'я, навмисно, надто*	

Серед самостійних частин мови можна виділити ***іменні***, зокрема іменник, прикметник, числівник, займенник, спільною рисою яких є здатність змінюватися за відмінками. Пригадаймо, що в українській мові ***сім відмінків***: *називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий* і *кличний*.

Зверніть увагу! До іменних частин мови не належить дієприкметник. Він є формою дієслова, хоча й відмінюється так, як прикметник.

Завдання 1 У поданій таблиці допишіть питання іменних частин мови в різних відмінках.

	Відмінок		Питання іменника		Питання прикметника		Питання числівника		Питання займенника
	Називний	Н.	***хто?***	***що?***	***який?***	***чий?***	***скільки?***	***котрий?***	Такі самі, як в іменників, прикметників і числівників. Окрім того, самі питання до цих частин мови є займенниками
НЕПРЯМІ	Родовий	Р.							
	Давальний	Д.							
	Знахідний	Зн.							
	Орудний	Ор.							
	Місцевий	М.							
	Кличний	Кл.							

Зверніть увагу! Працюючи над таблицею, ви побачили, що кличний відмінок питань не має, він слугує для того, щоб звертатися до когось, наприклад: ***Мамо***, *дякую за приготовані смаколики!* ***Петре***, *ти братимеш участь у змаганнях із плавання?*

МОВОХАКЕР Запам'ятати питання відмінків можна за допомогою певних слів. До ***непрямих*** відмінків (а це всі, окрім називного та кличного) підставляємо такі слова:

немає ***кого? чого?*** → родовий;
дати ***кому? чому?*** → давальний;
бачити ***кого? що?*** → знахідний;
орудувати ***ким? чим?*** → орудний;
міститися ***на кому? на чому?*** → місцевий.

Зверніть увагу!

При визначенні відмінка слова необхідно ставити два питання. Особливо це стосується форм називного та знахідного відмінків, у яких однакове друге питання — ***що?***, отож є ризик сплутати ці відмінки і, як наслідок, неправильно визначити синтаксичну функцію слова в реченні. Порівняйте: *Мама* (***хто? що?***) *варить борщ* (***кого? що?***) і *Борщ* (***кого? що?***) *зварено*.

Завдання 2 Знайдіть і визначте всі самостійні частини мови, де можливо, надпишіть відмінок, у якому їх ужито.

Насправді все, про що я завжди хо́чу нагадати собі та іншим,— це час. Яка він розкіш сам по собі, і що то ми самі щосекунди обираємо, куди його витратити: на насолоду чи страждання. Бо ні насолода, ні страждання не потребують особливих причин для їх виникнення (*І. Карпа*).

Службові частини мови

Сама назва «службові» вказує на те, що ці слова для чогось служать. Залежно від функції службові частини мови поділяються так:

Частина мови	Для чого служить	Приклади	Ваш приклад
Прийменник (завжди стоїть *при* іменних частинах мови)	слугує для зв'язку іменників чи займенників у словосполученнях і реченнях	*на, біля, коло, усупереч, незважаючи на*	
Сполучник (слово, яке *сполучає*)	поєднує однорідні члени речення або частини складного речення	*і, однак, чи, або, якщо, оскільки*	
Частка (*частина*-складник форми, слова, словосполучення чи речення)	утворює форми слів, надає слову або реченню певного значеннєвого відтінку, зокрема підсилює, виділяє, вказує	*хай, би, саме, лише, навіть, невже*	

Вигук

Існує ще одна частина мови, яка не належить ані до самостійних, ані до службових, — **вигук**. Основна функція вигуку — виражати емоції, волевиявлення, не називаючи їх, а відтворюючи звуки, які людина вимовляє, наприклад: *ой, ого, опа*. Отже, вигук не має лексичного значення, не поєднує слова в реченні й не утворює нові форми слова, саме тому не належить ані до самостійних, ані до службових частин мови.

Завдання 3 У поданому уривку знайдіть службові частини мови й запишіть їх, розподіливши в три стовпчики: прийменники, сполучники, частки.

Досвід показує, що як би ви не планували поїздки, все одно знайдеться якась причина, з якої ви забудете те найважливіше, без чого ну кров з носа обійтися потім не зможете (*І. Карпа*).

Прийменники	Сполучники	Частки

Зверніть увагу! Часто формально однакові слова залежно від значення і функції належать до різних частин мови і є омонімами. Ідеться про прийменники, співзвучні з повнозначними частинами мови, зазвичай прислівниками або іменниками.

Визначитися з частиномовною належністю таких слів допоможе контекст, порівняйте: *По діброві вітер виє, гуляє по полю,* ***край*** *дороги гне тополю до самого долу* (*Т. Шевченко*) і ***Край****, мій рідний* ***край****, пісенний* ***край*** *завзяття і труда* (*М. Мозговий*). У першому реченні лексема *край* є прийменником, оскільки служить для поєднання слів, тобто

слово *край* стоїть при іменнику. У другому реченні омонім *край* є іменником, оскільки має всі ознаки цієї частини мови.

Окрім цього, зауважте, що до прийменника з іменною частиною мови можна поставити два питання. Порівняйте: *Машина їхала* (куди?) ***назустріч*** (прислівник). *Машина їхала* (куди? назустріч кому?) ***назустріч*** *нам* (прийменник із займенником).

У багатьох випадках від частиномовної належності залежить правопис слів і словосполук, наприклад: *вивчити вірш* ***напам'ять*** і *подарувати світлини* ***на пам'ять***. У першому випадку *напам'ять* — це прислівник, який пишемо разом, у другому — це сполучення прийменника з іменником, які пишемо окремо.

МОВОХАКЕР Щоб перевірити, як писати ці сполуки, можна скористатися таким способом: пишемо їх окремо, якщо між ними можна вставити прикметник, наприклад: *подарувати світлини* ***на довгу пам'ять***.

Завдання 4 Визначте й надпишіть, до якої частини мови належать виділені слова. Де потрібно, з'єднайте їх.

1) Тут і Чіпка нахопився: вийшов ***на..зустріч***, здоровкається (*Панас Мирний*).

2) Олена ви́кликала таксі, оскільки поспішала ***на..зустріч*** із друзями.

3) Вони блукали ***в..гору*** й ***у..низ*** по кружлястих алеях у густому мороку вечора (*В. Підмогильний*).

4) Коли вже на те пішло, то я маю право ***на..половину*** груш, бо груша моя (*І. Нечуй-Левицький*).

5) Оселя ***на..половину*** геть чисто зогнила (*Панас Мирний*).

6) Збери ***в..середині*** себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ (*Г. Сковорода*).

7) Вже скоро день, що їм іти до шлюбу, мене ж пече ***в..середині***, пече! (*Л. Костенко*).

Як на ЗНО

1 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Добра звичка **(1)** ***є*** моральний **(2)** ***капітал***, закладений людиною у **(3)** ***свою*** **(4)** ***нервову*** систему.

А частка
Б дієслово
В іменник
Г прикметник
Д займенник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Людині треба два роки, **(1)*щоб*** навчитися говорити, і **(2)*шістдесят*** років, щоб **(3)*навчитися*** тримати язик **(4)*за*** зубами.

А дієслово
Б прийменник
В сполучник
Г числівник
Д прислівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Найголосніший барабан стає **(1)*беззвучним***, якщо в нього **(2)*не*** бити, найрозумніша людина стає **(3)*неуком***, якщо **(4)*її*** не навчати.

А прислівник
Б займенник
В частка
Г прикметник
Д іменник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

4 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Любов **(1)*виникає*** з **(2)*любові***; **(3)*якщо*** хочу, щоб мене любили, я **(4)*сам*** перший люблю.

А прикметник
Б дієслово
В іменник
Г займенник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

5 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Хто добре запалився, **(1)*той*** добре почав, **(2)*а*** добре почати — **(3)*це*** **(4)*наполовину*** завершити.

А частка
Б іменник
В займенник
Г прислівник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

6 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Митець повинен проводити **(1)*багато*** часу, **(2)*дивлячись*** на лінію горизонту, де **(3)*океан*** зустрічається **(4)*з*** небом.

А іменник
Б частка
В прийменник
Г числівник
Д дієприслівник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

7 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

По весні 1663 року двоє **(1)*подорожніх*** **(2)*верхи*** на добрих конях наближались **(3)*до*** Києва з **(4)*Білогородського*** шляху.

А іменник
Б дієприкметник (форма дієслова)
В прийменник
Г прикметник
Д прислівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

8 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Події пригодницького роману «Карбід» Андрія Любки розгортаються впродовж паркого **(1)*й*** тривожного літа 2015 року, коли у **(2)*вигаданому*** містечку **(3)*Ведмедів*** група ентузіастів **(4)*вирішує*** збудувати Фонтан Єдності з Європою.

А дієслово
Б іменник
В прикметник
Г сполучник
Д дієприкметник (форма дієслова)

9 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Трилогія «Гобіт» зібрала у **(1)*світовому*** прокаті майже три **(2)*мільярди*** доларів, але вона **(3)*не*** відзначилася **(4)*таким*** успіхом у критиків, як «Володар перснів».

А числівник
Б частка
В прикметник
Г займенник
Д прислівник

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

(1)*Алло*, це сервісний центр? Учора, **(2)*гуляючи*** парком, я впустила недавно **(3)*придбаний*** смартфон і він розбився. **(4)*Чи*** діє в такому разі гарантія?

А прислівник
Б частка
В дієприкметник (форма дієслова)
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д вигук

11 Разом потрібно писати сполуку слів у реченні

А ***В/середині*** березня почалася весна.
Б Дівчина відчула, як у неї ***в/середині*** щось обірвалося.
В ***У/середині*** містечка збудували каплицю.
Г Ми всі живемо ***в/середині*** годинника.
Д Доля матчу була вирішена ***в/середині*** другого тайму.

12 Окремо потрібно писати сполуку слів у реченні

А Патрульна шлюпка вийшла ***на/зустріч***.
Б Біла панна зима тихо ступала йому ***на/зустріч***.
В Стійте, мальовані стовпи, ані кроку ***на/зустріч***!
Г Увечері друзі зібралися йти ***на/зустріч*** із відомим письменником.
Д Автомобіль зі швидкістю 60 км/год рухався йому ***на/зустріч***.

Заняття 2

ІМЕННИК

Тести онлайн

- Іменник. Загальна характеристика
- Рід іменників
- Число іменників

Іменник. Загальна характеристика

Іменник — самостійна частина мови, що має загальне значення предметності, тобто позначає особу, істоту, предмет, явище, і відповідає на питання ***хто? що?***

Зверніть увагу! Інколи до розряду іменників можуть переходити інші частини мови, найчастіше прикметники й дієприкметники, які в цьому разі мають усі ознаки іменника як частини мови. Порівняйте: *Приїхавши до лікарні, Дмитро одразу звернувся до* (***якого?***) ***чергового*** *лікаря* і (***хто?***) ***Черговий*** *класу зобов'язаний витирати дошку й провітрювати приміщення перед заняттями.*

Морфологічні ознаки іменника

Іменник має категорії роду, числа й відмінка. Іменники змінюються за числами та відмінками й мають рід.

Наприклад: *стіл — столом — столи*. Іменник *стіл* ужито в трьох різних формах — називному відмінку однини, орудному відмінку однини й називному відмінку множини відповідно. Проте в усіх формах рід іменника залишається незмінним (чоловічий).

Синтаксична роль іменника

У реченні іменник може виконувати функції всіх членів речення: підмета, іменної частини складеного іменного присудка, додатка, означення, обставини.

Наприклад: *Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя* (*Г. Сковорода*). *Чорний колір — то моя вуаль* (*Ю. Саніна*). *Пишіть листи і надсилайте вчасно* (*Л. Костенко*). *Я не сам, і розмови про каву й вистави ну точно нам ні до чого* (*А. Хливнюк*). *Із-за гори, із-за кручі горде військо виступає, попереду Морозенко сивим конем грає* (*Нар. тв.*).

ГРУПИ ІМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Загальні назви	Власні назви
позначають клас подібних осіб, явищ, предметів: *дівчина, місто, журнал*	є індивідуальними назвами окремих осіб, явищ, предметів: *Марія, Харків, «Тиждень»*
Назви істот (*хто?*)	**Назви неістот (*що?*)**
мама, метелик, Св. Миколай	*парк, ручка, літо*
Конкретні назви	**Абстрактні назви**
позначають предмети, які ми сприймаємо за допомогою органів чуття і які можемо порахувати: *яблуко, брат, квітка*	позначають явища, процеси, стани, які здебільшого не можна сприйняти за допомогою органів чуття й неможливо порахувати: *радість, читання, любов*

Завдання 5 У поданих реченнях знайдіть іменники, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Надпишіть над ними, до яких груп за значенням вони належать: назв істот чи неістот, власних чи загальних назв.

1) Ой летіла стріла з-за синього моря (*Нар. тв.*).
2) Вона носила квіти у волоссі, і ними грався він і ще вітер (*А. Хливнюк*).
3) Чи знаєш ти, яких ліків вживають ужалені скорпіоном? Тим же скорпіоном натирають рану (*Г. Сковорода*).
4) Лови летючу мить життя (*Олександр Олесь*).
5) Солодке пізнає пізніше той, хто може проковтнути неприємне (*Г. Сковорода*).
6) Так у світі повелося: я люблю її волосся, я люблю її тонкі вуста (*К. Москалець*).
7) Найбільший прояв геніальності — в засіяній ниві (*О. Довженко*).
8) З видимого пізнавай невидиме (*Г. Сковорода*).

Рід іменників

Визначаємо в тих іменників, які мають форму однини. Якщо це множинний іменник, то роду він не має, наприклад: *ножиці*, *штани*, *Чернівці*.

Розрізняють три роди:

чоловічий	жіночий	середній
чоловік, *вітер*	*жінка*, *радість*	*дитинча*, *знання*

МОВОХАКЕР Визначити рід іменника досить легко. Для цього необхідно підставити займенники:
для чоловічого роду — ***він***, ***мій*** (*тато*, *біль*, *ґаджет*),
для жіночого — ***вона***, ***моя*** (*мама*, *кава*, *ніжність*),
для середнього — ***воно***, ***моє*** (*сонце*, *немовля*, *життя*).

Цей спосіб можна застосовувати для визначення роду більшості іменників.

Запам'ятайте іменники, у яких можливі труднощі з визначенням роду:

Чоловічий рід	Жіночий рід
біль, *Дніпро*, *дриль*, *дріб*, *жаль*, *живо́пис*, *запис*, *кір*, *на́кип*, *на́пис*, *на́сип*, *не́жить*, *опис*, *пере́кис*, *пил*, *підпис*, *полин*, *по́суд*, *про́даж*, *руко́пис*, *Сибір*, *собака*, *степ*, *степінь*, *ступінь*, *толь* (покрі́вельний матеріал), *тюль*, *шампунь*, *ярмарок*	*антресоль* (верхній низький півповерх будинку), *бандероль* (вид поштового відправлення), *вуаль*, *газель* (антилопа), *каніфоль* (те, чим натирають смички струнних інструментів), *мігрень*, *не́хворощ* (рослина), *папороть*, *путь*, *розкіш*, *фланель* (тканина)

Зверніть увагу! Є ще **спільний рід**, до якого належать іменники, що називають осіб як чоловічої, так і жіночої статі. Порівняйте: *Ти такий* ***соня***, *що проспав сьогодні увесь день* і *Не будь* ***сонею***, *яка проспала все на світі*. До спільного роду переважно належать іменники, що характеризують когось за дією або за рисами, наприклад: *рева* — людина, яка постійно плаче; *правша* — людина, яка працює правою рукою краще, ніж лівою.

Запам'ятайте! До **чоловічого** роду належать іменники, що називають професію чи вид діяльності людини, хоча можуть називати особу як чоловічої, так і жіночої статі, порівняйте: *лікар Євгеній Комаровський* і *лікар Олена Нестерова*. В українській мові паралельно існують назви професій для осіб жіночої статі, що є іменниками жіночого роду: *лікарка*, *верстальниця*, *кравчиня*.

Зверніть увагу! В українській мові іменники, що називають дитинчат людей або тварин (*дівча*, *хлоп'я*, *кошеня*, *левеня* та ін.), належать до середнього роду.

Це цікаво! Іменники, утворені за допомогою суфікса згрубілості ***-ищ***(е), мають подвійний рід — чол. і сер., жін. і сер., наприклад: *старий дідище* і *старе дідище*, *зла бабище* і *зле бабище*.

Рід незмінюваних іменників

Є іменники, рід яких звичним способом визначити неможливо. Це передусім ***незмінювані іменники іншомовного походження***, а також складноскорочені слова — ***абревіатури***. Річ у тім, що вони не мають закінчення, тому не можуть співвідноситися із займенниками ***він***, ***вона***, ***воно***. Для них існує окреме правило, яке ґрунтується на тому, що позначають ці іменники.

Назви осіб	Належать до іменників: • **жіночого роду**, якщо позначають особу жіночої статі; • **чоловічого роду**, якщо позначають особу чоловічої статі	*елегантна місис, поважна фрау, військовий аташе, шанобливий кюре*
Назви тварин і птахів	Належать до іменників **чоловічого роду**	*кумедний шимпанзе, розумний какаду, маленький колібрі* **Але:** *цеце* (муха), *івасі́*, *пута́су*, *фугу*, *гурамі* (назви видів риб) — жін. рід
Назви неістот	Належать до іменників **середнього роду**	*тепле кашне, різноманітне меню, швидкісне шосе* **Але:** *кольрабі* (капуста), *салямі* (ковбаса), *гінді*, *бенгалі*, *пушту*, *урду*, *фарсі*, *есперанто* (назви мов), *авеню* (вулиця), *бері-бері* (хвороба), *боржомі* (вода), *страдиварі* (скрипка) — жін. рід; *торнадо*, *сироко*, *грего*, *памперо*, *майстро* (назви вітрів), *пенні* (грошова одиниця), *сулугуні* (сир), *шимі* (танець), *кабукі* (театр) — чол. рід.
Географічні назви	Належать до іменників того роду, який мають загальні назви географічних об'єктів, співвідносних із власними назвами	*повновода Конго* (річка), *зруйноване Наґасакі* (місто), *урбаністичний Нью-Джерсі* (штат)
Абревіатури	Належать до іменників того роду, який має стрижневе (опорне) слово абревіатури	*пильна СБУ* (*Служба* безпеки України), *столичний ЗВО* (*заклад* вищої освіти), *цьогорічне ЗНО* (зовнішнє незалежне *оцінювання*)

МОВОХАКЕР Це правило зовсім не складне. Головне — розуміти, що означає слово. Для виконання тестових завдань достатньо знати певний мінімум цих назв, який ми для Вас уклали.

Зверніть увагу! Наведене правило поширюється лише на незмінювані іменники іншомовного походження. Іноді деякі абітурієнти за інерцією застосовують це правило й до змінюваних іменників, міркуючи так: «Іменник ***Чернігів*** позначає місто, отже, належить до середнього роду». Насправді ця назва змінювана (*Чернігова*, *Черніговом*, *у Чернігові*), і її рід визначаємо звичним способом — за допомогою займенників: *Чернігів* — ***він***, ***мій***, отже, це чоловічий рід. Порівняйте: *Одеса* — **жін. рід**, *Запоріжжя* — **сер. рід.**

Запам'ятайте! Іменники ***пальто*** й ***ситро*** в українській мові змінювані: прийшов у ***пальті***, випити ***ситра***.

✓ **Словничок-кориснячок**

НЕВІДМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ Й АБРЕВІАТУРИ

адажіо (музичний термін) **сер. р.**
Ай-Петрі (гора) **жін. р.**
амплуа (тип ролей актора) **сер. р.**
ара (тварина) **чол. р.**
аташе (дипломат-консультант) **чол. р.**
АТС (автоматична телефонна станція) **жін. р.**
Баку (місто) **сер. р.**
бікіні (купальник) **сер. р.**
Бікіні (острів) **чол. р.**
Борнео (острів) **чол. р.**
вар'єте (театр) **сер. р.**
галіфе (штани) **сер. р.**
ГЕС (гідроелектростанція) **жін. р.**
глясе (кавовий напій) **сер. р.**
гризлі (тварина) **чол. р.**
денді (модно одягнений чоловік) **чол. р.**
депо (транспортне підприємство) **сер. р.**
динго (тварина) **чол. р.**
ЕОМ (електронно-обчислювальна машина) **жін. р.**
зебу (тварина) **чол. р.**
ЗЗСО (заклад загальної середньої освіти) **чол. р.**
ЗНО (зовнішнє незалежне оцінювання) **сер. р.**
ЗУНР (Західноукраїнська Народна Республіка) **жін. р.**
інтермецо (музичний твір) **сер. р.**
канапе (маленький бутерброд) **сер. р.**
каное (човен) **сер. р.**
кашпо (контейнер для горщика з рослиною) **сер. р.**
кімоно (японський одяг у вигляді халата) **сер. р.**
кюре (священник) **чол. р.**
кюрі (одиниця вимірювання радіоактивності) **сер. р.**
лібрето (текст музичного твору) **сер. р.**
Міссісіпі (ріка) **жін. р.**
НЛО (невизначений летючий об'єкт) **чол. р.**
окапі (тварина) **чол. р.**
Онтаріо (озеро) **сер. р.**
ООН (Організація Об'єднаних Націй) **жін. р.**
панно (картина) **сер. р.**
папараці (фоторепортер) **чол. р.**
плісе (складки на тканині) **сер. р.**
ПТУ (професійно-технічне училище) **сер. р.**
сабо (взуття) **сер. р.**
сорго (рослина) **сер. р.**
трюмо (дзеркало) **сер. р.**
УПА (Українська повстанська армія) **жін. р.**
фрау (звертання до жінки) **жін. р.**
фрекен (звертання до жінки) **жін. р.**
цунамі (великі хвилі) **сер. р.**
ЧАЕС (Чорнобильська атомна електростанція) **жін. р.**

Завдання 6 Надпишіть над поданими іменниками їхній рід.

Журнал, фіалка, базіка, небо, волосся, смартфон, мишка, джинси, какаду, дриль, міль, механік, чипси, ООН, путь, кольє, жираф, жирафа, сорочка, хребет, АТС, середмістя, нежить, авеню, пані, авто, автівка, продавець, шампунь, дівча, розкіш, амплуа, невдаха, рефері, дріб, папороть, мадемуазель, денді, бароко, салямі, полин, каніфоль, продаж, Прилуки, знання, гуаш, НЛО, інтермецо, плакса, теля, жаль, США, пальто.

Число іменників

Для розрізнення кількості названих осіб, істот, предметів, явищ іменники мають числові форми — однину та множину.

Однина	Множина
уживається для позначення однієї особи, істоти, предмета	уживається для позначення двох і більше осіб, істот, предметів
учень, ноутбук, дерево, кущ, парасолька, сережка	*учні, ноутбуки, дерева, кущі, парасольки, сережки*

Щодо можливості утворювати форми однини та множини іменники поділяються на три групи.

Мають форми і однини, і множини	Мають лише форму однини	Мають лише форму множини (множинні)
Ці іменники позначають реалії, які можна порахувати: *комаха — комахи,* *блокнот — блокноти,* *ромашка — ромашки,* *спеція — спеції,* *помідор — помідори*	1) абстрактні поняття: *щастя, сум, пізна́ння, ніжність* 2) назви речовин, матеріалів: *молоко, залізо, олія, крейда* 3) власні назви: *Київ, Дніпро, Андрій, Коваленко* 4) збірні іменники, тобто ті, що позначають сукупність предметів або осіб як неподільне ціле: *волосся, ластовиння, студентство, комашня* **Зверніть увагу!** Інколи ці іменники можуть уживатись у формі множини, якщо: а) позначають велику кількість чогось: *води Атлантики* б) називають сорти або види речовин: *мінеральні води* в) виражають кількість осіб: *у нашому класі чотири Ірини*	1) назви парних предметів: *окуляри, ножиці, двері, терези́* 2) власні географічні назви: *Суми, Карпати, Апенніни, Афіни* 3) назви обрядів, звичаїв, ігор, тривалих чи повторюваних процесів: *хрестини, іменини, шахи, піжмурки, канікули, вибори* 4) назви почуттів, емоцій, станів: *радощі, веселощі, лінощі* 5) назви речовин, продуктів: *ліки, вершки, дріжджі, макарони* 6) назви сукупності чогось: *фінанси, копалини, джунглі* **Запам'ятайте!** До множинних належать іменники *двері, ліки, меблі*
Ваш приклад	**Ваш приклад**	**Ваш приклад**

МОВОХАКЕР Щоб визначити, до якої з цих трьох груп належить іменник, спробуйте вжити з ним числівники ***три*** або ***один/одна/одне***. Якщо іменник поєднується з обома числівниками, значить він належить до першої групи, тобто має форми і однини, і множини, наприклад: *одна дочка — три дочки, один берег — три береги*. **Але:** *молоко*, а *«три молока»*[1] ми не скажемо, бо це нелогічно, отже, цей іменник має лише форму однини. Так само не скажемо *«одна шорта»*, бо *шорти* — це множинний іменник. До речі, парні предмети можна порахувати або за допомогою збірних числівників (*двоє штанів, троє окулярів*), або описово (*дві пари штанів, чотири пари окулярів*).

Зверніть увагу! До різних числових груп належать іменники на зразок: *морква — морквина, картопля — картоплина, волосся — волосина* й подібні. Перші слова в цих парах є речовинними або збірними іменниками, отже, такі назви мають лише форму однини. Натомість слова *морквина, картоплина* тощо позначають одиницю від цієї сукупності або речовини й можуть уживатись у формі як однини, так і множини, наприклад: *почистити моркву* й *купити три морквини*.

[1] У звичайній побутовій ситуації, скажімо, у магазині, ми можемо використовувати словосполучення на зразок *«Дайте мені три олії, чотири молока, два хліба»*. Але в таких конструкціях пропущено слова, що означають одиницю вимірювання,— *літри, пачки, буханці*. Саме вони й сполучаються з числівниками, хоча формально не вживаються.

Запам'ятайте! Іменники на зразок *радощі*, *лінощі*, *труднощі* тощо є множинними іменниками, які не мають форми однини. Натомість іменники *радість*, *лінь*, *трудність* не утворюють форм множини. Отже, такі іменники (*радість* і *радощі*, *лінь* і *лінощі*) є різними словами, а не формами одного слова.

Завдання 7 Подані іменники розподіліть на три групи, надписавши відповідну цифру: 1) ті, що мають форми однини і множини; 2) ті, що вживаються лише в однині; 3) множинні іменники.

Колосся, площа, очистки, квасоля, дреди, корабель, любов, стрічка, Дарданелли, Юлія, золото, задача, чипси, оглядини, шоколад, шоколадка, насіння, насінина, картопля, картоплина, Карпати, надра, юзер, козацтво, Покро́ва, серце, лижі, смаколики.

Як на ЗНО

1 Іменником є слово, виділене в реченні

А ***Поганому*** синові батьківщина не в моду.
Б Та все тече і змінюється, біжучи від ***нас***, мабуть, не без причин.
В Безумцеві властиво шкодувати за ***втраченим*** і не радіти з того, що лишилось.
Г Розум ***усе*** здержить, посуне й піднесе.
Д На сто думок ***замислена*** Полтава вербові гриви хилить до води.

2 Правильно узгоджено прикметники з іменниками в рядку

А сильна нежить, повновода Міссісіпі, великий розкіш
Б нестерпний біль, смачна салямі, далека путь
В наукова ступінь, високий антресоль, уважний рефері
Г всесвітня ООН, різнокольорова конфеті, широке Дніпро
Д гітарний соло, волохатий собака, мальовниче Борнео

3 Правильно узгоджено прикметники з іменниками в рядку

А поважна фрау, рожевий фламінго, повна невдаха
Б батькова дриль, сонячний Баку, центральна авеню
В неслухняний хлоп'я, малий нечупара, чорний вуаль
Г каштанові волосся, глибокий Онтаріо, архітектурне бароко
Д героїчна УПА, вимоглива вчитель, мереживна тюль

4 Правильно узгоджено прикметники з іменниками в рядку, ОКРІМ

А гіркий полин, смачне какао, маленький поні
Б зелений нехворощ, морквяне пюре, солоне івасі
В відомий професор, літнє бікіні, права педаль
Г тепла фланель, безмежний степ, білоруське Полісся
Д африканський окапі, шкільний староста, сонячна Чилі

5 Форми однини і множини мають усі іменники рядка

А лікар, волосина, завод, прикраса
Б дріжджі, Харків, лист, клей
В львів'янин, картопля, бетон, число
Г консерви, струни, шорти, очі
Д професура, близнюк, мишеня, пальто

6 Лише форму ОДНИНИ мають усі іменники рядка

А мідь, картоплина, учнівство, гвинт
Б золото, насіння, молоко, Дніпро
В радість, дзеркало, звір, знання
Г кава, цукерка, група, зустріч
Д літера, картон, символ, комашня

7 Лише форму МНОЖИНИ мають усі іменники в рядку

А Суми, двері, терези, посиденьки
Б ковзани, легені, уроки, солодощі
В ліки, вікна, малята, ваги
Г дрова, свята, народи, іменини
Д десятки, окуляри, граблі, прянощі

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений іменник.

*Хліб наснажує **тіло**, а книга — розум.*

А підмет
Б присудок
В додаток
Г обставина
Д означення

9 З'ясуйте, яким членом речення є виділений іменник.

*У серці завжди лунає пісня **мами**.*

А означення
Б додаток
В підмет
Г присудок
Д обставина

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Кожне* дерево, **(2)*зрубане*** на **(3)*землі***, показує, що щось природне підтято вже і в **(4)*людській*** душі.

А іменник
Б займенник
В прикметник
Г дієприкметник (форма дієслова)
Д числівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Граматичну помилку допущено в рядку

А нелегка путь
Б довгі волосся
В дубові двері
Г неприємний нежить
Д маленьке хлоп'я

12 Визначте рід іменників.

1 чоловічий рід
2 жіночий рід
3 середній рід
4 спільний рід

А антресоль, фрау, цеце
Б немовля, панно́, цунамі
В учитель, лікар, професор
Г розумака, лівша, базікало
Д степ, хлоп'я, какаду

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 3

ІМЕННИК

Тести онлайн

- **Відміни іменників. Невідмінювані іменники**
- **Групи іменників**
- **Групи іменників II відміни на *-р***
- **Особливості відмінювання іменників**
- **Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини**

Відміни іменників. Невідмінювані іменники

Відміни та групи допомагають визначити, до якого типу відмінювання належить іменник і відповідно яких закінчень він набуватиме у формі певного відмінка. Зауважте, що, вживаючи слова *відміна*, *відмінок*, *відмінювання*, ми фактично маємо на увазі те саме явище — тип змінювання іменників. В українській мові є **чотири відміни іменників**.

I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
• іменники чол. і жін. роду із закінченням ***-а*/*-я***; • іменники спільного роду із закінченням ***-а*/*-я***	• іменники чол. роду із закінченням ***-о*** або нульовим; • іменники сер. роду із закінченням ***-о***, ***-е***, ***-я***	• іменники жін. роду з нульовим закінченням; • іменник ***мати***	• іменники сер. роду із закінченням ***-а*/*-я***, у яких при відмінюванні з'являються суфікси ***-ат-*/*-ят-***, ***-ен-***
мама, земля, Микола, суддя; староста, сирота, базіка	*батько, кінь; село, море, знання*	*ніч, піч, сіль, радість, мати*	*хлоп'я* (дати *хлоп'яті*), *коліща* (немає *коліщати*), *ім'я* (пишатися *іменем*)
Ваш приклад			

Запам'ятайте! До жодної з відмін не належать:

Невідмінювані іменники	Відмінювані іменники
1) іншомовного походження: *побачити поні, з'їсти авокадо* 2) жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний або ***-ко***: *пісні Злати Огнєвіч, захоплюватися Наталією Жижченко* 3) прізвища на ***-их***, ***-ово***, ***-аго***: *побачити Анастасію Каменських, зателефонувати Миколі Живаго* 4) слова-абревіатури: *вступити до ЄС, працівник АТС*	1) множинні, оскільки вони відмінюються за зразками форм множини всіх чотирьох відмін: *розрізати ножицями, піти на вибори* 2) іменники, що мають форму прикметників або дієприкметників, оскільки вони відмінюються за прикметниковим типом: *думати про майбутнє, поділитися прочитаним*

Групи іменників

За групами розподіляємо лише іменники I та II відмін. Відповідно є три групи: **тверда**, **м'яка** й **мішана**.

Саме від групи іменника залежить те, яке закінчення він матиме в певній формі: якщо це **тверда група**, то в більшості форм основа іменника закінчується на твердий приголосний, наприклад: *мам**а*** — (***кого? чого?***) *мам**и*** — (***кого? що?***) *мам**у*** — (***ким? чим?***) *мам**ою***.

Порівняйте з іменником **м'якої групи**: *бабус**я*** — (***кого? чого?***) *бабус**і*** — (***кого? що?***) *бабус**ю*** — (***ким? чим?***) *бабус**ею***.

Що стосується мішаної групи, то сама назва передає її специфіку. Іменники **мішаної групи** утворюють деякі відмінкові форми за твердим типом, а інші — за м'яким, наприклад: *площ**а*** — (***кого? чого?***) *площ**і*** — (***кого? що?***) *площ**у*** — (***ким? чим?***) *площ**ею***.

Тверда	М'яка	Мішана
іменники, основа яких закінчується на твердий нешиплячий приголосний	іменники, основа яких закінчується на м'який приголосний + іменники сер. роду із закінченнями ***-я*** та ***-е***	іменники, основа яких закінчується на шиплячий приголосний (окрім іменників сер. роду із закінченням ***-я***)
мама, Микола, староста, сирота, батько, село	*земля, суддя, кінь, море, знання, обличчя*	*круча, теща, читач, товариш, плече*

Зверніть увагу! Як правило, у повсякденному мовленні ми мало замислюємося про відміни й тим більше про групи й утворюємо необхідні форми автоматично, оскільки є носіями мови. Проте іноді можуть виникати сумніви щодо певних форм. От, скажімо, як правильно: *шахтарем* чи *шахтаром*? Правильною є саме перша форма — ***шахтарем***. Річ у тім, що іменники на ***-р,*** зокрема на ***-ар***, ***-яр***, ***-ир***, розподіляються на групи за окремим правилом, в основі якого лежить те, куди падає наголос у таких словах.

Групи іменників II відміни на *-р*

Групи	Характеристики	Приклад
Тверда	слова з наголосом на ***-а́р***, ***-я́р***, ***-и́р***, якщо при їх відмінюванні наголос залишається на основі слова	*ювіля́р — ювіля́ра — ювіля́ром* *каси́р — каси́ра — каси́ром* **Винятки:** *до́лар — до́лара — до́ларо́м* *кома́р — комара́ — комаро́м* *па́нцир — па́нцира — па́нциром* *сто́ляр — сто́ляра — сто́ляром* **хоча** *комарі*
М'яка	слова на ***-ар***, ***-ир***, якщо: 1) ***-ар***, ***-ир*** завжди ненаголошені; 2) ***-ар***, ***-ир*** у називному відмінку наголошені, але при відмінюванні слова наголос переходить на закінчення	*лі́кар — лі́каря — лі́карем* *друка́р — друкаря́ — друкаре́м* **Зверніть увагу!** гончар — гончаря — гончарем, **але:** Гончар — Гончара — Гончаром
Мішана	слова на ***-яр***, у яких при змінюванні наголос переходить на закінчення. Такі іменники легко визначити, оскільки вони переважно є назвами людей за видом діяльності	*каменя́р — каменярá — каменяре́м* *тесля́р — теслярá — теслярé́м*
Запам'ятайте! *Ма́ляр — ма́ляра — ма́ляром* (тв. гр.) і *маля́р — маляра́ — маляре́м* (міш. гр.)		

Запам'ятайте! Іменники на *-ер*, *-ір*, *-ор*, *-ур*, *-юр* належать до **твердої** групи: *директор*, *інженер*, *абажур*. **Але:** *єгер* (мисливець, який керує полюванням), *Ігор*, *кучер* (пасмо волосся), *ло́бур* (ледача людина), *якір* належать до **м'якої** групи.

МОВОХАКЕР Щоб відрізнити іменники твердої групи від іменників м'якої чи мішаної груп, необхідно утворити форму множини. В іменників твердої групи ця форма матиме закінчення *-и*: *касири*, *ювіляри*, *долари*. Порівняйте: *лікарі*, *друкарі*, *каменярі*.

Завдання 8 Надпишіть над поданими іменниками їхні відміну й групу.

Швець, пуща, на́сип, собака, степ, путь, гречка, резюме, чорнило, колосся, слоненя, рева, пісня, Чернівці, роззява, Дніпро, нежить, нена́висть, мати, знам'я, історія, площа, маестро, туш, двері, учений, декан, немовля, нехворощ.

Завдання 9 Надпишіть над поданими іменниками їхню групу.

Панцир, маляр, режисер, ювелір, кухар, професор, зброя́р, санітар, сухар, володар, стовбур, мармур, бетоняр, комар, календар, кресля́р, вихор, Віктор, Ігор, банкір, школяр.

Особливості відмінювання іменників

Для того щоб не обтяжувати Вас інформацією, у занятті акцентуємо лише на певних важливих моментах і труднощах у відмінюванні іменників, на які слід звернути особливу увагу. Самі таблиці-зразки відмінювання іменників за відмінами і групами подаємо в додатку 1 (*див. QR-код*).

Додаток 1

І ВІДМІНА	
Однина	
Давальний відмінок	***-і, -ї***: *мамі*, *надії*. Якщо основа іменника закінчується на ***г***, ***к***, ***х***, то відбувається чергування цих приголосних зі звуками [з'], [ц'], [с']: *нога*, *рука*, *муха* → *нозі*, *руці*, *мусі*
Орудний відмінок	***-ою*** — для твердої групи: *рукою*; ***-ею*** — для м'якої та мішаної груп: *землею*, *грушею* ***-єю*** — для м'якої групи після голосного, м'якого знака чи апострофа: *надією*, *дуеньєю*, *сім'єю*
Місцевий відмінок	***-і, -ї***: (*на*) *мамі*, *надії*. Якщо основа іменника закінчується на ***г***, ***к***, ***х***, то відбувається чергування цих приголосних зі звуками [з'], [ц'], [с']: *нога*, *рука*, *муха* → (*на*) *нозі*, *руці*, *мусі*
Множина	
Родовий відмінок	**нульове** закінчення для більшості іменників: *сестер*, *книжок*, *бур*; ***-ей*** — для деяких іменників: *статей*, *сімей*, *мишей*; ***-ів*** — для кількох іменників: *суддів*, *ніздрів*, *теслів*; **Але:** *баб* і *бабів*, *губ* і *губів*, *легень* і *легенів*, *воєн* і *війн*, *сосен* і *сосон*, *крихт*, *крихіт* і *крихот*, *мам* і *мамів*
Знахідний відмінок	= Р. в. для назв істот: *мишей*; = Н. в. для назв неістот: *сорочки*. **Але:** пасти *вівці* й *овець*, бачу *бджіл* і *бджоли*
Орудний відмінок	***-ами*** — для твердої та мішаної груп: *ручками*, *кручами*; ***-ями*** — для м'якої групи: *піснями*. **Але:** *сльоза́ми* і *слі́зьми́*, *сви́нями* і *сви́ньми́*
Місцевий відмінок	***-ах*** — для твердої та мішаної груп: (*на*) *річках*, *кручах*; ***-ях*** — для м'якої групи: (*на*) *землях*

II ВІДМІНА	
Чоловічий рід	
Однина	
Родовий відмінок (детальніше на с. 23)	***-а/-я*** (для конкретних понять): *лимон**а**, хлопц**я***; ***-у/-ю*** (для абстрактних понять): *сніг**у**, Китай**ю***
Давальний відмінок	***-ові, -у*** — для твердої групи: *батьк**ові**, дуб**у***; ***-еві/-єві, -ю*** — для м'якої групи: *вчител**еві**, Юр**єві**, бол**ю***; ***-еві, -у*** — для мішаної групи: *читач**еві**, калач**у***
Орудний відмінок	***-ом*** — для твердої групи: *стол**ом***; ***-ем/-єм*** — для м'якої та мішаної груп: *олівц**ем**, кле**єм**, слуха**чем***; ***-им*** — для прізвищ чол. роду із суфіксами ***-ів/-їв, -ов, -ев/-єв, -ин, -ін/-їн***: *Каразін**им**, Бєляєв**им***
Місцевий відмінок	***-ові, -еві/-єві*** — для назв істот: *(на) батьк**ові**, товаришеві***; ***-у*** — для іменників на ***-ок*** або ***-к(о)***: *(на) ліс**ку**, ліж**ку***; ***-і*** — для інших іменників: *(на) дивані, на сонці*

Зверніть увагу!

1) з прийменником ***по*** для вираження просторового значення вживають паралельні закінчення ***-у/-ю*** та ***-і/-ї***: *по Дніпр**у** й по Дніпр**і***;
2) перед закінченням ***-і*** кінцеві приголосні основи ***г, к, х*** у більшості іменників чергуються із [з'], [ц'], [с']: *на пор**озі**, на б**оці**, у гор**осі***.

Середній рід	
Однина	
Давальний відмінок	***-у*** — для твердої та мішаної груп: *вікн**у**, плеч**у***; ***-ю*** — для м'якої групи: *сонц**ю**, обличч**ю***
Орудний відмінок	***-ом*** — для твердої групи: *дзеркал**ом**, пер**ом***; ***-ем*** — для м'якої та мішаної груп: *мор**ем**, вогнищ**ем***; ***-ям*** — для іменників на ***-я***: *житт**ям**, сторіччям*
Множина	
Чоловічий і середній роди	
Називний відмінок	Деякі іменники мають паралельні форми: *вуса* й *вуси*, *рука́ва* й *рукави́*, *хазяї* (чоловіки) і *хазяїни* (господарі)
Родовий відмінок	***-ів/-їв*** — для іменників чол. роду і деяких іменників сер. роду на ***-е, -я***: *шлях**ів**, батьк**ів**, відкритт**ів**, мор**ів**, подвір'**їв***; **нульове** — для всіх іменників сер. роду на ***-о*** й більшості на ***-е, -я,*** а також іменників чол. роду, які в множині втрачають суфікс ***-ин (-їн)***: *озер, облич, громадян, селян, чобіт, болгар*. **Але:** *грузин**ів**, осетин**ів***; ***-ей*** — для деяких іменників чол. і сер. роду: *гост**ей**, кон**ей**, оч**ей**, плеч**ей***

Зверніть увагу! Деякі іменники мають паралельні закінчення: *кіловат**ів*** і *кіловат*, *тат**ів*** і *тат*, *сердець* і *серць*, *оч**ей*** і *віч*, *плеч**ей*** і *пліч*, *вух* і *уш**ей***, *піль* і *пол**ів***, *чоловік* (у значенні особи) і *чоловік**ів*** (у значенні статі).

Орудний відмінок	***-ами*** — для твердої та мішаної груп: *вікн**ами**, глядач**ами***; ***-ями*** — для м'якої групи: *місц**ями**, сторіччями*. **Але:** *ко́н**ями*** і *кі́н**ьми**, го́ст**ями*** і *гі́ст**ьми́**, чо́бот**ами́**, чобо́т**ями*** і *чобі́т**ьми́**, кри́л**ами*** і *крил**ьми́***
Місцевий відмінок	***-ах*** — для твердої та мішаної груп: (*на*) *мост**ах**, плеч**ах***; ***-ях*** — для м'якої групи: (*на*) *кон**ях**, (у) го́ст**ях***
III ВІДМІНА	
Однина	
Родовий відмінок	***-і*** — *тін**і**, подорож**і***; іменники на ***-ть***, після приголосного, а також слова *кров*, *любов*, *осінь*, *сіль*, *Русь* можуть мати закінчення ***-і*** чи ***-и***: *радост**і*** чи *радости*, *любов**і*** чи *любови*
Орудний відмінок	***-ю***: *радіст**ю**, піччю**, кров'ю***
Зверніть увагу! У формі орудного відмінка однини перед закінченням ***-ю*** може відбуватися подовження приголосного звука, якщо основа іменника закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *ніччю*, *миттю*. Подвоєння не відбувається, якщо основа закінчується двома приголосними або приголосними ***б***, ***п***, ***в***, ***м***, ***ф*** (губні) та ***р***: *ніжні**ст**ю*, *любо**в'**ю*.	
Множина	
Родовий відмінок	***-ей***: *подорож**ей**, постел**ей***, **але:** *матер**ів***
Місцевий відмінок	***-ах***, ***-ях***: (*на*) *печ**ах**, матер**ях***
IV ВІДМІНА	
Однина	
Для слів із суфіксом ***-ат-/-ят-***	
Орудний відмінок	***-ам*** — для іменників на шиплячий: *дівч**ам**, коліщ**ам***; ***-ям*** — для решти іменників: *слонен**ям***.
Зверніть увагу! Форма орудного відмінка не має суфікса ***-ат-/-ят-***	
Для слів із суфіксом ***-ен-***	
Орудний відмінок	***-ям*** — для форм без суфікса ***-ен-***: *ім'**ям**, тім'**ям**, вим'**ям***; ***-ем*** — для форм із суфіксом ***-ен-***: *імен**ем**, тімен**ем**, вимен**ем***
Множина	
Знахідний відмінок	= Р. в. для назв істот: *хлоп'ят*, *дівчат*; = Н. в. для назв неістот: *коліщат**а**, імен**а***. **Але:** пасти *каченят**а*** і *каченят*, *телят**а*** і *телят*
Місцевий відмінок	***-ах***: (*на*) *телят**ах**, імен**ах***
МНОЖИННІ ІМЕННИКИ	
Родовий відмінок	***-ів/-їв***: *окуляр**ів**, джинс**ів**, грабл**ів*** (і *грабель*), *помиї**в***; ***-ей***: *двер**ей**, грош**ей***; **нульове** закінчення: *воріт*, *вил*, *ясен*, *ночв* (і *ночов*)
Орудний відмінок	***-ами*** для іменників на ***-а***, ***-и*** або ***-і*** (після шиплячих): *вил**ами**, макарон**ами**, радощ**ами***; ***-ями*** для іменників на ***-і***, ***-ї***, ***-я***: *ножиц**ями**, грабл**ями***; ***-ми***: *діт**ьми**, люд**ьми***, **але:** *грішми* і *грош**има**, ворі́т**ьми́*** і *ворот**ами**, дверм**и́*** і *двер**и́ма**, сан**ьми́*** і *сан**ями**, штан**ьми́**, штан**а́ми*** і *шта́н**ями***

Завдання 10 Провідміняйте подані іменники.

	Однина			Множина		
Н.	книга	матуся	площа			
Р.						
Д.						
Зн.						
Ор.						
М.						
Кл.						

	Однина			Множина		
Н.	батько	учитель	родовище			
Р.						
Д.						
Зн.						
Ор.						
М.						
Кл.						

	Однина		Множина	
Н.	юність	річ		
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				
Кл.				

	Однина		Множина	
Н.	хлоп'я	тім'я		
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				
Кл.				

Завдання 11 Підкресліть ті іменники, які у формі орудного відмінка однини матимуть закінчення ***-ем*** (***-єм***).

Лакей, стовбур, палац, кресля́р, футляр, вантаж, двір, секретар, слухач, скляр, учитель, долар, зброяр, столяр, Ігор, ківш, хіпстер, абзац, снігур, Київ, господар, урожай, борщ, гончар.

Завдання 12 Підкресліть правильні форми іменників, неправильні виправте, записавши зверху скориговану форму. Визначте відмінок іменників.

Кілограм помідор, радісних зустрічей, їхати по полям, справедливих судей, розумітися на технікі, нагодувати молочним сумішем, радіти перемозі, пишатися внучатом, цікавих подорожів, швидкісною магістраллю, доброчесних громадянів, п'яти тигренятам, посеред сосн, визначних відкрить, смачною кашою, запалення легенів.

Завдання 13 Утворіть від поданих іменників форми родового відмінка множини.

Н. в. однини	Р. в. множини	Н. в. однини	Р. в. множини
апельсин		губа	
товариш		ім'я	
поверхня		мати	
татарин		лоша	
мережа		стаття	
зустріч		ванна	
грузин		вікно	
сузір'я		пальто	

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини

-а/-я	*-у/-ю*
іменник позначає щось конкретне, чітко окреслене, обчислюване, те, що, як правило, можна побачити, почути, відчути, зокрема:	іменник позначає щось абстрактне, нечітко виражене, необчислюване, те, що часто не можна побачити (охопити поглядом), почути, відчути, зокрема:
• назви істот: *хлопця*, *вовка*, *Богдана*, *козаченька*	• назви сукупності когось або чогось: *колективу*, *товару*, *народу*. **Але:** *табуна*
• назви машин, деталей, пристроїв: *тролейбуса*, *гвинта*, *планшета*	• назви установ, закладів, приміщень, споруд: *університету*, *коледжу*, *будинку*. **Але:** *бункера*, *гаража*, *монастиря*, *тамбура*
• назви населених пунктів (міст, сіл, селищ) із суфіксами ***-ськ-***, ***-цьк-***, ***-ець-***, а також частинами ***-бург-***, ***-град-***, ***-піль-***, ***-мир-***, ***-слав-***, ***-фурт-***: *Бердянська*, *Піттсбурга*, *Миргорода*, *Тернополя*, *Франкфурта* • назви населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності ***-ів-*** (***-їв-***), ***-ев-*** (***-єв-***), ***-ов-***, ***-ин-*** (***-ін-***), ***-ач-*** (***-яч-***), ***-ич-***: *Дніпра́*, *Дністра́*, *Києва*, *Харкова*, *Батурина*, *Гадяча*	• назви населених пунктів (крім зазначених): *Амстердаму*, *Лондону*, *Парижу*; Ці іменники можуть мати і варіантне закінчення ***-а*** (***-я***): *Амстердама*, *Лондона*, *Парижа* • назви географічних об'єктів (країн, гір, хребтів, річок тощо): *Криму*, *Єгипту*, *Нілу*
• назви дерев і квітів: *дуба*, *проліска*	• назви кущів: *очерету*, *бузку*. **Але:** *хліба*, *вівса*
• назви одиниць вимірювання (ваги, довжини, часу тощо): *кілометра*, *долара*	• назви речовин, матеріалу, явищ природи: *газу*, *меду*, *снігу*, *вітру*, *дощу*
• назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня*, *тижня*, *місяця*, *вівторка*, *січня*. **Але:** *року*, *віку*	• назви віртуальних (соціальних та ін.) мереж: *інстаграму*, *телеграму*, *фейсбуку*, *ютубу*
• терміни (мовознавчі, математичні): *відмінка*, *суфікса*, *конуса*	• терміни (літературознавчі): *роману*, *сюжету*, *жанру*. **Але:** *вірша*, *сонета*
• іменники зі зменшено-пестливими суфіксами ***-ок*** (***-к***), ***-ик***: *садка*, *ліска*, *кущика*	• назви абстрактних понять, зокрема емоцій, почуттів, ігор: *суму*, *футболу*. **Але:** *гопака*, *козачка*, *тропака*

Зверніть увагу! Інколи один і той самий іменник може мати обидва закінчення. Вибір закінчення залежить або від наголосу в слові (*столá* і *стóлу*, *мостá* і *мóсту*), або від значення слова (*листопада* (місяць) і *листопаду* (процес), *терміна* (слово) і *терміну* (строк).

МОВОХАКЕР Як показує практика, це правило спричиняє багато питань і труднощів. Насправді ж дещо треба запам'ятати, інколи скористатися логікою — і все виявиться не так уже й складно. Запам'ятайте, що всі назви істот і одиниць вимірювання завжди мають закінчення ***-а***/***-я***. Якщо трапляється іменник, що не входить у вищезазначені групи, спробуйте витлумачити його. Як правило, абстрактні назви, що в родовому відмінку закінчуватимуться на ***-у***/***-ю***, матимуть кілька значень, наприклад: *інститут* — це й установа, і будівля, і працівники цієї установи.

Завдання 14 У поданих іменниках допишіть закінчення, поставивши їх у форму родового відмінка однини. Де потрібно, покажіть зміни звуків, закресливши зайві літери.

Розум___, штаб___, гай___, наказ___, снігопад___, ромб___, актив___, четвер___, портрет___, ліхтар___, роман___, садок___, відмінок___, ремонт___, тиждень___, міліметр___, футбол___, Мороз___, орач___, Донбас___, завод___, шлунок___, слух___, хлопчик___, блокнот___, гопак___, тигр___, Дніпро___, коледж___, очерет___, тюльпан___, сюжет___, кілометр___, огірок___.

Завдання 15 У поданих іменниках залежно від значення допишіть закінчення, поставивши їх у форму родового відмінка однини.

Листопад___ (*місяць*) — листопад___ (*процес*), камен___ (*матеріал*) — камен___ (*уламок*), Люксембург___ (*місто*) — Люксембург___ (*країна*), центр___ (*точка перетину*) — центр___ (*осередок*), папер___ (*матеріал*) — папер___ (*документ*), рахунк___ (*дія*) — рахунк___ (*документ*), пояс___ (*предмет*) — пояс___ (*просторове поняття*).

Як на ЗНО

1 Правильно утворено форму слова у варіанті

А відвідувати по понеділкам
Б поліпшити смак ситро
В привітатися з товаришом
Г у разі гострого болю
Д немає знайомих обличчів

2 У знахідному відмінку вжито виділений іменник у рядку

А Не плач, не плач, ***Марусенько***, не плач, не журися.
Б ***Універсал*** прочитано публічно, щоб справу тую уморить навічно.
В Білі руки ***роботи*** бояться.
Г Не відразу ***Львів*** збудований.
Д Для милого ***друга*** і вола з плуга.

3 Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників рядка

А ніч, ненависть, Керч
Б січ, зустріч, мить
В нехворощ, магістраль, верф
Г кров, мати, глибочінь
Д сталь, подорож, совість

4 Закінчення *-а/-я* в родовому відмінку однини мають усі іменники рядка

А лимон, Кіпр, кут
Б блокнот, коледж, гнів
В гвинт, масаж, степ
Г гопак, Донець, табун
Д град, алюміній, олівець

5 Закінчення *-ом* в орудному відмінку мають усі іменники в усіх рядках, ОКРІМ

А снігур, долар, вихор
Б ефір, звір, касир
В гектар, комар, шар
Г бобер, менеджер, мольфар
Д абажур, ліхтар, Ігор

6 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А купити кілограм помідор
Б заварити чай з імбиром
В лікуватися від нежитю
Г зателефонувати вчителеві
Д гратися з кошеням

7 Закінчення *-у/-ю* в родовому відмінку однини мають усі іменники рядка

А Крим, екзамен, снігопад
Б сміх, м'яч, край
В олівець, хокей, четвер
Г рукопис, вокзал, слон
Д вечір, тест, жовтень

8 Закінчення *-ем/-єм* в орудному відмінку мають усі іменники в рядку

А зброяр, міраж, абзац
Б Ігор, лицар, плащ
В мармур, хрящ, комар
Г ніж, кухар, явір
Д аптекар, Тиміш, футляр

9 Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників, ОКРІМ

А піч, міць, молодь
Б розкіш, річ, Умань
В юнь, зав'язь, суміш
Г лють, повінь, мідь
Д доповідь, ненависть, любов

10 Правильно утворено всі відмінкові форми іменника, ОКРІМ

А Р. в. татарів, серць, губів
Б Д. в. школяреві, свекрусі, дівчаті
В Ор. в. свиньми, гостями, чобітьми
Г М. в. по Дніпрі, на директорові, у вусі
Д Зн. в. телят, вуха, громадян

11 Закінчення *-а*, *-я* або *-у*, *-ю* залежно від значення можуть мати обидва іменники в рядку

А термін, центр
Б листопад, документ
В ріг, гараж
Г табун, блок
Д інструмент, випадок

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Коли шістдесят п'ять мільйонів років ... на землю впав великий метеорит — величезний камінь із ... — у небо злетіло стільки ... й отруйних речовин, що Сонце було повністю закрите.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А тому, космосу, пила
Б назад, космосу, пилу
В назад, космоса, пилу
Г тому, космоса, пила
Д тому, космосу, пилу

Заняття 4

ІМЕННИК

Тести онлайн

- Кличний відмінок іменників
- Особливості вживання поширених звертань
- Імена по батькові
- Відмінювання прізвищ

Кличний відмінок

Як ви вже знаєте, кличний відмінок не має питання й використовується для звертання до співрозмовника. Закінчення форми кличного відмінка однини залежить від відміни й групи іменника.

Відміна	Тверда група	М'яка група	Мішана група
I відміна	**-о** *мамо, Миколо, старосто* **Запам'ятайте!** Закінчення **-о** в кличному відмінку мають усі жіночі імена по батькові: *Олексіївно, Сергіївно, Петрівно*	**-е (-є)** *судде, земле, Марієє, круче, душе.* **-ю** — для пестливих імен і назв: *бабусю, Настусю, Катрусю.* **Але:** *Насте, Катре*	
II відміна	**-е** для безсуфіксних іменників: *Петре, студенте, пане, друже.* **Але:** *тату, сину, діду* **-у** для іменників із суфіксами **-к**, **-ик**, **-ок** + іншомовних імен на *г, к, х*: *синку, батьку, Людвігу, Фрідріху* **Запам'ятайте!** Ім'я *Олег* має дві форми: *Олегу* й *Олеже*	**-ю** для більшості іменників: *лікарю, вчителю, добродію, Ігорю* **-е** для іменників із суфіксом **-ець**: *женче, шевче, хлопче.* **Але:** *бійцю, знавцю, місяцю, мудрецю*	**-е** для більшості іменників: *стороже, Довбуше, пісняре* **-у** для деяких іменників: *слухачу, викладачу, читачу, товаришу* **Запам'ятайте!** Закінчення **-у** в кличному відмінку мають усі чоловічі імена по батькові: *Олеговичу, Петровичу, Віталійовичу*

Зверніть увагу!

1) іменники III відміни також мають форму кличного відмінка однини, що закінчується на **-е**: *Любове, радосте, ноче*. В іменника *мати* форма кличного відмінка збігається з формою називного відмінка;
2) для іменників IV відміни форма кличного відмінка дорівнює формі називного;
3) форма кличного відмінка множини для всіх іменників збігається з формою називного множини, наприклад: *Шановні абітурієнти! Дорогі гості!* **Але:** іменник ***пан*** має дві форми: *панове* й *пани*.

Це цікаво! Звертання *панове* — чи не єдина збережена до сьогодні давня форма кличного відмінка множини на ***-ове***. Подібну форму можете спостерігати у вірші Василя Стуса *«Як добре те, що смерті не боюсь я»*, де є такі рядки: *«Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи важкий мій хрест, що вам, **Богове**, низько не вклонюся...»*.

Особливості вживання поширених звертань

Поширене звертання — це звертання, що складається з двох і більшої кількості слів: імені та по батькові, власного імені та загальної назви тощо.

ім'я + по батькові → обидва слова в кличному відмінку	загальна назва + ім'я → обидва слова в кличному відмінку	загальна назва + прізвище → обидва слова в кличному відмінку або лише перше	загальна назва + загальна назва → обидва слова в кличному відмінку
Володимире Григоровичу, Алло Олександрівно	*добродійко Софіє, друже Степане*	*колего Нестерчуку* і *колего Нестерчук*	*пане лікарю*

Зверніть увагу!

Прикметники або займенники у звертаннях уживаються у формі Н. в.: *шановний ювіляре, моя мамо*.

Завдання 16 Підкресліть правильні форми звертань, неправильні виправте, надписавши зверху скоригований варіант.

Оксано Володимирівно, Сергіє Петровичу, Гале, пане директору, Любове Дмитрівно, добродіє Миколе, пані Юлю, панно Юлія, Ігорю Петровичу, Олеже Вікторовичу, друже Іванко, подруго Іванко, Василе Павловичу, добродійка Настя.

Завдання 17 Утворіть форму кличного відмінка.

Н. в.	Кл. в.	Н. в.	Кл. в.
Юрій Степанович		дід Панас	
Ганна Олексіївна		Петрик	
Еміль Ігорьович		пані Надія	
шановний суддя		мій онучок	
товариш Ілля		Жак	
дорога бабуся		пан артист	
Ігор Валентинович		панна Катря	
Валя		парубок	

Імена по батькові

	жіночі	чоловічі
утворення	чоловіче ім'я + *-ївна/-ївна*	ім'я + *-ович*
відмінювання	відмінюються як іменники I відміни твердої групи	відмінюються як іменники II відміни мішаної групи
приклад	*Олегівна, Сергіївна, Ігорівна*	*Олегович, Сергійович, Ігорьович*

Запам'ятайте!

1) імена, від яких можливі дві форми імені по батькові: *Кузьма — Кузьми́ч і Ку́зьмович, Лев — Левович* і *Львович, Левівна* і *Львівна, Микола — Миколайович* і *Миколович, Миколаївна* і *Миколівна, Сава — Са́вич* і *Са́вович, Хома — Хоми́ч* і *Хо́мович*;
2) імена, від яких імена по батькові утворюються за особливим зразком: *Ілля — Ілліч, Іллівна, Григорій — Григорович, Григорівна, Лука — Лукич, Луківна, Яків — Якович, Яківна.*

Завдання 18 Заповніть наведену таблицю, порівняйте відмінювання загальних іменників з іменами по батькові.

Н.	мама	Юріївна	читач	Юрійович
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				
Кл.				

Завдання 19 Від поданих імен утворіть жіночі й чоловічі імена по батькові.

Ім'я	імена по батькові		Ім'я	імена по батькові	
	жіночі	чоловічі		жіночі	чоловічі
Андрій			Сава		
Микола			Ігор		
Дмитро			Хома		
Авксентій			Ілля		
Степан			Ілько		

Відмінювання прізвищ

Майже всі прізвища в українській мові змінні й відмінюються або як іменники I чи II відміни, або як прикметники. Незмінними є жіночі прізвища, які закінчуються на *-о* або на **приголосний,** тому в усіх відмінках уживатиметься одна форма, наприклад: *Лижичко Руслана Степанівна — немає Лижичко Руслани Степанівни, Федишин Ірина Петрівна — пісні Федишин Ірини Петрівни*. Не відмінюємо також деякі прізвища іншомовного походження: *Сайфі Марина — Сайфі Марини*.

МОВОХАКЕР Щоб утворити правильну відмінкову форму прізвища або перевірити правильність її утворення, зробіть так:

1) доберіть до прізвища подібний за формою загальний іменник або прикметник;

2) утворіть необхідну відмінкову форму для загального іменника або прикметника;

3) те саме закінчення матиме й прізвище, на нього схоже.

Наприклад, нам необхідно утворити форму родового відмінка однини для прізвища *Базилевич*. Одразу з'ясовуємо, воно жіноче або чоловіче: **1)** якщо жіноче, то не змінюється, отже, у родовому однини так і буде — *Базилевич Марини*; **2)** якщо це чоловіче прізвище, добираємо схожий загальний іменник, наприклад, *слухач*. *Немає слухач**а** → немає Базилевич**а** Олександра*.

Пропонуємо варіанти зіставлень: *Щербина — година*, *Тетеря — земля*, *Коваленко — батько*, *Вакарчук — суперзвук*, *Стець — знавець*, *Алчевська — алчевська*, *Тихий — тихий*, *Великодня — синя*, *Великодній — синій* тощо.

Зверніть увагу! У прізвищах, основа яких закінчується на ***г***, ***к***, ***х***, на зразок *Стрига*, *Бурмака*, *Муха*, відбувається таке саме чергування, як і в загальних назвах, наприклад: *Бурмака Марія Вікторівна — Бурмаці Марії Вікторівні*; *Муха Степан Олексійович — Мусі Степанові Олексійовичу*; *Стрига Анна Петрівна — Стризі Анні Петрівні*.

У подвійних прізвищах кожен компонент відмінюється за своїм типом, наприклад: *Григорій Квітка-Основ'яненко — немає Григорія Квітки-Основ'яненка — дати Григорієві Квітці-Основ'яненку* тощо.

Чоловічі прізвища на ***-ов***, ***-ев***, ***-ин***, ***-ін*** у давальному відмінку мають лише закінчення ***-у***, порівняйте: *Петренк**ові*** та *Петренк**у***, але *Гліб**ову***.

Завдання 20 Провідміняйте подані власні назви.

Н.	Григорій Савович Сковорода	Іван Якович Франко
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		
Кл.		

Н.	Ольга Юліанівна Кобилянська	Іван Карпович Карпенко-Карий
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		
Кл.		

Н.	Микола Кіндратович Вороний	Василь Семенович Стус
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		
Кл.		

Як на ЗНО

1 Правильно утворено форму кличного відмінка іменників у всіх рядках, ОКРІМ

А діду, Іване, Валю
Б Генріху, Нінеле, стороже
В Ігорю, Ольго, Анастасію
Г хлопче, мати, донечко
Д продавцю, Любове, колего

2 Прочитайте діалог (цифри позначають номери реплік).

— **(1)** Доброго дня, Георгію Євгеновичу! Як Ваші успіхи в спорті?

— **(2)** Вітаю, Роману Петровиче! Та ось, потихеньку бігаю! А о котрій сьогодні відбудуться збори комітету?

— **(3)** Треба запитати в секретаря. Олександро, на котру заплановано комітетські збори?

— **(4)** Пане директоре, Ви їх призначили на дванадцяту годину. Чи потрібно розіслати колегам листа з нагадуванням?

— **(5)** Так, неодмінно. (*У цей час дзвонить мобільний телефон.*) Слухаю! Так, тату, привіт ...

НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка в репліці

А першій **Б** другій **В** третій **Г** четвертій **Д** п'ятій

3 Помилку в утворенні імені по батькові допущено в рядку

А Андріївна, Ігорівна, Іллінічна
Б Олегович, Миколівна, Борисович
В Сергіївна, Савович, Юхимівна
Г Валентинович, Валентинівна, Іванович
Д Якович, Ільківна, Григорович

4 Правильно утворено всі імена по батькові в рядку

А Олексієвич, Яковович, Дмитрівна
Б Анатолієвна, Миколайович, Лукович
В Захарівна, Зинов'євич, Левівна
Г Кузьмівна, Маркович, Валер'янівна
Д Олеговна, Вікторович, Хоміч

5 Помилку у відмінюванні іменників допущено в рядку

А пам'ятник Тарасові Шевченку
Б виступ Андрія Кузьменко
В телепередача Ольги Фреймут
Г помешкання Марічки Падалко
Д пісня Валерія Харчишина

6 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка іменників у рядку

А пане президенте, добродійко Кухарчук, дорогий дідусю
Б колега Петренко, Анастасіє Іванівно, пані Ірино
В люба Катрусю, пане генерале, Василю Романовичу
Г добродію Дмитре, шановний Володимире Григоровичу, панно Олено
Д вельмишановні панове, друже Олексію, директоре Міхнова

7 Правильно утворено форму прізвища в рядку

А спитати Коваленко Івана Васильовича
Б поїхати на екскурсію з Кущій Степаном Володимировичем
В дякувати Ігнатенко-Коцюбі Євгену Кузьмичу
Г презентувати книгу Лелеці Марії Григорівні
Д зателефонувати до Підлеп'ян Миколи Гнатовича

8 Граматично правильне продовження речення ***«На старостаті за визначні успіхи в навчанні грамотою нагороджено...»*** наведено в рядку

А Малюк Ігоря
Б Поливоду Максима
В Яковенко Дениса
Г Сіроштан Олега
Д Стрілець Сергія

9 Граматичну помилку допущено в рядку

А побачити австралійського кенгуру
Б вступити до місцевого ПТУ
В зварити суп із зеленої кольрабі
Г пахнути гірким полином
Д збиратися в далекий путь

10 Граматичну помилку допущено в рядку

А відрізати скибку лимона
Б увійти до трамвайного вагона
В зустрітися о сьомій годині вечору
Г вступити до коледжу
Д сходити до кінотеатру

11 Помилку у відмінюванні прізвища допущено в рядку

А листуватися з Олександром Ковалем
Б зателефонувати до Миколи Коваленка
В подякувати Олені Ковалишин
Г одружитися з Марією Ковалів
Д глузувати з Олексія Ковальчук

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Щоб запобігти ... , ми можемо економити енергію, наприклад ... світло, коли воно не потрібне, не збільшувати температуру опалення і використовувати ... лампочки.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А екокатастрофи, вимкнути, енергозберігальні
Б екокатастрофі, вимкнути, енергозберігаючі
В екокатастрофі, вимкнути, енергозберігальні
Г екокатастрофі, вимкнути, енергоощадні
Д екокатастрофі, виключити, енергоощадні

Заняття 5

ПРИКМЕТНИК

Тести онлайн

- Прикметник. Загальна характеристика
- Відмінювання прикметників
- Розряди прикметників за значенням

Прикметник. Загальна характеристика

Прикметник — це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання ***який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чиї?***

Морфологічні ознаки

Прикметник змінюється за родами, числами й відмінками, узгоджуючись за цими параметрами з іменником, наприклад: *зелений зошит — зеленого зошита*, *зелена сукня — зеленої сукні*, *зелене поле — зеленого поля*, *зелені дерева — зелених дерев*. Отже, рід, число й відмінок прикметника цілковито залежать від роду, числа й відмінка означуваного іменника.

Синтаксична роль

І загальне значення прикметника, і його морфологічні ознаки зумовлюють те, що найчастіше прикметник у реченні виконує функцію означення: *Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать* (*Леся Українка*). Рідше він є іменною частиною складеного іменного присудка: *Познайомтесь із ким завгодно в нашому новому чаті, уявіть, що ви щасливі, заможні, завзяті* (*А. Хливнюк*).

МОВОХАКЕР Прикметник інколи можна сплутати з дієприкметником або займенником, які відповідають на ті самі питання, порівняйте: *синій — той — прочитаний*. Насправді відрізнити ці частини мови одна від одної доволі легко.

Оскільки займенник не називає ознаку, а лише вказує на неї, спробуйте сформулювати лексичне значення слова. Так, слово *той* не називає ознаки, а лише вказує на значну віддаленість певного об'єкта порівняно з іншим, отже, *той* — це займенник.

До дієприкметника завжди можна дібрати дієслово, від якого він і утворений (*прочитаний ← прочитати*). Відрізнити дієприкметники від прикметників також можна й за формальним критерієм — суфіксами. Дієприкметники утворюються від дієслів за допомогою суфіксів ***-ен-***, ***-н-***, ***-т-***, ***-л-***: *зробл**ен**ий ← ← зробити*, *напис**а**ний ← написати*, *випи**т**ий ← випити*, *зголодні**л**ий ← зголодніти*. Натомість прикметники, які також можуть утворюватися від дієслів, матимуть інші суфікси, наприклад: ***-альн-***, ***-енн-***, ***-анн-***: *склад**альн**ий ← складати*, *нездійсн**е́нн**ий ← не здійснити*, *несказ**а́нн**ий ← не сказати*.

У решті випадків матимемо справу саме з прикметником, наприклад, *синій* — такий, що має синє забарвлення, отже, це слово, на відміну від займенника, називає певну ознаку. Слово *синій* не походить від дієслова, як дієприкметник. Навпаки, воно стає твірною основою дієслова *синіти*, тобто *ставати синім*.

Зверніть увагу! Належність слова до дієприкметників чи прикметників визначає і його правопис: у дієприкметниках завжди пишемо в суфіксі одну літеру ***н***. Подвоєння в суфіксі може бути лише в прикметниках за певних умов:

1) вони вказують на найвищий ступінь вияву ознаки або неможливість виконання дії: *глибо**ч**ен**н**ий*, *невблаг**а**н**н**ий*;

2) суфікси **-енн-** і **-анн-** — наголошені, порівняйте: *нескі́нч**е**ний* (дієприкметник) і *нескінче́**нн**ий* (прикметник), *неподо́л**а**ний* (дієприкметник) і *неподола́**нн**ий* (прикметник);
3) прикметник утворено за допомогою суфікса **-н-** від іменника з основою на **-н**: *кі**нн**ий* ← *кінь*, *сті**нн**ий* ← *стіна*.

Завдання 21 У поданих реченнях підкресліть прикметники відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Де можете, пригадайте назви творів і прізвища авторів наведених цитат.

1) Що на Чорному морі, на камені біленькому, там стояла темниця кам'яная. .....
.....
2) І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій не забудьте пом'янути незлим тихим словом. .....
3) Чому уста твої німі? .....
4) Усмішка твоя — єдина, мука твоя — єдина. .....
.....
5) Буду, мамо горда і вродлива, з тебе дивуватися повік. .....
.....
6) Господи, гніву пречистого благаю — не май за зле. .....
.....
7) ...Я закохавсь в гучних віках, я волю полюбив державну. .....
.....

Завдання 22 Розподіліть словосполучення на три групи, надписавши відповідні цифри: 1) з прикметником, 2) з дієприкметником, 3) із займенником.

Ароматний кокос, увесь світ, висохлі квіти, сива пташка, посивіле волосся, цілий кавун, темна вежа, потемніле небо, кожен учитель, чарівна казка, той самий магазин, зачаклована принцеса, битий посуд, мокрий асфальт, хтозна-яка підготовка, промоклий плащ, жодного разу, чорна сукня, інша програма, почорніле поле.

Відмінювання прикметників

Залежно від кінцевого приголосного основи прикметники належать до твердої групи або м'якої групи, порівняйте: *модний — модного — модному* і *вчорашній — вчорашнього — вчорашньому*.

У більшості форм закінчення обох типів збігаються, єдина відмінність полягає в тому, що у формах твердого типу основа закінчується на твердий приголосний, а у формах м'якого типу — на м'який. Графічно це відображатиметься так: там, де у твердій групі після основи стоїть закінчення **-о**, у м'якій групі йому передуватиме м'який знак або **й** (*модної — вчорашньої, безкрайої*), у твердій — **а**, у м'якій — **я** і т. ін.

Наприклад:

тверда група	м'яка група
*модн**ого***	*учорашн**ього**, безкрай**ого***
*модн**у***	*учорашн**ю**, безкра**ю***
*модн**а***	*учорашн**я**, безкра**я***
*модн**е***	*учорашн**є**, безкра**є***
*модн**их***	*учорашн**іх**, безкра**їх***

Зверніть увагу! Повну таблицю зі зразками відмінювання прикметників дивіться за QR-кодом.

Додаток 2

За мішаним типом відмінюються прикметники на ***-лиций***, зокрема *білолиций*, *круглолиций*, *повнолиций* і подібні. Усі відмінкові форми жіночого роду, а також родовий, давальний і місцевий відмінки чол. і сер. родів мають закінчення м'якого типу; усі форми множини + називний, знахідний і орудний чол. і сер. родів мають закінчення твердого типу.

Завдання 23 Для закріплення інформації пропонуємо заповнити таблички, провідмінявши подані прикметники.

Рід	чоловічий рід		жіночий рід		середній рід		множина	
тип	твердий	м'який	твердий	м'який	твердий	м'який	твердий	м'який
Н.	добрий	давній	добра	давня	добре	давнє	добрі	давні
Р.								
Д.								
Зн.								
Ор.								
М.								

Зверніть увагу! Комірка для форм місцевого відмінка недарма більша за інші, адже прикметники чол. і сер. родів у цьому відмінку мають паралельні форми із закінченнями ***-ому*** та ***-ім***, наприклад: *на чист**ому*** і *на чист**ім** аркуші*, *на ближн**ьому*** і *на ближн**ім** полі*. Цей момент доволі часто враховують укладачі тестів ЗНО, пропонуючи визначити, чи правильними є форми на зразок *у новім пальті* або *в солом'янім капелюшку*. **Запам'ятайте:** такі форми правильні.

Завдання 24 Провідміняйте поданий прикметник.

Н.	повнолиций	повнолице	повнолиця	повнолиці
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				

МОВОХАКЕР Більшість прикметників відмінюємо за твердим типом. Значно менша кількість прикметників має м'який тип відмінювання. Здебільшого м'який тип відмінювання мають прикметники, що закінчуються в чоловічому роді на ***-ній*** після приголосного (тобто на ***-дній***, ***-тній***, ***-жній***, ***-шній*** та ін.): *давній*, *торішній*, *братній*, *середній*, *суботній*, *освітній*, *мужній*, *справжній*, *художній* + + *синій*. До м'якого типу також належать прикметники на ***-ій***: *довгошиій*, *безкраїй*. **Але:** *природний*. Інколи від типу відмінювання й закінчення залежить значення прикметників, що є паронімами, порівняйте: *дружний* (згуртований) *клас* і *дружній* (приязний, приятельський) *тон*.

Завдання 25 Підкресліть правильні відмінкові форми прикметників, неправильні виправте, записавши зверху скоригований варіант.

У великім місті, завтрашним днем, освітного закладу, дружній колектив, квітучею вишнею, маминої сукні, на відкритому місці, суботним вечором, у новім кінотеатрі, природній талант.

Розряди прикметників за значенням

Якісні	Відносні	Присвійні
виражають ознаку безпосередньо, без відношення до інших предметів; ця ознака може виявлятися більшою або меншою мірою	передають ознаку через відношення до інших предметів, явищ	виражають ознаку за належністю людині або тварині
цікавий роман, яскравий колір	*джинсова куртка, пластикова пляшка*	*мамина косметика, зміїна отрута, мишачий хвіст*

Це цікаво! Часто прикметник у переносному значенні може переходити з одного розряду в інший, зокрема:

- якісний → відносний: *м'який диван* і *м'який знак*, *важка валіза* і *важка промисловість*;
- відносний → якісний: *золоті прикраси* і *золоті руки*, *залізний ключ* і *залізний характер*;
- присвійний → відносний: *заяча нора* і *заячий комір* (із заячого ху́тра), *лисяча здобич* і *лисяча шапка* (із лисячого ху́тра);
- присвійний → якісний: *вовчий хвіст* і *вовчий погляд* (хижий), *ведмежа лапа* і *ведмежа послуга* (безглузда, невдала).

Зверніть увагу! Не завжди внаслідок формування переносного значення змінюється розряд прикметника, порівняйте: ***солодке*** *яблуко* (якісний) і ***солодке*** *зітхання* (якісний).

Особливості якісних прикметників:

1) якісні прикметники можуть утворювати ступені порівняння: *чистий — чистіший* (про це детальніше ми поговоримо на наступному занятті);
2) якісні прикметники можуть мати префікси або суфікси недостатнього чи надмірного вияву ознаки: *великий — превеликий*, *гарний — гарненький*;
3) деякі якісні прикметники можуть утворювати повну й коротку форми, наприклад: *повний* і *повен*, *зелений* і *зелен*, *варт* і *вартий*. При цьому коротка форма властива лише називному й знахідному відмінкам однини. Зауважимо, що короткі форми на сьогодні не є продуктивними й характерні переважно для творів художньої літератури, наприклад: ***Смутен*** *сон приснився Святославові на горах київських* (*«Слово про похід Ігорів»*);

   Запам'ятайте перелік найуживаніших коротких форм якісних прикметників, які здебільшого є частиною складеного присудка: ***годен***, ***готов***, ***згоден***, ***здатен***, ***ладен***, ***певен***, ***повен***, ***повинен***, ***рад***, наприклад: *Що гурток йому дадуть, Степан був того певен...* (*В. Підмогильний*).
4) якісні прикметники можуть уживатися з прислівниками ***дуже***, ***трохи***, ***надто***, ***надзвичайно***: ***надто*** *повільний*, ***надзвичайно*** *розумний*;
5) до якісних прикметників можуть додаватися зменшено-пестливі суфікси ***-еньк-***, ***-есеньк-***, ***-ісіньк-***, ***-юсіньк-***: *біленький*, *малюсінький*, *худесенький*.

Особливості відносних прикметників:

1) відносні прикметники завжди похідні, тобто утворені від інших слів: *вишневий ← вишня*, *залізний ← залізо*;
2) словосполучення відносного прикметника з іменником можна переробити на словосполучення з двох іменників: *золотий ланцюжок — ланцюжок із золота*; *студентський гуртожиток — гуртожиток для студентів*;

3) велика кількість відносних прикметників утворена за допомогою суфіксів ***-ов-***, ***-ев-***, ***-єв-***, уживання яких залежить від кінцевого приголосного основи твірного іменника й наголосу утвореного прикметника:

-ов-	***-ев-***	***-єв-***
1) якщо прикметник утворено від іменника твердої групи; 2) якщо утворений прикметник має наголос на закінченні, незалежно від того, який приголосний передує суфіксу ***-ов-***	якщо прикметник утворено від іменника м'якої або мішаної групи і при цьому наголошено основу прикметника	1) якщо прикметник утворено від іменника на ***-й***; 2) якщо перед суфіксом стоїть подовжений м'який приголосний
ква́рцовий ← кварц, *верб́овий ← верба́,* *дощови́й ← дощ*	*грушéвий ← груша,* *ма́тчевий ← матч,* *щавлéвий ← щавель*	*ма́гнієвий ← магній,* *суттéвий ← суть,* *насіннéвий ← насіння*

Запам'ятайте! Деякі прикметники мають паралельні варіанти з різними суфіксами:

борщéвий і *борщови́й*	*дієвий* і *дійови́й*	*лицéвий* і *лицьови́й*
взуттéвий і *взуттьови́й*	*життéвий* і *життьови́й*	*миттéвий* і *миттьови́й*
грошéвий і *грошови́й*	*кінцéвий* і *кінцьови́й*	*па́льцевий* і *пальцьови́й*
бездощéвий і *бездощови́й* (**але** тільки *дощови́й*)		

Завдання 26 Від поданих іменників утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів ***-ов-***, ***-ев-*** або ***-єв-***.

поршень		сталь	
яблуня		марш	
форель		стіл	
взуття		сіль	
межа		життя	

Особливості присвійних прикметників

Присвійними є лише ті прикметники, які утворені від назв осіб або тварин. Вони відповідають на питання ***чий? чия? чиє? чиї?*** та утворюються за допомогою таких суфіксів:

Назви осіб		Назви тварин
-ин-/-їн-	***-ів/-їв, -ов, -ев/-єв***	***-ач-/-яч-, -ин-/-їн-***, $\widehat{\varnothing}$
від іменників I відміни: *Микол**ин**а сестра,* *Марі**їн** байк*	від іменників II відміни: *Олег**ів** батько і Олег**ов**а валіза,* *Сергі**їв** скейт і Серг**єв**а бейсболка*	*куря**ч**е яйце, змі**їн**а шкура,* *зозул**ин**е кування,* *ведмеж$\widehat{\varnothing}$ий барліг*

Зверніть увагу! Прикметники із суфіксом ***-ськ-***, утворені від назв осіб, є відносними, а не присвійними, тобто *матери**н*** — це присвійний прикметник, а *материн**ськ**ий* — відносний.

Запам'ятайте!

1) *Олесина сукня*, а не ~~*Олесіна*~~, оскільки суфікса ***-ін-*** у присвійних прикметниках не може бути. Отже, суфікс ***-ин-*** приєднується до іменників усіх трьох груп (твердої, м'якої, мішаної), а суфікс ***-їн-*** — до тих іменників, що закінчуються на ***-ія***.

2) У присвійних прикметниках, утворених за допомогою суфікса ***-ин-*** від іменників, у яких основа закінчується на ***г***, ***к***, ***х***, ці звуки чергуються зі звуками ***ж***, ***ч***, ***ш***, наприклад: *Ольга — Ольжин брат, Маринка — Маринчина зачіска, свекруха — свекрушин борщ.*

3) У присвійних прикметниках, що утворюються від іменників II відміни, суфікс ***-ів*** функціонує в закритому складі, натомість у відкритому складі відбувається властиве українській мові чергування з ***о*** або ***е***: *батьків — батькова, учителів — учителева, Сергіїв — Сергієва.*

МОВОХАКЕР У відкритому складі ***о*** з'являється в прикметниках, утворених від іменників твердої групи, ***е*** — від іменників м'якої групи, ***є*** — від іменників, що закінчуються на *-й*, порівняйте: *Олегова мама (Олег), приятелева сестра (приятель), Андрієва чашка (Андрій).*

4) Присвійні прикметники, утворені від власних імен, завжди пишемо з великої літери: *Марія — Маріїн, Олексій — Олексієва.*

Завдання 27 Від поданих у дужках іменників утворіть присвійні прикметники. Запишіть словосполучення прикметника з іменником.

(*мама*) порада .....
(*Софія*) підручник .....
(*Інга*) хустка .....
(*Солоха*) черевики .....
(*Сергій*) велосипед .....
(*Василь*) сорочка .....
(*Шевченко*) щоденник .....
(*Марійка*) пальто .....
(*баба*) одяг .....
(*Тетяна*) день .....

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А у хорошім настрою
Б дружної поради
В завтрашній виступ
Г у верхньому кутку
Д Олиним голосом

2 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А Тетянкина спідниця
Б Юрієве привітання
В вовче лігво
Г донина лялька
Д мишача нірка

3 Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

А золотий, грушевий, смачний
Б холодний, мідний, татів
В яскравий, запашний, дужий
Г тітчин, лимонний, теплий
Д білий, осінній, зайвий

4 За допомогою суфікса ***-ов-*** утворюються прикметники від усіх іменників рядка

А спориш, кизил, літр
Б бій, мазь, кальцій
В вишня, щаве́ль, гай
Г ключ, жолудь, вуглець
Д палац, плече, дощ

5 Закінчення ***-ий*** має прикметник, утворений від слова

А освіта **Б** досвід **В** осінь **Г** субота **Д** жито

6 За допомогою суфікса ***-ев-/-єв-*** утворюються прикметники від усіх іменників рядка

А груша, троянда, галузь
Б кварц, плюш, слива
В межа, нікель, абрикоса
Г песець, магній, матч
Д парча, взуття, нуль

7 З'ясуйте, у якому рядку виділене слово є прикметником.

А Не хвались ***мудрий*** мудрістю, а сильний силою.
Б ***Молодому*** книга — крила, старому — кийок.
В ***Письменного*** голова годує.
Г Не питай ***старого***, а питай бувалого.
Д ***Добре*** начало половину діла вкачало.

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прикметник.

Поганому *синові батьківщина не в моду.*

А означення
Б підмет
В іменна частина складеного іменного присудка
Г додаток
Д обставина

9 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прикметник.

Дружба та братство ***дорожчі*** *за багатство.*

А означення
Б обставина
В іменна частина складеного іменного присудка
Г підмет
Д додаток

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

На **(1)*мій*** день **(2)*народження*** матуся приготувала **(3)*найсмачніший*** десерт — **(4)*запечену*** грушу в соусі з вершків і меду.

А дієприкметник (форма дієслова)
Б дієслово
В прикметник
Г іменник
Д займенник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 ПРАВИЛЬНО утворено форму прикметника у варіанті

А Оліни ножиці
Б Ігорів велосипед
В Миколова шапка
Г Олеговий наплічник
Д Маринкин тато

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

По ... Антарктиди можна побачити багато пінгвінів, але посередині ... настільки холодно й лід настільки щільний, що там ніхто не ..., окрім науковців, які вивчають лід і сніг.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А краям, континенту, живе
Б краях, континенту, живе
В краях, континента, живе
Г краях, континенту, живуть
Д краям, континенту, живуть

Заняття 6

ПРИКМЕТНИК

Тести онлайн

- **Ступені порівняння якісних прикметників**
- **Особливості утворення ступенів порівняння**
- **Звукові зміни при творенні. Особливості вживання ступенів порівняння**

Ступені порівняння якісних прикметників

Ступені порівняння вказують на міру виявлення ознаки, вираженої прикметником. Є два ступені порівняння: **вищий** (*добріший*, *більш сильний*) і **найвищий** (*найдобріший*, *найбільш сильний*).

Ступені порівняння утворюють лише якісні прикметники. Але й серед якісних є ті, які за своїми значеннєвими й формальними ознаками не утворюють ступенів порівняння.

Не утворюють ступенів порівняння якісні прикметники, що:

а) виражають абсолютну ознаку, тобто таку, яку з логічного погляду неможливо виміряти: *сліпий*, *глухий*, *німий*, *кривий*, *порожній*, *хворий*, *живий*, *мертвий*, *ко́сий* тощо;

б) є назвами масте́й тварин: *була́ний* (світло-рудий), *ворони́й* (чорний), *гніди́й* (темно-коричневий), *му́рий* (рябий), *ча́лий* (сірий);

в) мають префікси ***пре-***, ***над-***, ***пра-***, ***за-***, ***ультра-***, ***архі-*** або суфікси ***-ав-/-яв-***, ***-уват-/-юват-***, ***-еньк-***, ***-есеньк-***, ***-ісіньк***, ***-юсіньк-***, ***-езн-***, ***-енн-***, ***-ущ-/-ющ-***, оскільки ці частини слова вже вказують на певну міру вияву ознаки: *пречудовий*, *архіважливий*, *ультратонкий*, *худющий*, *чорнявий*, *довжелезний*;

г) є складними словами: *темно-рожевий*, *світло-зелений*, *жовтогарячий*, *кисло-солодкий*;

д) позначають відтінки кольорів через відношення до інших реалій: *салатовий*, *каштановий*, *бордовий*. Такі прикметники за походженням є відносними.

Зверніть увагу! Доволі часто ми в повсякденному спілкуванні чуємо або й самі вживаємо конструкції на зразок *«я найбільш хвора людина»* або *«ти найсліпіший із нас усіх»* і подібні. Звісно, таким чином ми намагаємося посилити виразність нашого мовлення, зробити його більш яскравим. Проте з погляду логіки це нісенітниця, адже людина або хвора, або здорова. А логіка завжди йде поруч із граматикою, отже, запам'ятайте, що в тесті ЗНО щойно наведені варіанти визначаємо як неправильні.

Завдання 28 Підкресліть прикметники, які можуть утворювати ступені порівняння. Поясніть, чому деякі з них не можуть утворювати ступені порівняння.

Ультратонкий, сліпий, синій, важкий, темно-червоний, тонкий, скляний, активний, босий, козацький, досконалий, свіжий, кисло-солодкий, чалий, слизький, солонуватий, порожній, учнівський, високий, гіркий, русий, вороний, дрібний, малиновий (*колір*), білявий, заячий, чемний, популярний, живий, складний, медовий, самотній, рожевий, смачний, бордовий, білосніжний, теплий, відомий, апельсиновий.

Особливості утворення ступенів порівняння

	Проста форма	Складена форма
Вищий ступінь	основа або корінь прикметника + суфікси ***-іш-*** або ***-ш-*** *розумніший, молодший*	***більш*** / ***менш*** + початкова форма прикметника *менш розумний, більш молодий*
Найвищий ступінь	префікс ***най-*** + форма вищого ступеня *найрозумніший, наймолодший*	***найбільш*** / ***найменш*** + початкова форма прикметника або форма вищого ступеня + ***від усіх***, ***над усе***, ***за всіх*** *найменш розумний, найбільш молодий* або *розумніший від усіх, молодший за всіх*

Звукові зміни при творенні. Особливості вживання ступенів порівняння

При утворенні вищого ступеня за допомогою суфікса ***-ш-*** відбуваються такі зміни:

- суфікси ***-к-***, ***-ок-***, ***-ек-*** випадають: *тонкий — тонший, глибокий — глибший, далекий — дальший*;
- ***с***, ***ст*** + ***ш*** → ***щ*** [шч]: *високий — вищий, товстий — товщий*;
- ***г***, ***ж***, ***з*** + ***ш*** → ***жч***: *дорогий — дорожчий, важкий — важчий, близький — ближчий*; **але:** *довший, легший*.

Зверніть увагу!

1. Від деяких прикметників ступені порівняння утворюються за допомогою інших коренів: *великий — більший, малий — менший, гарний — кращий, поганий — гірший, добрий — ліпший* (але й *добріший*).
2. Деякі прикметники мають паралельні форми вищого ступеня: *тихший* і *тихіший*, *тонший* і *тонкіший*. Інколи ці форми мають різні відтінки значень, наприклад: *товщий* (про книгу, двері) та *товстіший* (про чоловіка), *старший* (про вік або звання / посаду) і *старіший* (лише про вік).
3. Інколи префікс ***най-*** найвищого ступеня порівняння може доповнюватися підсилювальними частками ***як-*** і ***що-***: *якнайкращий, щонайсильніший*. Такі форми є нормативними.

Запам'ятайте! Використовуючи вищий ступінь порівняння прикметника в реченні, зауважте, що між ним і наступним словом має бути слово-зв'язка (прийменник *за, від, проти* або сполучник *ніж, чим*), наприклад: *Моя сестра старша* ***за*** *мене. Відро важче,* ***ніж*** *склянка*. Окрім цього, форма вищого ступеня має узгоджуватися в роді й числі з іменником, від якого залежить (*сестра — старш**а**, відро — важч**е**, брат — вищ**ий***). Неправильним є речення ~~*Моя сестра старше мене*~~.

МОВОХАКЕР Типовими завданнями в тестах ЗНО є визначити, правильно чи неправильно утворено форми ступенів порівняння. Неправильними є словосполуки з використанням слова *самий*, що є калькою з російської мови, або поєднання простої та складеної форм вищого ступеня, що створює тавтологію. Отже, правильними є форми *найкрасивіший* і *більш красивий*, а ~~*не самий красивий*~~, ~~*більш красивіший*~~.

У завданнях ЗНО може бути подано сполуки на зразок *дуже гарний, дуже сміливий*. Будьте уважними, адже це не форма ступеня порівняння, а сполучення прислівника *дуже* з прикметником.

Завдання 29 Утворіть від поданих прикметників просту і складну форми вищого та найвищого ступенів порівняння.

Сухий, слабкий, вузький, злий, далекий, голосний, малий, широкий, короткий, довгий, солодкий.

	Проста форма	Складена форма
Вищий ступінь		
Найвищий ступінь		

Завдання 30 Знайдіть і підкресліть правильно утворені форми ступенів порівняння прикметників. Неправильні форми виправте, надписавши зверху скориговані.

Найбільш сміливий, самий глибокий, важчий від усіх, більш чистіший, менший, якнайкращий, давніший, найкривіший, самий більший, красивіший над усе, активніший, дуже дотепний, світло-рожевіший, пречудовий, розумніший, більш корисніший, вищий від усіх, щонайдобріший, більш жовтогарячий, найзнайоміший, менш складний, прегарніший.

Як на ЗНО

1 Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

А добрий, жовтавий, самотній
Б хворий, старий, приємний
В пильний, сумний, розумний
Г древній, довжелезний, глухий
Д короткий, гнідий, кислуватий

2 Помилку у творенні ступенів порівняння прикметників допущено в рядку

А найдовший, більш вузький, добріший від усіх
Б щонайвищий, менш здібніший, бадьоріший
В солодший, якнайважчий, твердіший
Г суворіший, найдужчий, більш сприятливий
Д менш зручний, найтепліший, найбільш хоробрий

3 Помилку у творенні ступенів порівняння прикметників допущено в рядку

А Хочу замовити найбільшу піцу з найсмачнішою на́чинкою.
Б Найважливіша справа в житті кожного випускника — вибір майбутньої професії.
В Літо — найпречудовіша пора року.
Г Моя бабуся добріша від усіх.
Д Екзамен із хімії виявився найскладнішим.

4 Правильно утворено форми слів у варіанті

А більш холодніший напій
Б сама міцна дружба
В у вузькім провулку
Г працювати каменяром
Д чекати трамваю

5 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Моя сестра старша за мене на п’ять років.
Б Це озеро глибше від нашої сільської річки.
В Читання є кориснішим за перегляд телевізора.
Г Наш клас дружніше паралельного.
Д Цей костюм красивіший за попередній.

6 Правильно побудовано речення

А Сосни вище ялин.
Б Ця книжка цікавіше попередньої.
В Немає нічого смачніше морозива.
Г Планшет зручніше смартфона.
Д Сьогодні погода краща, ніж учора.

7 Присвійні прикметники утворено правильно в усіх рядках, ОКРІМ

А свекрушин, дідів, Валин
Б Маріїв, Олежин, матусин
В Софійчин, Шевченків, Лесин
Г свашин, товаришева, онуччин
Д тітчин, дядьків, Віталієва

8 Закінчення *-ій* має прикметник, утворений від слова

А природа
Б обід
В книга
Г камінь
Д вовк

9 Форми ступенів порівняння НЕ МОЖНА утворити від усіх прикметників рядка

А гарячий, стрункий, ніжний
Б веселий, милий, дорогий
В ясний, чорний, солоний
Г ласкавий, мудрий, новий
Д кривий, дерев'яний, материнський

10 Правильно утворено словосполучення в рядку

А у бабусіному пальто
Б немає Ігорового велосипеду
В льодяники зі смаком лимону й імбиря
Г у Миколинім плащі
Д Мелашкина родина

11 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово

1 Мамині страви ***найсмачніші***.
2 На фестивалі вуличної їжі спекли ***найбільшу*** піцу.
3 У мандрівку слід узяти ***найнеобхідніше***.
4 Хлопець ***найпершим*** стрибнув у басейн.

А додаток
Б підмет
В присудок
Г означення
Д обставина

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Південний полюс трохи ..., тому що лід там набагато ..., а замість замерзлого ... там є гігантський заморожений континент, що має назву Антарктида.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А безпечніший, товстіший, океана
Б безпечніше, товстіший, океану
В безпечніший, товстіший, океану
Г безпечніший, товстіше, океану
Д безпечніше, товстіше, океану

Заняття 7

ЧИСЛІВНИК

Тести онлайн

- Числівник. Загальна характеристика
- Розряди числівників за значенням і будовою
- Відмінювання кількісних числівників

Числівник. Загальна характеристика

Числівник — це самостійна частина мови, що означає кількість предметів або їх порядок під час лічби й відповідає на питання ***скільки? котрий? котра? котре? котрі?***

Морфологічні ознаки

Числівники змінюються за відмінками, а деякі — за родами й числами, наприклад: *шість — шести*, *обидва — обидві*, *перший — перша — перші*.

Синтаксична роль

Числівники можуть бути як головними, так і другорядними членами речення, зокрема підметом, присудком, означенням, додатком, обставиною: *Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими, тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами* (*І. Нечуй-Левицький*). *Мій телефон — дев'ять один один!* (*С. Вакарчук*). *Лексикон дитини двох із половиною років має для нас купу таємниць, які не кожному спеціалісту з мертвих мов під силу будуть* (*І. Карпа*). *Хто мовчить, той двох навчить* (*Нар. тв.*). *О дев'ятій у нас заплановано зустріч.*

Зверніть увагу! Не варто плутати числівники з іншими частинами мови, а саме: з іменниками (*п'ятірка*, *сотня*, *третина*), прикметниками (*восьмигодинний*, *п'ятиповерховий*), дієсловами (*потроїти*, *роздвоїтися*), прислівниками (*учетверо*, *натроє*). Щоб уникнути помилок, завжди ставте питання до частини мови.

Розряди числівників за значенням і будовою

Розряди числівників за значенням

Кількісні	Порядко́ві
скільки?	***котри́й? котра́? котре́? котрі́?***
означають кількість предметів, поділяються на такі розряди: • власне кількісні: *три, двадцять* • дробові́: *дві п'ятих, одна ціла дві десятих* • збірні: *троє, двадцятеро* • неозначено-кількісні: *кілька, кільканадцять, багато, мало, чимало*	означають порядок предметів при лічбі або місце предмета в ряду інших подібних: *перший, другий, третій ... тридцять п'ятий*

Зверніть увагу! *Збірні числівники* позначають кількість істот або предметів як сукупність, єдине ціле, порівняйте: *п'ять студентів* і *п'ятеро студентів*. Збірні числівники утворюються за допомогою суфіксів ***-ой-*** (*двоє*, *троє*) та ***-ер(о)*** (*шестеро*, *десятеро*) і становлять невелику групу — від *двоє*, *обоє* до *двадцятеро + тридцятеро*. Фактично особливу форму (на ***-оє*** та ***-еро***) збірні числівники мають лише в називному відмінку, а форми непрямих відмінків збігаються з формами відповідних власне кількісних, порівняйте: *двоє хлопців — двом хлопцям* і *два хлопці — двом хлопцям*.

МОВОХАКЕР Неозначено-кількісні числівники *багато*, *мало* необхідно відрізняти від прислівників. У цьому допоможе контекст, адже числівник завжди сполучається з іменною частиною мови, а прислівник не має залежної іменної частини мови, порівняйте: *Я зібрала* (***кого? що?***) *мало ягід* і *Я* (***скільки?***) *мало гуляю*.

Розряди числівників за будовою

Прості	Складні	Складені
одне слово з одним коренем	одне слово, у якому поєднуються два корені	кілька слів-числівників
чотири, *дев'ять*, *сто*	*шість + сто = шістсот*, *вісім + десять = вісімдесят*, *півтора + сто = півтораста (150)*	*двадцять п'ять*, *сто шістдесят вісім*, *мільйон двісті тисяч*

Завдання 31 Знайдіть числівники, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної функції, надпишіть, до якого розряду за значенням і будовою вони належать.

1) Три роки він працював для інституту, три працюватиме в інституті (*В. Підмогильний*).
2) Було як вилізуть всі четверо на тин, сядуть рядочком, як горобці, та як почнуть співать (*О. Довженко*).
3) У скрині в Кайдашихи лежало полотно, в котрому, може, третя нитка була напрядена Кайдашихою (*І. Нечуй-Левицький*).
4) Що з Павлюка, живого, шкіру здерли. Що з ним взяли ще четверо старшин (*Л. Костенко*).
5) На розметанім снігу лежала здоровенна, смугаста кішка, зв'язана по ногах, а тоді ще обидві пари ніг докупи, шия затягнута петлею, на морді дідова шапка... (*Іван Багряний*).
6) Немає день, немає два, іноді й на третій не видно. А там — глянь! І несе шкур п'ять або шість вовчих (*Панас Мирний*).
7) Улітку 1658 року Полтава згоріла дощенту (*Л. Костенко*).

Відмінювання кількісних числівників

Для легшого запам'ятовування **відмінкових форм** числівники групують за типами відмінювання.

Тип 1. Числівники ***один***, ***одна***, ***одне***, ***одні*** відмінюються, як прикметники *добрий*, *добра*, *добре*, *добрі*.

Зверніть увагу! Числівник ***одна*** в родовому й орудному відмінках має паралельні форми: *однієї* і *одної*, *однією* і *одною*.

Тип 2. Числівники ***два***, ***три***, ***чотири***, ***кілька***, ***обидва***, ***обидві*** відмінюються за таким зразком:

Н.	*два, дві*	*чотири*
Р.	*двох*	*чотирьох*
Д.	*двом*	*чотирьом*
Зн.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.
Ор.	*двома*	*чотирма*
М.	*(на) двох*	*чотирьох*

Тип 3. Числівники від ***п'яти*** до ***двадцяти*** і ***тридцять*** відмінюються за одним зразком:

Н.	*п'ять*	*шість*	*сім*	*вісім*
Р.	*п'яти, п'ятьох*	*шести, шістьох*	*семи, сімох*	*восьми, вісьмох*
Д.	*п'яти, п'ятьом*	*шести, шістьом*	*семи, сімом*	*восьми, вісьмом*
Зн.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.
Ор.	*п'ятьма, п'ятьома*	*шістьма, шістьома*	*сьома, сімома*	*вісьма, вісьмома*
М.	*(на) п'яти, п'ятьох*	*(на) шести, шістьох*	*(на) семи, сімох*	*(на) восьми, вісьмох*

Зверніть увагу! У числівниках ***шість***, ***сім***, ***вісім*** у деяких формах відбувається чергування голосних звуків.

У родовому, давальному, місцевому відмінках форми *п'ятьох*, *п'ятьом*, (*на*) *п'ятьох* уживаються лише з назвами істот, а форми *п'яти* — з назвами як істот, так і неістот, порівняйте: *п'яти* і *п'ятьох студентів*, *на п'яти столах*.

Тип 4. Числівники ***сорок***, ***дев'яносто***, ***сто*** мають лише дві форми:

Н. і Зн.	*сорок, дев'яносто, сто*
Р., Д., Ор., М.	*сорока, дев'яноста, ста*

Тип 5. Назви десятків ***п'ятдесят***, ***шістдесят***, ***сімдесят***, ***вісімдесят*** відмінюються за таким зразком:

Н.	*п'ятдесят*	*сімдесят*
Р.	*п'ятдесяти, п'ятдесятьох*	
Д.	*п'ятдесяти, п'ятдесятьом*	
Зн.	= Н. в. або Р. в.	
Ор.	*п'ятдесятьма, п'ятдесятьома*	
М.	*(на) п'ятдесяти, п'ятдесятьох*	

Зверніть увагу! У назвах десятків при відмінюванні змінюється лише друга частина (***-десят***), яка відмінюється, як числівник ***десять***, тобто за третім типом. Перша частина цих числівників завжди залишається незмінною, такою, як і в початковій формі. Цей принцип працює і при утворенні складних іменників та прикметників, першою частиною яких є числівники від *п'ятдесяти* до *вісімдесяти*, на зразок: *вісімдесятилітній*, *шістдесятиріччя*. Окрім того, перша частина в назвах десятків пишеться без м'якого знака.

Тип 6. Назви сотень від ***двохсот*** до ***дев'ятисот*** мають такі форми:

Н.	*двісті*	*сімсот*	*п'ятсот*
Р.	*двохсот*	*семисот*	
Д.	*двомстам*	*семистам*	
Зн.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.	
Ор.	*двомастами*	*сьомастами, сімомастами*	
М.	*(на) двохстах*	*(на) семистах*	

Зверніть увагу! У назвах сотень, на відміну від десятків, відмінюємо обидві частини. Щоб утворити правильну відмінкову форму назв сотень, необхідно кожен складник-числівник поставити в потрібний відмінок. Хоча тут є певні нюанси.

По-перше, як ви вже знаєте, числівник ***сто*** сам по собі має лише дві форми (*сто і ста*), а от у складі назв сотень у нього більше форм. Вони мають такі самі закінчення, як іменник ***хвости***, порівняйте: *двомстам* і *хвостам*, *двомастами* і *хвостами*, *(на) двохстах* і *хвостах*.

По-друге, числівники від *п'яти* до *дев'яти* у складі назв сотень функціонують лише у формі на ***-и***: *п'ятисот*, *семистам*, а не ~~*п'ятьохсот*~~, ~~*сімомстам*~~. Це зумовлено тенденцією української мови до милозвучності, адже такі форми дають змогу уникнути збігу приголосних на межі частин. Паралельні форми має лише орудний відмінок: *вісьмастами і вісьмомастами*.

Запам'ятайте! У складених числівниках кожне слово відмінюємо за своїм типом, при цьому форми мають бути однотипними: *двадцяти шести*, а не ~~*двадцяти шістьох*~~.

Збірні числівники відмінюємо так, як відповідні власне кількісні, тобто *двоє = два*, *троє = = три*, *четверо = чотири* тощо.

Дробові числівники складаються з власне кількісних і порядко́вих числівників, які відмінюються за своїми типами: *дві п'ятих — двох п'ятих — двом п'ятим — двома п'ятими* тощо.

МОВОХАКЕР Зазвичай ми утворюємо й використовуємо числівникові форми автоматично, навіть не замислюючись про типи відмінювання. Здебільшого знання мови, перебування в україномовному середовищі допомагають нам уживати правильні форми. Але все ж таки на деякі моменти Вам слід звернути особливу увагу, оскільки більшість тестів на ЗНО побудована саме на цих проблемних моментах. Отже, найпоширенішими помилками під час уживання числівників є:

- відмінювання першої частини назв десятків: *п'ятдесятьом*, а не ~~*п'ятидесятьом*~~. Будьте особливо уважними: інколи можна не помітити цієї помилки, а для певності рекомендуємо перевіряти такі форми наголосом: у правильній формі завжди наголошується перший і останній склад, натомість неправильна форма провокує на те, щоб ми акцентували другий і останній склади в назві десятків, порівняйте: *ші́стдесятьо́х* і ~~*шести́десятьо́х*~~, *ві́сімдесятьо́м* і ~~*восьми́десятьо́м*~~;
- неправильна форма орудного відмінка. Рекомендуємо перевіряти себе, ставлячи до числівника питання орудного відмінка — *скількома?* Усі числівники мають закінчуватися, як і питання, на ***-ма***. Особливо уважними будьте з назвами сотень. За аналогією до інших відмінкових форм, у яких перша частина закінчується на *-и*, так само утворюють й орудний відмінок. Отже, правильною є форма *дев'ятьмастами*, а не ~~*дев'ятистами*~~. Також зверніть увагу, що числівник *чотири* утворює орудний відмінок без м'якого знака — *чотирма*;
- неправильна форма родового відмінка в назвах сотень: *двохсот*, а не ~~*двохста*~~;
- неправильна форма місцевого відмінка в назвах сотень: (*на*) *трьохстах* (=*хвостах*), а не ~~*(на) трьохста*~~;
- у формах числівників *двісті*, *триста*, *чотириста* вживання їхніх частин у різних відмінках: *чотирьомстам*, а не ~~*чотирьохстам*~~;
- неправильні форми непрямих відмінків числівників *сорок*, *дев'яносто*, *сто*: *ста сорока дев'ятьма*, а не ~~*сто сорок дев'ятьма*~~, *ста дев'яноста шести*, а не ~~*стам дев'яностам шести*~~.

Завдання 32 1) Провідміняйте подані числівники.

Н.	сорок п'ять	п'ятдесят один	сто тринадцять
Р.			
Д.			
Зн.			
Ор.			
М.			

Н.	двісті сімдесят дев'ять	шістсот тридцять вісім
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		

2) Запишіть фрази словами, поставивши числівники в потрібну форму (обчислювати не треба ☺).

1) До 56 додати 17. .....

.....

2) Від 179 відняти 6. .....

.....

3) Скласти 100 з 689. .....

.....

4) Визначити добуток 456 і 793. .....

.....

5) Сума доданків дорівнює 245. .....

.....

6) Добуток 36 і 563 помножити на 7. .....

.....

Завдання 33 Підкресліть правильні відмінкові форми числівників. Виправте неправильні, надписавши зверху скориговані форми.

Сто двадцяти п'ятьох, п'ятнадцятьма, (*на*) трьохстах шістдесяти двох, сороками чотирьома, двохста семидесяти восьми, сімомастами двадцятьма шістьома, чотирьохстам сорока дев'яти, шестидесяти шести, (*на*) семисот дев'ятнадцяти, тридцятьох шістьох, чотиристами одинадцятьма, дев'яносто двом, (*на*) трьохстах вісімдесяти шести.

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНОЮ є відмінкова форма числівника в рядку

А *Р. в.* двохста сорока дев'яти
Б *Д. в.* двадцяти семи
В *Ор. в.* шістдесятьма вісьма
Г *М. в.* (на) дев'яноста чотирьох
Д *Зн. в.* дев'ятсот сорок три

2 Помилковою є форма числівника в рядку

А дев'яноста п'яти
Б сімомастами сорока вісьмома
В (на) п'ятистах вісімдесяти трьох
Г двомастами тридцятьма чотирьма
Д чотирьомстам сімдесятьом двом

3 Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

А *М. в.* (на) восьмистах дев'яноста
Б *Ор. в.* п'ятистами шістдесятьма трьома
В *Р. в.* семидесятьох шістьох
Г *Зн. в.* трьохста двадцяти двох
Д *Р. в.* сто вісімдесяти восьми

4 Порушено норму відмінювання числівника в рядку

А Найглибша у світі Маріанська западина вимірюється одинадцятьма тисячами двадцятьма двома метрами.
Б Найшвидша тварина суші України — заєць, який розвиває швидкість до семидесяти кілометрів за годину.
В Температура води в гейзерах — від дев'яноста чотирьох до дев'яноста дев'яти градусів.
Г У ста грамах хліба міститься близько одного грама солі.
Д Найглибшою станцією метро у світі є «Арсенальна» в Києві, глибина якої сягає ста п'яти метрів.

5 НЕПРАВИЛЬНО утворено відмінкову форму числівника в реченні

А Як середній клас в Україні можна розглядати власників підприємств із кількістю зайнятих від десяти до двохсот п'ятдесяти осіб.
Б Найдовший тролейбусний маршрут у світі проходить у Криму між Ялтою та Сімферополем і дорівнює вісімдесяти шести кілометрам.
В Пам'ятники Тарасові Шевченку встановлено в одній тисячі двохстах містах по всьому світу.
Г Найдовше коріння виявлено в дикого фікуса з Південної Африки. Воно досягає сто двадцяти метрів.
Д У Бразилії зосереджено близько тридцяти відсотків усіх тропічних лісів, що залишилися на Землі.

6 З'ясуйте, у якому з рядків усі слова є числівниками.

А п'ять, п'ятдесят, п'ятірка, п'ятий
Б вісім, восьмий, вісімдесят, вісімдесятиліття
В три, тридцять, троє, третій
Г чотири, четвірка, четверо, четвертий
Д десять, десяток, десятеро, десятий

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений числівник.

Тараса Шевченка викуплено з кріпацтва ***тисяча вісімсот тридцять восьмого*** *року.*

А означення
Б іменна частина складеного іменного присудка
В підмет
Г обставина
Д додаток

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений числівник.

Вокальний виступ нашого класу на концерті до Дня вчителя буде ***першим.***

А означення
Б додаток
В іменна частина складеного іменного присудка
Г обставина
Д підмет

9 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Підприємство ... має контракти з місцевими кіосками щодо поставки близько ... продукції, що є на сьогодні ... за якістю.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А Михайла Іваненко, восьмисот кілограмів, найкращою
Б Михайла Іваненка, вісімсот кілограмів, найкращою
В Михайла Іваненко, восьмисот кілограмів, самою кращою
Г Михайла Іваненка, восьмисот кілограм, найкращою
Д Михайла Іваненка, восьмисот кілограмів, найкращою

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Твоє* завдання — прийти до **(2)*омріяного*** фінішу **(3)*першим*** і отримати **(4)*чемпіонський*** титул.

А прикметник
Б числівник
В займенник
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Граматичну помилку допущено в рядку

А найнижчий рівень
Б більш екстраординарний виступ
В сьома поверхами нижче
Г смачний сулугуні
Д у темнім лісі

12 Лише кількісні числівники наведено в рядку

А обидва, другий, дві п'ятих
Б п'ятеро, півтора, кільканадцять
В сотий, півтораста, дві десятих
Г десятеро, багато, двадцять другий
Д п'ятсот, тринадцятеро, сьомий

Заняття 8

ЧИСЛІВНИК

Тести онлайн

- **Відмінювання порядкових числівників**
- **Узгодження числівників з іменниками**
- **Уживання числівників для позначення часу**

Відмінювання порядкових числівників

Усі порядкові числівники відмінюємо, як прикметники твердого типу, окрім числівників ***третій***, ***третя***, ***третє***, ***треті***, що мають м'який тип відмінювання. У складених порядкових числівниках змінюємо лише останнє слово, наприклад: *Тарас Шевченко народився тисяча вісімсот чотирнадцятого року.*

Узгодження числівників з іменниками

Іменник узгоджується з тим числівником, який стоїть останнім у числовому позначенні.

Числівники	Приклади	Коментарі
1	*двадцять один олівець, тридцять одна спідниця, п'ятдесят одне відро*	Числівники ***один***, ***одна***, ***одне***, ***одні*** узгоджуються з іменником у в роді, числі й відмінку
2, 3, 4	*два апельсини, три учні, сорок чотири карти, дев'яносто три проценти*	Після числівників ***два***, ***три***, ***чотири*** іменник завжди ставимо у форму називного відмінка множини. **Але:** *два селянина, три громадянина* (Р. в. одн.), оскільки ці іменники мають суфікс ***-ин-***
5—20, 30	*п'ять зошитів, десять тонн, сто двадцять сім кілометрів, півтораста (150) гривень*	Числівники від ***п'яти*** до ***двадцяти*** і ***тридцять*** вимагають форми родового відмінка множини іменника
Дробові́	*одна ціла дві десятих відсотка, три п'ятих кілограма, дві третіх скля́нки*	При дробови́х числівниках іменник завжди стоїть у формі родового відмінка однини. **МОВОХАКЕР** У дробових числівниках іменник фактично узгоджуємо зі словом *частина*, що й пояснює необхідність форми родового відмінка однини, порівняйте: *дві третіх* [частини] *яблука*, *п'ять восьмих* [частин] *пирога*. **Але:** *три з половиною кілометри, п'ять із чвертю ложок, десять із третиною відер* (числівники зі словами ***з половиною***, ***третиною***, ***чвертю*** не є дробови́ми)
Півтора, півтори, півтораста	*півтора кілограма, півтори доби; півтораста книжок*	Після *півтора*, *півтори* іменник стоїть у формі родового відмінка однини; після *півтораста* — у формі родового відмінка множини
Збірні	*двоє татар, троє дверей*	При збірних числівниках іменник стоїть у родовому відмінку множини

Зверніть увагу!

1) збірні числівники сполучаємо не з усіма іменниками, а лише:
   - **а)** з іменниками чол. роду, що позначають істот: *троє ко́ней, четверо хлопців*;
   - **б)** з іменниками IV відміни: *двоє лошат, п'ятеро хлоп'ят*;
   - **в)** із множинними іменниками: *четверо ножиць, двоє окулярів*;
2) у сполученнях із числівниками ***два***, ***три***, ***чотири*** іменник нерідко дістає такий самий наголос, як у родовому відмінку однини: *се́ла — чотири села́, сторінки́ — три сторі́нки*;
3) числівники ***два***, ***три***, ***чотири*** **не сполучаємо** з іменниками IV відміни. Для позначення їхньої кількості уживають збірні числівники (*троє телят*) або описові конструкції зі словами *голова, душа, штука* (*тридцять дві голови́ ягнят*);
4) у словосполученнях на позначення календарних дат і святкових днів змінюємо лише першу частину, виражену порядковим числівником, а іменник завжди стоїть у родовому відмінку однини: *привітати з Першим вересня, завершити навчання тридцять першого травня*. Запам'ятати це нескладно, якщо знати початковий, неусічений варіант цього словосполучення: *привітати з Першим* [числом] *вересня* тощо.

МОВОХАКЕР Найчастіше трапляються помилки щодо узгодження іменників із числівниками *два, три, чотири*, що, безумовно, враховують укладачі тестів ЗНО. Будьте особливо уважними! Щоб перевірити себе в цьому випадку, спочатку утворіть від іменника форму називного відмінка множини, підставивши займенник *вони*, а потім поєднайте з числівником, останнім компонентом якого є *два, три* або *чотири*, наприклад: *студент*, вони — *студенти*, отже, *двадцять три студенти*.

Завдання 34 Допишіть закінчення, узгодивши числівники з іменниками.

Одна третя сторінк..., чотири з половиною банан..., сто двадцять вісім професор..., півтора дн..., півтораста аркуш..., двоє сан..., два з третиною апельсин..., тисяча триста сорок п'ять гектар..., одна друга торт..., три з чвертю відр..., дві десяті процент..., двісті сорок три телефон...

Завдання 35 Утворіть словосполучення числівників з іменниками. Запишіть їх, за потреби змінюючи форму числівника.

два (*зошит*) .....
три з половиною (*година*) .....
дві п'ятих (*кілограм*) .....
сто п'ятдесят один (*книга*) .....
двісті сорок три (*жінка*) .....
п'ять із третиною (*літр*) .....
тисяча один (*ніч*) .....
два (*лікар*) .....
дві цілих п'ять десятих (*відсоток*) .....
чотири (*смартфон*) .....
двадцять вісім (*іграшка*) .....
одна третя (*каструля*) .....

Уживання числівників для позначення часу

На питання *«Котра́ година?»* завжди вживаємо для позначення години порядко́вий числівник (*перша, друга, третя година* тощо), а для позначення хвилин — кількісний (*сорок три хвилини, п'ять хвилин* тощо).

Для вказівки на час між годинами використовуємо такі словосполучення:

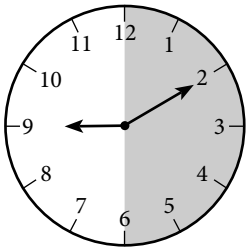		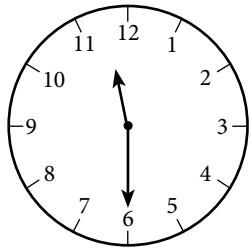		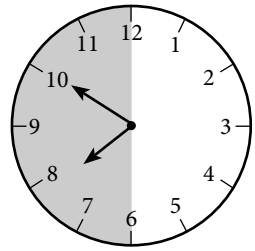	
перша половина години		**рівно половина години**		**друга половина години**	
на, по		*пів на / о пів на*		*за, до*	
9:10	*десять хвилин на десяту* або *десять хвилин по дев'ятій*	*11:30*	*зараз пів на дванадцяту, зустрінемось о пів на дванадцяту*	*7:50*	*за десять восьма* або *десять до восьмої*

Зверніть увагу!

1) Той самий час можна позначити по-різному, наприклад: 18:15 — *вісімнадцята година п'ятнадцять хвилин*, *вісімнадцята п'ятнадцять*, *чверть на сьому*, *п'ятнадцять на сьому*, *чверть по шостій*, *п'ятнадцять по шостій*.
2) Із прийменником *на* вживаємо наступну годину, із прийменником *по* — поточну: 7:05 — *сьома година п'ять хвилин*, *п'ять на восьму* або *п'ять по* (тобто після) *сьомій*.

МОВОХАКЕР Найчастіше на тестуванні трапляється завдання, у якому необхідно визначити правильне позначення часу. Неправильними є варіанти відповідей, у яких:

- час позначено за допомогою кількісних числівників замість порядкових: *дванадцята година*, а не ~~*дванадцять годин*~~. У цьому разі завжди радимо перевіряти себе питанням ***«Котра́ година?»*** (а не ~~*«Скільки годин?»*~~);
- використано неправильні прийменники ***без***, ***біля***: *за двадцять дев'ята*, а не ~~*без двадцяти дев'ята*~~; *близько десятої*, а не ~~*біля десятої*~~. Зауважте, що прийменник *біля* вживається переважно для позначення просторового розміщення: *біля лісу*, *біля мами*.

Завдання 36 Підкресліть правильні словосполучення, що позначають час. Неправильні форми виправте, записавши зверху скориговане позначення.

Двадцята п'ятнадцять, чверть на восьму, без шести вісім, три години сім хвилин, половина одинадцяти, десять до сьомої, сімнадцять по п'ятій, сорок три хвилини на восьму, за тридцять вісім хвилин шоста, біля сьомої, о пів на першу.

Завдання 37 Дайте всі можливі варіанти відповіді на питання «Котра година?» щодо позначеного часу.

9:10 .....
13:36 .....
10:00 .....
15:15 .....
14:30 .....
22:47 .....

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО побудовано словосполучення на позначення часу в рядку

А за чверть дев'ята
Б дванадцята тридцять
В три години п'ять хвилин
Г десять до п'ятої
Д двадцять по восьмій

2 Граматично правильна відповідь на питання ***«Котра година?»*** в рядку

А без п'ятнадцяти десята
Б дев'ять годин вечора
В сорок п'ять по сьомій
Г половина шостої
Д дванадцять хвилин на першу годину

3 Правильно поєднано іменник із числівником у рядку

А чотири апельсини
Б двадцять два комп'ютера
В три з половиною літра
Г десять цілих п'ять десятих відсотків
Д два селяни

4 Закінчення ***-а*** має іменник у рядку

А чотири зошит..
Б одна третя лимон..
В два наплічник..
Г тридцять два з половиною метр..
Д три з чвертю кілограм..

5 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А третя п'ятнадцять
Б на свіжім повітрі
В якнайкоротший
Г п'ятидесятьма шістьма
Д випити грушевого ситра

6 Правильно поєднано іменник із числівником у всіх рядках, ОКРІМ

А двадцять три кілометри
Б дві цілих п'ять десятих літра
В двоє комп'ютерів
Г тридцять один студент
Д сто два кілометри

7 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Хрещатик є ... головною вулицею серед ... столиць світу. Його довжина вимірюється ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А найкоротшою, усих, тисячею двомастами двадцяти п'яти метрами
Б самою короткою, усіх, тисячею двостами двадцятьма п'ятьма метрами
В найкоротшою, усіх, тисячею двомастами двадцятьма п'ятьома метрами

Г найкоротшою, усіх, тисячою двомастами двадцятьма п'ятьома метрами
Д найкоротшою, усіх, тисячою двомастами двадцятьма п'ятьома метрів

8 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Потяг, що їде ... в Україні маршрутом, прибуває на платформу для посадки ..., а рушає в ... путь ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А самим довгим, о десятій тридцять, далекий, об одинадцятій десять
Б найдовшим, у десять тридцять, далеку, об одинадцятій десять
В найдовшим, о десятій тридцять, далеку, в одинадцять десять
Г найдовшим, о пів на одинадцяту, далеку, десять по одинадцятій
Д довшим, о пів на одинадцяту, далекий, десять на дванадцяту

9 НЕМАЄ граматичної помилки в рядку

А скарги від ста двадцяти п'яти громадян
Б розрізати п'ять помідор
В не запланувати сьоми зустрічів
Г користуватися десяти дистриб'юторськими мережами
Д виступати з лекціями по шестидесяти містам

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Для **(1)*шляхетної*** людини **(2)*ніщо*** не є таке важке, як пишний бенкет, особливо коли **(3)*перші*** місця на ньому займають **(4)*пустомудрі*.**

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

А займенник
Б іменник
В прикметник
Г дієприкметник (форма дієслова)
Д числівник

11 Розгляньте рисунок. Правильними відповідями на запитання «Котра година?» будуть усі, ОКРІМ

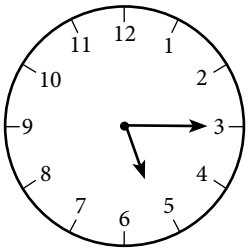

А чверть на шосту
Б п'ятнадцять по п'ятій
В п'ятнадцять на шосту
Г п'ять годин п'ятнадцять хвилин
Д чверть по п'ятій

12 Закінчення *-а* має іменник у рядку

А два з половиною кілограм..
Б три киянин..
В півтора рок..
Г дві третіх піск..
Д півтораста кілометр..

Заняття 9

ЗАЙМЕННИК

Тести онлайн

- Займенник. Загальна характеристика
- Розряди займенників за значенням

Займенник. Загальна характеристика

Займенник — це самостійна частина мови, що вказує на предмет, ознаку або кількість, але не називає їх. Займенник співвідноситься з іменником, прикметником, числівником і тому відповідає на ті самі питання: ***хто? що? який? чий? скільки? котрий?***

Морфологічні ознаки

Усі займенники змінюємо за відмінками (*я — мене — мені — мною, скільки — скількох — скільком — скількома*), а деякі — за родами й числами (*він — вона — воно, мій — моя — моє — мої*).

Синтаксична роль

Займенники можуть виконувати функцію всіх членів речення: підмета, присудка, означення, додатка, обставини, наприклад: *Вона чекала тільки на тебе, чуєш? А ти і в вус не дуєш, ти побут свій лаштуєш* (*А. Хливнюк*). *І нелегко нести, не згубити — нести, бо життя моє, люба,— це ти* (*О. Пономарьов*). *На твоїх джинсах американський прапор, на твоїй майці — канадське кленове листя* (*А. Кузьменко*). *Скільки годин ми ще чекатимемо потяга?*

Розряди займенників за значенням

За значенням і морфологічними особливостями виділяють ***дев'ять розрядів*** *займенників*. Найлегше їх запам'ятати, згрупувавши за певною подібністю щодо творення і значення.

1. Особові та присвійні займенники

а) ***особові*** займенники вказують на особу:

Особа	Однина	Множина
1-ша	*я*	*ми*
2-га	*ти*	*ви*
3-тя	*він, вона, воно*	*вони*

б) ***присвійні*** займенники вказують на належність когось або чогось певній особі, відповідно вони співвідносяться з особовими займенниками:

мій, моя, моє, мої (я)	*наш, наша, наше, наші* (ми)
твій, твоя, твоє, твої (ти)	*ваш, ваша, ваше, ваші* (ви)
його (він, воно), *її* (вона)	*їхній, їхня, їхнє, їхні* (вони)
свій, своя, своє, свої (до будь-якої особи)	

2. Зворотний займенник

У цю групу входить один займенник — ***себе***. Він не має форми називного відмінка й уживається лише в непрямих відмінках.

3. Питальні й відносні займенники

Деякі мовознавці об'єднують ці займенники в один розряд — ***питально-відносні***. Фактично це ті самі займенники, але відрізняються функцією: ***питальні*** вживаються в питальних реченнях, а ***відносні*** слугують засобом зв'язку в складнопідрядних реченнях (виконують функцію сполучних слів).

До цих розрядів належать відомі Вам займенники, адже вони є питаннями до всіх іменних частин мови:

питальні	***хто?***	***що?***	***який?***	***чий?***	***котрий?***	***скільки?***
відносні	***хто***	***що***	***який***	***чий***	***котрий***	***скільки***

Зверніть увагу! Необхідно відрізняти займенник *що* від співзвучного сполучника у складнопідрядному реченні. Розрізняти їх можна в такий спосіб: якщо це слово можна замінити займенником ***який*** (у потрібній відмінковій формі) або іншим повнозначним словом, значить ***що*** — це займенник, який виконує функцію сполучного слова, котре поєднує частини складнопідрядного речення. При цьому займенник *що* відповідає на питання і є членом речення. Порівняйте: *На щасливому материному лиці,* ***що*** (яке) *сяяло і мовби світилося від радості, я побачив сльози* (*О. Довженко*) і *Перед святками Мотря ждала,* ***що*** *Кайдашиха справить для неї будь-яку нову одежину* (*І. Нечуй-Левицький*).

МОВОХАКЕР Якщо перед Вами складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною або з підрядною з'ясувальною питального типу, то слово *що* в такій конструкції завжди є займенником: *Ти залітаєш в вікно по обіді із вітром, що кличе весну нову знову...* (*С. Вакарчук*). *Я вже знаю, що ти мені будеш говорити.*

4. Заперечні й неозначені займенники

Назви розрядів розкривають специфіку цих займенників.

Неозначені вказують на невизначений предмет, ознаку, кількість *(аби́хто, деякий, скільки-небудь)*, а ***заперечні*** — заперечують предмет, ознаку, кількість *(ніщо, нічий, ніскільки)*.

Творення і правопис заперечних і неозначених займенників

	Заперечні		Неозначені		
Творення	частка ***ні*** (рідше ***ані***) + відносний займенник		частки ***аби-, де-, казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь, -сь*** + відносний займенник		
Правопис	**Разом**	**Окремо**	**Разом**	**З дефісом**	**Окремо**
	майже завжди	якщо між часткою ***ні*** та займенником стоїть прийменник	із частками ***аби-, де-, -сь***	із частками ***казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь***	якщо між частками і займенником стоїть прийменник
	ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотри́й, ніскільки, аніхто	*ні в кого, ні в чиєму, ні з ким*	*аби́який, дехто, котрийсь*	*казна-чий, хтозна-скільки, будь-що, хто-небудь*	*казна в кого, аби до чого, будь для чого*

Зверніть увагу! Інколи школярі, побачивши в реченні слово з однією з наведених часток (особливо з частками *аби-*, *де-*, *казна-*, *-будь*, *-небудь*), автоматично визначають його як займенник. Будьте уважними, адже наведені частки можуть приєднуватися і до прислівників, наприклад: *будь-де*, *хтозна-коли*, *аби́як*, тому під час визначення частиномовної належності слова обов'язково ставте до нього питання.

МОВОХАКЕР Найлегше запам'ятати ті частки, з якими займенники пишуться разом. Для цього можна вивчити таку фразу: «*Аби десь, але разом*» (*аби-*, *де-*, *-сь* — разом). Відповідно з усіма іншими частками пишемо займенники з дефісом.

Зверніть увагу! Ті самі займенники можуть писатися по-різному, порівняйте: *ніщо*, *нічого*, *ні до чого*; *будь-хто*, *будь-кого*, *будь у кого*. Якщо між частинами неозначених і заперечних займенників стоїть прийменник, то всі компоненти пишемо окремо. Але якщо прийменник стоїть перед займенником, то правопис визначаємо за загальним правилом, тобто залежно від розряду займенника й частки, за допомогою якої його утворено, порівняйте: *будь у кого* і *у будь-кого*.

5. Вказівні та означальні займенники

Вказівні	Означальні
цей, *той*, *такий*, *стільки*	*кожний (кожен)*, *жодний (жоден)*, *весь (увесь)*, *всякий (всяк)*, *інший*, *сам*, *самий*

МОВОХАКЕР Для полегшення запам'ятовування цих двох розрядів можна міркувати так: вказівні займенники ніби конкретизують значення, виділяючи, указуючи на якийсь один предмет, ознаку, кількість з-поміж інших. Означальні ж здебільшого, навпаки, узагальнюють, об'єднують предмети, ознаки, кількість. Порівняйте: *цей* і *кожен*, *той* і *всякий*, *стільки* і *всі*, *такий* і *інший*.

Завдання 38 У поданих реченнях знайдіть займенники, надпишіть, до якого розряду вони належать, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної ролі в реченнях. Де можете, пригадайте й запишіть, з яких творів узято цитати.

1) До кого я пригорнуся і хто приголубить, коли тепер того нема, який мене любить? .....

2) Той зводить дім свій на модний манір, інший гендлює, візьми перевір! .....

3) В житті ти мною згордувала, моє ти серце надірвала, із нього визвала одні оті ридання голосні — пісні. .....

4) Го́ри, гай, луги, поля — вся земля їй виспівує: «Осанна!» .....

5) На кого завзявся Каїн? Боже, покарай! — Понад все вони любили свій коханий край. .....

6) Яку б найти принаду, щоб привернуть тебе до рук моїх? .....

7) Чи не той то хміль, що у пиві кисне? Ой, той то Хмельницький, що ляшеньків тисне. .....

8) Кого ж вона вбила? — Вдовиного сина. Немає нікого плакати по ньому. .....

Завдання 39 Де потрібно, з'єднайте слова або напишіть з дефісом відповідно до правил правопису займенників.

Аби хто, казна який, чий небудь, чий сь, де котрий, бозна до кого, ні скільки, з де ким, де з ким, будь на що, ні на що, ні ким, де хто, аби до кого, із хтозна ким, ні в кого, будь чого, ні котрий, скільки небудь, де чого, ані чий, хтозна із чим.

Як на ЗНО

1 Правильно написано всі займенники в рядку

А будь-хто, абиякий, казнащо
Б дечий, ні в кого, нікотрий
В скільки-небудь, бо-знащо, де-з-ким
Г ні чий, ні в якому, якийсь
Д будь до якого, до будь якого, хтозна-в-чому

2 НЕПРАВИЛЬНО написано всі займенники в рядку

А абищо, дехто, який-небудь
Б ні за скільки, будь-що, чиясь
В ні до котрого, із ким-небудь, будь за кого
Г де в кого, ні до чого, за абикого
Д казна-в-кого, аби-який, ні чого

3 Займенник є засобом зв'язку між частинами складнопідрядного речення в рядку

А Як добре те, що смерті не боюсь я.
Б Я не можу пригадати, аби мріяла в дитинстві стати нареченою, що буде в церкві відкидати фату і казати схвильоване «так».
В Побачивши, що дорослі вже не женуться за ними, хлопчаки й собі зупинились.
Г Експеримент Міллера-Юрі створив амінокислоти й подарував науковій спільноті сподівання на те, що вдасться створити життя в лабораторних умовах.
Д Я знаю, що любов не тільки довго терпить, вона — перемагає.

4 Замінити прикметник ***цілий*** займенником ***увесь*** (у потрібній формі) НЕ МОЖНА в реченні

А Це була ціла трагедія для Грицька — спостерігати і не мати сили якось допомогти.
Б А малини — красної, білої! А вишень, а груш солодких, було, як наїсися, — цілий день живіт як бубон.
В Цілу дорогу то сопілка його грала, то пісня ніби сама співалась.
Г Незабаром цілий стіл був заставлений усякою стравою: борщем, кашею, печеним поросям.
Д Здавалось, захитався цілий світ.

5 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А чотири стола
Б найбільш старий дуб
В інша авеню
Г без трьохсот двадцяти гривень
Д за двадцять хвилин дванадцята

6 З'ясуйте, у якому з рядків усі слова є займенниками.

А абихто, ніде, казна до кого
Б нічия, скільки-небудь, будь-що
В будь-де, деякий, бозна-коли
Г аніхто, хтозна-навіщо, ніскільки
Д щодалі, ніщо, чий-небудь

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений займенник.

Скажи ***що-небудь****, щоб я тебе побачив.*

А підмет
Б іменна частина складеного іменного присудка
В додаток
Г означення
Д обставина

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений займенник.

Ти збережи своє життя, бо Україна — це ***ти!***

А підмет
Б іменна частина складеного іменного присудка
В додаток
Г означення
Д обставина

9 Прочитайте фрагмент статті, у якому пропущено окремі слова.

Температура Сонця становить близько … … градусів за Цельсієм, але температура на поверхні значно … — п'ять тисяч сімсот градусів за Цельсієм.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А п'ятнадцять, мільйонів, нижча
Б п'ятнадцяти, мільйон, нижча
В п'ятнадцятьох, мільйонів, нижче
Г п'ятнадцяти, мільйонів, нижча
Д п'ятнадцять, міліонів, нижча

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Посеред **(1)*стихлої*** ночі транслюють **(2)*солодкі*** сни **(3)*нам***, а ми дивитись не хтіли, як квіти сталеві ростуть із **(4)*глини*.**

А прикметник
Б займенник
В частка
Г іменник
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 З'ясуйте, до якого розряду належать займенники.

1 означальні
2 відносні
3 особові
4 присвійні

А я, ми, вони, він
Б абиякий, дехто, ніщо, якийсь
В усякий, кожний, інший, самий
Г який, хто, скільки, котрий
Д мій, ваш, їхній, свій

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Граматичну помилку допущено в рядку

А три громадянина
Б самий дорогий пристрій
В великий собака
Г у теплому пальті
Д п'ять хвилин по восьмій

Заняття 10

ЗАЙМЕННИК

Тести онлайн

Особливості відмінювання займенників

Відмінювання займенників залежить від того, до якого розряду за значенням вони належать і з якою частиною мови співвідносні:

1) особові займенники змінюємо за числами (***я***, ***ми***) і відмінками (***тебе***, ***тобі***), а займенники ***він***, ***вона***, ***воно*** — ще й за родами;
2) питально-відносні займенники ***хто***, ***що***, ***скільки*** змінюємо лише за відмінками (***хто***, ***кого***, ***кому***), а займенники ***який***, ***чий***, ***котрий*** — за відмінками, числами й родами (***який***, ***яка***, ***які***, ***якому***, ***яких***);
3) неозначені й заперечні займенники змінюємо так само, як і питально-відносні, від яких вони утворені, незмінними залишаються лише їхні частини ***ні-***, ***аби-***, ***де-***, ***-сь***, ***казна-***, ***хтозна-***, ***бозна-***, ***будь-***, ***-небудь***: ***казна-кого***, ***абиякого***, ***нічого***;
4) присвійні займенники змінюємо за родами, числами й відмінками: ***мій***, ***мого***, ***моєї***, ***моїх*** (окрім ***його***, ***її***, ***їх***);
5) вказівні займенники ***той***, ***цей***, ***такий*** змінюємо за родами, числами й відмінками, а займенник ***стільки*** — лише за відмінками: ***той***, ***того***, ***тієї***, ***тими***, ***стількох***, ***стільком***;
6) означальні займенники змінюємо за родами, числами й відмінками: ***інший***, ***інша***, ***інші***, ***інших***.

Повні зразки відмінювання всіх розрядів займенників подаємо в додатку №3 (*див. QR-код*). У занятті акцентуємо увагу на найголовніших моментах, на які слід звернути увагу і для складання тесту, і для грамотного мовлення.

Додаток 3

Розряд	Особливості відмінювання	Приклади
Особові	Займенники третьої особи ***він***, ***вона***, ***воно***, ***вони***:	
	• у непрямих відмінках мають іншу основу	*його, її, їх*
	• у непрямих відмінках, окрім давального, після прийменників мають початковий звук *н*, в орудному відмінку він з'являється і без прийменника	*ним, за нього, нею, до неї, ними, навпроти них, завдяки їй*
	• займенники ***він***, ***воно*** в місцевому відмінку мають паралельні форми	*(на) ньому* і *(на) нім*
Питальні, відносні, заперечні, неозначені, вказівні, означальні	• займенники, співвідносні з іменниками, а також форми чоловічого й середнього родів займенників, співвідносних із прикметниками (***мій***, ***котрий***, ***той***, ***такий***, ***інший***, ***усякий***, ***кожний***, ***жодний*** тощо), у місцевому відмінку мають паралельні форми — на ***-ому***, ***-ему*** і на ***-ім***	*(на) моєму* і *(на) моїм*, *(на) чому* і *(на) чім*, *(на) котрому* і *(на) котрім*, *(на) будь-чийому*, *(на) будь-чиєму* і *(на) будь-чиїм*, *(на) дечому* і *(на) дечім*, *(на) тому* і *(на) тім*
	• займенники ***чий***, ***чиє*** і їхні похідні в давальному й місцевому відмінках мають паралельні форми	*чийому* і *чиєму*, *(на) чийомусь*, *(на) чиємусь* і *(на) чиїмсь*
	• займенник ***та*** в родовому й орудному відмінках має паралельні форми	*тієї* і *тої*, *тією* і *тою*
	• займенник ***весь (увесь, ввесь)*** відмінюється за м'яким типом	*усього, усіх, усім, усіма*
Зворотний	не має форми називного відмінка	*себе, собі, собою, (на) собі*

Зверніть увагу! Не варто плутати деякі прикметники й числівники із займенниками. Так, в українській мові є прикметник ***лю́бий*** і числівник ***дру́гий***. Співзвучні їм російські слова в українській мові мають такі відповідники: *будь-який*, *інший*.

МОВОХАКЕР Подаємо перелік сталих виразів із займенниками, які варто запам'ятати, адже на тестуванні може бути завдання на знання правильних словосполучень:
таким чином, а не ~~*наступним чином*~~, наприклад: *Це необхідно зробити* ***таким чином***;
у такому разі, а не ~~*в подібному разі*~~, наприклад: ***У такому разі*** *здай квитки й купи нові*;
такі питання, а не ~~*наступні питання*~~, наприклад: *На порядку денному засідання* ***такі питання***;
такий самий, а не ~~*один і той же*~~, наприклад: *Я купила* ***таку саму*** *сукню, що й Марина*;
іншим разом, а не ~~*в другий раз*~~, наприклад: *Я обов'язково приїду до тебе в гості, але* ***іншим разом***;
у цьому випадку, а не ~~*в даному випадку*~~, наприклад: ***У цьому випадку*** *ми діяли правильно*.

Завдання 40 Провідміняйте подані займенники.

Н.	я	вона	абихто	скільки
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				

Н.	твій	чия	цей	всі
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				

Завдання 41 Розкрийте дужки, поставивши займенники в необхідну відмінкову форму й записавши їх.

Прийти до ..... (*вона*), виконати завдяки ..... (*він*), попросити в ..... (*вона*), пишатися ..... (*вони*), пробачити ..... (*вона*), наслідувати ..... (*вони*), прочитати про ..... (*він*), любити ..... (*вони*), сміятися з ..... (*він*), спитати в ..... (*вона*), шукати ..... (*вони*).

Завдання 42 Підкресліть правильні відмінкові форми займенників. Виправте неправильні, надписавши зверху скориговані форми.

На будь-чиєму автомобілі, свойого батька, властивий йому, характерний для його, потребувати їхньої допомоги, ціми питаннями, ніщо не турбує, на кожнім святі, дякувати всим, у жодному разі, прийти з їми, знати стількох математиків.

Як на ЗНО

1 Правильною є форма займенника в словосполученні

А всим глядачам
Б будь-чиєго виступу
В у тім будинку
Г без цьої розмови
Д піклуватися про його

2 Помилково вжито виділене слово в рядку

А ***Любий*** тату, сердечно вітаю Вас із ювілеєм!
Б Мамо, візьми смаколиків та ходімо провідаємо мою ***любу*** сестричку.
В До ***любої*** небоги нема далекої дороги.
Г Магазин представляє широкий асортимент товару — на ***любий*** смак.
Д Ледачому ***любі*** мед та пряник, а розумному — книги.

3 Замінити числівник ***другий*** займенником ***інший*** (у потрібній формі) МОЖНА в реченні

А Ірино, вдягни не цю спідницю, а другу.
Б Із наближенням іспитів мої вечірні прогулянки відійшли на другий план.
В У дідуся настала друга молодість після того, як він розпочав ранкові пробіжки.
Г Твоя пропозиція тут доречна, як собаці другий хвіст.
Д Репетиція розпочнеться о другій годині.

4 Правильно написано всі займенники в рядку

А дехто, аби-чий, казна в кого
Б ні до кого, чийсь, ніскільки
В бо-зна-хто, ніякий, ні до чого
Г до кого-небудь, будь-у-що, когось
Д на будь що, ким-небудь, де в чому

5 Прочитайте фрагмент кіноанонсу, у якому пропущено окремі слова.

Творці «Посіпак» оголошують старт небаченої досі пісенної битви талантів! Директор колись успішного ... коала Бастер хоче повернути ... закладові славу й визнання. Він твердо налаштований організувати ... у світі шоу. На прослуховування запрошено ... !

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А театру, свойому, найбільш грандіозніше, всіх
Б театра, своєму, найграндіозніше, всіх
В театру, своєму, найграндіозніше, всих
Г театру, своєму, найграндіозніше, всіх
Д театра, своєму, найграндіозне, всіх

6 Помилковою є форма займенника в рядку

А пробачити їй
Б поїхати без їх
В пишатися ними
Г спитати в нього
Д слухати їх

7 Лексичної помилки НЕМАЄ в рядку

А На зборах порушили наступні питання.
Б Зроби це наступним чином.
В Сьогодні вранці трапилося наступне.
Г Мені впали в очі наступні факти.
Д Наступного року ми поїдемо відпочивати до моря в серпні.

8 Правильно написано всі займенники в рядку

А анічий, хто-сь, казнаскільки
Б хтозна-з-кого, абищо, до якого-небудь
В будь з ким, ані на кому, до скількох-небудь
Г нідокотрого, хтозна-що, на деякім
Д де-що, аніскільки, ні-який

9 Граматичних помилок НЕМАЄ в рядку

А не відчувати їхньої болі
Б опікуватися усима телями
В не перейматися тою межою
Г дякувати чиємусь другові
Д сперечатися з цім господаром

10 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Учора біля ... я зустріла ... однокласника Сашка ..., з яким не бачилася близько ... років.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А ринку, свого, Бойка, восьми
Б ринка, свого, Бойка, восьми
В ринка, свого, Бойко, восьми
Г ринка, своєго, Бойка, восьми
Д ринку, свого, Бойка, вісьми

11 Помилку у відмінюванні займенника допущено в рядку

А у моєму будинку
Б тою зимою
В чиєгось годинника
Г усіх цукерок
Д їхнього собаки

12 Лексичну помилку допущено в рядку

А уживати заходів
Б брати зобов'язання
В ухвалювати резолюцію
Г приймати форму
Д брати участь

Заняття 11

ДІЄСЛОВО

Тести онлайн

- Дієслово. Загальна характеристика
- Форми дієслова
- Вид дієслова
- Безособові дієслова
- Складні випадки керування дієслів

Дієслово. Загальна характеристика

Дієслово — це самостійна частина мови, що виражає процесуальність, тобто позначає процеси, дії, стани. Дієслово відповідає на питання ***що робити? що зробити?***

Морфологічні ознаки дієслова:

- ***вид*** — доконаний і недоконаний (*зробити* і *робити*);
- ***спосіб*** — дійсний, умовний, наказовий *(ходить, ходив би, ходи)*;
- ***час*** (у дієсловах дійсного способу) — минулий, теперішній, майбутній (*грав, граю, гратиму*);
- ***число*** — однина, множина (*писав і писали)*;
- ***особа*** — для форм теперішнього та майбутнього часів дійсного, а також для наказового способу (***я*** *малюю*, ***я*** *малюватиму*; ***ми*** *малюймо*) або ***рід*** — для форм минулого часу дійсного способу й умовного способу (***він*** *бігав*, ***вона*** *бігала б*).

Початковою формою дієслова є ***інфінітив***, тобто форма, що закінчується на ***-ти*** (*ходити, бігати, малювати*).

Зверніть увагу! Інфінітивні форми на *-ть* у літературній мові не відповідають нормі, є стилістично обмеженими й можуть уживатися в усному мовленні, фольклорі, художній літературі, наприклад: *Я на вбогім сумнім перелозі буду* ***сіять*** *барвисті квітки* (*Леся Українка*).

Синтаксична роль

Дієслово найчастіше виконує функцію простого або складеного дієслівного присудка: *Ніченькою темною прийду до тебе, милая, і ніченькою темною до тебе повернусь* (*О. Пономарьов*). Інфінітив може виступати іншими членами речення, зокрема підметом, додатком, означенням, обставиною: *На чужу роботу дивитися — ситому не бути* (*Нар. тв.*). *Радість бачити й розуміти — найкращий дар природи* (*А. Ейнштейн*). *Стріляй! Ти навчила мене відрізняти чесне слово від злої неправди* (*К. Бойко*). *Колись давно пішов я шукати дім* (*А. Кузьменко*).

Завдання 43 У поданих реченнях знайдіть дієслова, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної ролі, надпишіть над ними їхній вид.

1) Знаю, що смерть — як коса замашна, навіть царя не обійде вона (*Г. Сковорода*).

2) Отоді я і лани, і гори — все покину і полину до самого Бога молитися… (*Т. Шевченко*).

3) Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерном в рідній стороні (*В. Стус*).

4) Треба просто навчитися радіти й бути вдячним за абсолютно звичні речі: людей, які довкола тебе, місце, де ти народився, де ти живеш, рід, який дав тобі традиції та віру (*Н. Нікалео*).

5) Одні тільки бажання творити добрі діла й зостались при мені на все життя (*О. Довженко*).

6) Я піду до річеньки стрічати зірочки, зазирать, як падають, ловити їх жменями (*О. Скрипка*).

Форми дієслова

	Змінювані		Незмінювані		
	дієвідмінювані	відмінювані			
Форми	особові форми, зокрема форми дійсного, умовного й наказового способів	дієприкметник	інфінітив	дієприслівник	безособові форми на *-но*, *-то*
Питання	***що ро́бить? що зробив? що робив би? що зро́бить?***	***який? яка? яке? які?***	***що робити? що зробити?***	***що роблячи? що зробивши? що робивши?***	***що роблено? що зроблено?***
Синтаксична роль	присудок	означення або іменна частина складеного іменного присудка	може бути будь-яким членом речення	обставина	головний член односкладного безособового речення
Приклади	*В Червону книгу запишіть поетів, поети теж зникають на землі* (Л. Костенко).	*Відкладену роботу снігом замете* (Нар. тв.).	*Жити — Вітчизні служити* (Нар. тв.).	*Вона пробила, сміючись, талон і полетіла* (А. Кузьменко).	*Домашню роботу виконано на «відмінно».*

Зверніть увагу! Незмінювані форми дієслова (інфінітив, дієприслівник, безособові форми на *-но*, *-то*) не мають закінчення.

Вид дієслова

Вид дієслова виражає завершеність чи незавершеність дії або стану на момент мовлення, наприклад: *Я читаю* (***що роблю?***) *книгу* і *Я прочитала* (***що зробила?***) *книгу.*

Вид	Недоконаний	Доконаний
Питання	***що робити? що ро́бить? що робив? що робитиме?***	***що зробити? що зробив? що зро́бить?***
Значення	указує на незавершену, необмежену в часі дію	позначає завершену, обмежену в часі дію
Які часові форми утворює	теперішній, минулий і майбутній часи (складна і складена форми)	минулий і майбутній часи (проста форма)
Приклад	*любити — любив, люблю, любитиму, буду любити*	*написати — написав, напишу*
Ваш приклад		

Усі дієслова мають категорію виду, але не всі утворюють ***видові пари*** (два спільнокореневі дієслова, тотожні за значенням, які мають різний вид). Дієслова утворюють видові пари за допомогою:

- префіксів: *писати — написати, вітати — привітати*;
- суфіксів: *виховати — виховувати, стукати — стукнути*;
- чергування звуків: *збирати — зібрати, витирати — витерти*;
- зміни наголосу: *зсипати — зсипати, викликати — викликати*;
- іншої основи: *брати — взяти, говорити — сказати*.

Деякі дієслова є ***двовидовими***, тобто такими, у яких одна форма залежно від контексту виражає значення доконаного або недоконаного виду, наприклад: *атакувати, веліти, женити, телеграфувати* та ін. Порівняйте: *Нас атакують* (*що роблять?*) *ворожі війська. Учора нас несподівано атакували* (*що зробили?*) *ворожі війська, проте ми перемогли в бою.*

Значна частина дієслів також є ***одновидовими***, тобто такими, що вживаються лише у формі одного виду: доконаного (*придбати, схаменутися*) або недоконаного (*сподіватися, потріскувати*).

Завдання 44 Визначте й запишіть вид поданих дієслів, утворіть видові пари.

закликати			знайти		
розповісти			веліти		
умивати			ловити		
організувати			замітати		
перемогти			прагнути		
розрізати			атакувати		
стрибати			розуміти		
дозволяти			бачити		
нагородити			шукати		

Завдання 45 Підкресліть дієслова, визначте й надпишіть форму, у якій їх ужито (особова, дієприкметник, інфінітив, дієприслівник, безособова на ***-но, -то***).

Зніяковіли, шкода, говоримо, випито, ховаючись, ходіння, з'єднані, платити, сплять, граючи, варто, з'їдено, приніс, умитий, сподівання, жаль, знати, треба, розуміючи, купівля, зустрітися, відраховано, згаданий, чекай, ходила б, прати, показ, створено, прибрані, почорнілий, склеєно, допомогти, необхідно, відповідаючи.

Безособові дієслова

Безособовими називаються дієслова, які виражають дію або стан, не пов'язані з діячем, що відбуваються самі собою: *За вікном дощить. Мені сьогодні щастить.*

Зверніть увагу! Слід розуміти, що є ***безособові*** дієслова, які завжди мають лише безособове значення (*лихоманить, щастить*), а також особові дієслова, які можуть уживатися в безособовому значенні, наприклад: *Мама **трясе** яблуню* і *Мене **трясе** від холоду.*

Одним із продуктивних засобів творення безособових дієслів є додавання до особових форм постфікса ***-ся***: *не спиться, співається, не сидиться* тощо.

Безособові дієслова не змінюються за особами, вони можуть мати форму третьої особи однини теперішнього та майбутнього часів, а також форму середнього роду минулого часу й умовного способу: *щастить, пощастить, щастило, пощастило б.*

Групи безособових дієслів за значенням

стан природи	фізичний або психічний стан людини	успіх, доля людини	бажання	міра, достатність
розвидняється, сутеніє, дощить, смеркає	*пече, лихоманить, працюється, нудить*	*щастить, таланить, не судилося*	*хочеться, кортить, бажається*	*бракує, вистачає, стає*

Зверніть увагу! Безособові дієслова є одним із засобів вираження присудка в односкладному безособовому реченні, наприклад: *Пахне в'ялою травою, квітами* (*О. Довженко*). *Мені хочеться човном поїхати* (*В. Підмогильний*).

Безособові форми на *-но, -то*

Слова на зразок *зроблено, випито, прочитано* на сьогодні є незмінюваними безособовими формами дієслова. За походженням це колишні пасивні дієприкметники. У реченні такі форми є головним членом односкладного безособового речення (присудком).

Безособові форми на ***-но, -то*** слугують для створення таких речень, у яких увесь зміст зосереджено саме на дії, а діяч при цьому неважливий або невідомий, наприклад: *Рішення **ухвалено** в червні. Продукти **куплено** заздалегідь.*

Зверніть увагу! Речення з безособовими формами завжди є односкладними, тому в них не може бути підмета. Іменники в таких реченнях стоять у формі знахідного відмінка й виконують функцію додатка: *Молоко розлито в склянки. Кашу зварено на бульйоні.*

Завдання 46 Знайдіть і підкресліть безособові дієслова й безособові форми відповідно до їхньої синтаксичної функції.

1) Туманно-дощова краса заворожує, її хочеться вдихати й везти додому, як старовинну акварель (*І. Карпа*).
2) У кімнаті вечоріло, і в присмерках голос учителя бринів справді пророче (*В. Підмогильний*).
3) Сталь гартовано в огні, а людину — в труді (*Нар. тв.*).
4) Гримотить над світом люта битва за твоє життя, твої права (*В. Симоненко*).
5) Надворі гримотить, чекаємо на цілющу літню зливу.
6) Душно йому, млосно, пече попід боками, а в віччю — вона та й вона (*Панас Мирний*).
7) Сонце пече нестерпно.
8) Посіяно вчасно — то й вродить рясно (*Нар. тв.*).

Завдання 47 Складіть речення з поданими дієсловами. Підкресліть у них граматичну основу.

намальовано .....
таланить .....
сказано .....
кортить .....

Складні випадки керування дієслів

МОВОХАКЕР У заняттях із синтаксису, які розміщено далі, детально схарактеризовано особливості керування як способу зв'язку між словами в словосполученнях. Тут ми лише подамо ті дієслівні словосполучення, у яких можуть траплятися помилки в уживанні відмінкової форми іменника або займенника, які стоять після дієслова. Ці словосполучення варто запам'ятати, оскільки на тестуванні доволі часто дають завдання, у яких потрібно знайти неправильно побудоване словосполучення.

*вжити/ужити (**чого?**) заходів*	*наслідувати (**кого?**) артиста*
*дійти (**чого?**) згоди*	*нехтувати (**чим?** і **що?**) правилами і правила*
*дякувати (**кому?**) вам*	*опанувати (**що?**) гру в хокей*
*завдавати (**чого?**) шкоди*	*поінформувати (**кого?**) нас*
*зазнавати (**чого?**) збитків*	*потребувати (**чого?**) допомоги*
*запобігати (**чому?**) хворобі*	*пробачити (**кому?**) тобі*
*навчатися (**чого?**) української мови*	*сміятися з (**кого?**) нього*

Як на ЗНО

1 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Ти не **(1)*можеш*** віднайти **(2)*жодного*** друга, не **(3)*нашукавши*** разом із ним і двох-трьох **(4)*ворогів*.**

А іменник
Б дієслово
В дієприслівник (форма дієслова)
Г займенник
Д прислівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Приготувавши* крем, **(2)*змастіть*** ним **(3)*випечені*** коржі, і — вуаля! — торт **(4)*зготовлено*.**

А прислівник
Б безособова форма дієслова
В дієслово (особова форма)
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 Граматично НЕПРАВИЛЬНИМ є словосполучення

А дякувати Богові
Б пробачте мене
В наслідувати свого вчителя
Г запобігати непорозумінню
Д ужити негайних заходів

4 Граматично правильним є словосполучення

А зазнавати збитки
Б навчатися математиці
В нехтувати становищем
Г сміятися над клоуном
Д опанувати англійською мовою

5 Граматично правильним є словосполучення

А три з половиною літра
Б підхопити сильну нежить
В зверніться до любого працівника в залі
Г знайти найкривішу палицю
Д привітати з Першим вересня

6 До дієслів належать усі слова рядка

А друкувати, надрукований, друкування, друкарський
Б фарбований, пофарбувавши, фарбувати, пофарбую
В розчісувати, розчісувач, розчесавши, розчісування
Г склеєний, склеївши, клей, наліпка
Д посолити, засолений, соління, солоний

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділене дієслово.

*З дитинства маю непереборне бажання **жити** в горах.*

А присудок
Б додаток
В підмет
Г означення
Д обставина

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділене дієслово.

*Цієї неділі неодмінно поїдемо до лісу **збирати** гриби.*

А присудок
Б додаток
В підмет
Г означення
Д обставина

9 Правильно утворено особову форму дієслова від інфінітива в усіх рядках, ОКРІМ

А скинути — скину
Б сідати — сяду
В розповісти — розповім
Г знаходити — знаходжу
Д вибрати — виберу

10 НЕМАЄ граматичної помилки в рядку

А властивий для матерей
Б потребувати чийоїсь допомоги
В уживати негайних заходів
Г дякувати товаришей
Д наслідувати твойому стилю

11 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово

1 підмет
2 присудок
3 означення
4 обставина

А Бути щасливим — це значить ***пізнати*** себе.
Б ***Дожидатись*** страшного страшніше, ніж його переживати.
В Навчіться ***поважати*** людську особистість.
Г Раз жаба вилізла на берег ***подивиться***.
Д Як швидко й гаряче виконується наказ ***арештувати***.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Дієслова лише недоконаного виду подано в рядку

А любиш, малюємо, напишу
Б візьмеш, ходили, читатимуть
В клеїла, шукаєте, стукатимуть
Г з'їмо, допомагатиму, знав
Д скажеш, кликали, братимемо

Заняття 12

ДІЄСЛОВО

Тести онлайн

- Способи дієслова
- Творення форм умовного й наказового способів дієслова
- Дійсний спосіб. Форми майбутнього часу
- Дієвідмінювання дієслів
- Чергування приголосних при дієвідмінюванні

Способи дієслова

Спосіб дієслова вказує на реальність чи ірреальність дії, процесу, стану, названих дієсловом.

Реальна дія			Ірреальна дія	
дійсний спосіб			умовний	наказовий
виражає дію, що відбувалася, відбувається або відбуватиметься; має часові форми			виражає бажану дію, яка можлива лише за певних умов	виражає прохання, наказ, спонукання до дії
минулий	теперішній	майбутній		
що робив? що робила? та ін.	***що ро́бить? що робимо?*** та ін.	***що робитиме? що зроблю?*** та ін.	***що робив би? що зробили б?*** та ін.	***що роби? що робіть?*** та ін.
співав, співала	*співає, співаємо*	*співатиме, заспіваю*	*співав би, співали б*	*співай, співайте*
І я ***розпалася*** *на тисячі зірок, собою* ***освітила*** *кожен закуток земного тіла* (*Д. Заюшкіна*).	***Цвітуть*** *гаї,* ***цвіте*** *густе зело,— чому ж любов так довго* ***не цвіте****?* (*Б. Стельмах*).	*Завтра на цій землі інші* ***ходитимуть*** *люди, інші* ***кохатимуть*** *люди* (*В. Симоненко*).	*Душу свою в моїх піснях я* ***б не знайшов*** *і* ***не сміявся*** *би у снах, і у сльозах я* ***б не шукав****, я* ***б не літав****!* (*С. Вакарчук*).	***Знайди*** *мене,* ***лякай*** *мене,* ***лікуй*** *мене,* ***цілуй*** *мене,* ***шукай*** *у снах, коли немає...* (*С. Вакарчук*).

Зверніть увагу! Інколи форми одного способу або часу можуть уживатися в значенні інших, порівняйте: *Ми* ***їдемо*** *по дорозі* і *Завтра ми* ***їдемо*** *на море* (форма теперішнього часу в значенні майбутнього). *Учора я послухала виступ президента Академії наук* і *Так я тебе і послухала!* (форма минулого часу в значенні теперішнього) *Чи не подав би ти мені склянку води?* (форма умовного способу в значенні наказового).

Творення форм умовного й наказового способів дієслова

Рід і число	Умовний спосіб	Наказовий спосіб		
	форми минулого часу + частка *би/б*	особа	однина	множина
чол. р. жін. р.	*намалював би, учився б/учивсь би* *намалювала б, училася б/училась би*	1	—	*намалюймо, учімося/учімось*

Закінчення таблиці

Рід і число	Умовний спосіб	Наказовий спосіб		
	форми минулого часу + частка *би/б*	особа	однина	множина
сер. р. множ.	*намалювало б, училося б/училось би* *намалювали б, училися б/учились би*	2	*намалюй, учися*	*намалюйте, учіться*
		3	*хай/нехай намалює, учиться*	*хай/нехай намалюють, учаться*

Запам'ятайте! Ненормативними є форми наказового способу зі словом ***давайте***. Отже, правильними є форми ***погуляймо***, ***робімо***, а не ~~*давай погуляємо*~~, ~~*давайте робити*~~.

Правильною формою 2-ї особи множини від слова *ходити* є *ходіть*, а не ~~*ходімте*~~.

Зверніть увагу! У формах наказового способу після літер ***в***, ***п***, ***ж***, ***ч***, ***ш*** та ***р*** ніколи не ставимо м'який знак: *поставмо*, *сипмо*, *їжмо*, *кличмо*, *облишмо*, *вірмо*.

МОВОХАКЕР Наказовий спосіб має лише три специфічні форми — 2-ї особи однини й множини та 1-ї особи множини. Форми 3-ї особи однини і множини утворюються поєднанням часток ***хай/нехай*** і відповідних форм дійсного способу. Як показує практика, найважче для мовців — утворювати форму 1-ї особи множини на ***-мо***, ***-імо***, оскільки є імовірність замість наказового утворити дійсний спосіб, порівняйте: *учі́мося* (наказовий спосіб) і *у́чимося* (дійсний спосіб). У такому разі рекомендуємо перевіряти себе питанням, яке в наказовому способі звучить так: *що робі́мо? що зробі́мо?* Натомість форми дійсного способу відповідають на питання *що ро́бимо? що зро́бимо*: *читаймо* (*що робі́мо?*) і *ми читаємо* (що ро́бимо?).

Не варто також плутати форми наказового способу і простої форми майбутнього часу, порівняйте: *дай і даси*, *прочитай і прочитаєш*. У цьому випадку так само рекомендуємо перевіряти форми питаннями: ***що зроби?*** (наказовий спосіб) і ***що зробиш?*** (майбутній час).

Завдання 48 Від поданих дієслів утворіть усі форми наказового способу.

	знайти	знаходити	сидіти	сісти	налити	перебігти	сміятися	іти
ти								
він								
ми								
ви								
вони								

Завдання 49 З-поміж поданих дієслівних форм підкресліть форми наказового способу.

Працюємо, пиши, натискають, нехай куплять, забудьмо, спечуть, прибираймо, умію, наголошуємо, вірмо, повір, поринемо, вирушайте, хай трапиться, кличмо, став, постав, залишаймося, хай кличуть, спостерігаємо, даси.

Дійсний спосіб. Форми майбутнього часу

Способи творення форм майбутнього часу дієслів

Проста форма	Складна форма	Складена форма
утворюється від дієслів доконаного виду (***що зробити?***)	утворюються від дієслів недоконаного виду (***що робити?***)	
	інфінітив + ***-м-*** + особове закінчення	дієслово ***бути*** в особовій формі + інфінітив основного дієслова

Зразки творення форм майбутнього часу дієслів

Особа	Проста форма	Складна форма	Складена форма
		Однина	
1-ша	*візьму́*	*брати**му***	*буду брати*
2-га	*ві́зьм**еш***	*брати**меш***	*будеш брати*
3-тя	*ві́зьм**е***	*брати**ме***	*буде брати*
		Множина	
1-ша	*ві́зьм**емо***	*брати**мемо***	*будемо брати*
2-га	*ві́зьм**ете***	*брати**мете***	*будете брати*
3-тя	*ві́зьм**уть***	*брати**муть***	*будуть брати*

Завдання 50 Від поданих дієслів утворіть форми майбутнього часу першої особи однини.

мовчати ..... цвісти .....

віддати ..... розбити .....

просити ..... грюкати .....

сказати ..... грюкнути .....

Дієвідмінювання дієслів

Дієслова теперішнього часу й простої форми майбутнього часу **дієвідмінюються**, тобто змінюються за особами й числами. За характером особових закінчень усі дієслова можна поділити на три групи: дієслова першої дієвідміни (I), дієслова другої дієвідміни (II), а також атематичні дієслова. Поділ на дієвідміни важливий передусім через правопис дієслів, адже в закінченнях **I дієвідміни** завжди пишемо ***е (є)***, а в закінченнях **II дієвідміни** — ***и (ї)***, порівняйте:

Особа	Однина		Особа	Множина	
	I дієвідміна	II дієвідміна		I дієвідміна	II дієвідміна
1-ша	*кажу*	*люблю*	1-ша	*каж**емо***	*люб**имо***
2-га	*каж**еш***	*люб**иш***	2-га	*каж**ете***	*люб**ите***
3-тя	*каж**е***	*люб**ить***	3-тя	*каж**уть***	*люб**лять***

Зверніть увагу!

1) Утворюючи форми дієслова, зважайте на його вид: від дієслів доконаного виду утворюйте форми лише доконаного виду, а від дієслів недоконаного виду — форми недоконаного. Це особливо важливо тоді, коли дієслова однієї видової пари належать до різних дієвідмін, отже, й пишуться по-різному, порівняйте: *дозволити* (***що зробити?***) — *дозволиш, дозволимо, дозволяти* (***що робити?***) — *дозволяєш, дозволяємо*.
2) У формі 3-ї особи однини (він, вона, воно ***що робить?***) дієслова *першої* дієвідміни закінчуються на голосний звук (***-е***, ***-є***), натомість дієслова другої дієвідміни в цій формі закінчуються на ***-ть*** (***-ить***, ***-їть***). Інколи можемо почути форми типу ~~*він ходе*~~, ~~*вона говоре*~~, які є неправильними. Будьте уважними, адже правильно вживати ***він ходить***, ***вона говóрить***.
3) Зауважте правильну вимову й відповідно транскрипцію дієслівних форм на ***-шся*** і ***-ться***. Ці буквосполуки вимовляємо, як [с′: а] і [ц′: а], наприклад: *миєшся* — *миє*[с′:а], *миються* — *ми́ю*[ц′:а].

МОВОХАКЕР Як з'ясувати дієвідміну й визначитися з правильним закінченням? Для цього існує два способи. Можна використовувати обидва або обрати для себе якийсь один. Усе залежить від того, що для Вас буде зручнішим і зрозумілішим.

Спосіб № 1. Необхідно утворити форму 3-ї особи множини (із займенником ***вони***): дієслова із закінченням ***-уть***, ***-ють*** належать до ***першої*** дієвідміни, а із закінченням ***-ать***, ***-ять*** — до ***другої***:

*везти — вони вез**уть*** → I дієвідміна
*ходити — вони ход**ять*** → II дієвідміна

Спосіб № 2. Необхідно подивитися, чим закінчується основа інфінітива дієслова (тобто дієслово без частини ***-ти***) і що з нею відбувається у формі 1-ї особи однини: якщо основа інфінітива закінчується суфіксами ***-и***, ***-і***, ***-ї*** або суфіксом ***-а***, який стоїть після шиплячих звуків (***ж***, ***ш***, ***дж***, ***ч***) і у формі першої особи однини ці суфікси зникають, то дієслово належить до ***другої дієвідміни.*** Відповідно всі інші дієслова належать до ***першої дієвідміни***. Наприклад:

*спі**ва**ти* → I дієвідміна (***-а*** не після шиплячого)	*кри**ча**ти — я кричу* → II дієвідміна
*коло**ти*** → I дієвідміна (інший суфікс перед ***-ти***)	*сиді**ти** — я сиджу* → II дієвідміна
Винятки	
I дієвідміна	II дієвідміна
гудіти *іржати* *ревіти* *сопіти* *хотіти* дієслова на *-отати* (*муркотати*, *цокотати*)	*бігти* *боятися* *спати* *стояти* дієслова на *-отіти* (*муркотіти*, *цокотіти*)

Запам'ятайте! До першої дієвідміни належать дієслова *колоти*, *молоти*, *полоти*.

Дієслова ***слати*** і ***стелити***, які вживаються у значенні *розкладати*, *розстеляти*, належать до різних дієвідмін: дієслово ***слати*** — до першої, отже, *ти стел**еш***; дієслово ***стелити*** — до другої, отже, *ти стел**иш***.

Завдання 51 Визначте й надпишіть дієвідміну дієслів, використовуючи: а) спосіб № 1; б) спосіб № 2. Подумайте, який спосіб для Вас легший.

а) сміятися, досягти, бачити, готувати, дихати, вирішити, вітати, везти, варити;

б) молоти, хотіти, мріяти, смажити, полоти, боротися, клеїти, мити, стелити, солити.

Завдання 52 Визначте дієвідміну поданих дієслів і вставте пропущені літери ***е*** (***є***) або ***и*** (***ї***).

Смаж___те, говор___ш, кол___те, кле___мо, одяга___ш, прос___ть, хоч___мо, кин___ш, кот___ш, прагн___мо, лов___те, стел___мо, ріж___те, клич___ш, гор___мо, ши___ш, лет___те, ціну___мо, кос___ш, пол___те.

Атематичні дієслова

Окремий тип відмінювання мають дієслова ***дати***, ***їсти*** та похідні від них (*віддати*, *перейсти*), а також усі дієслова на ***-повісти*** (*розповісти*, *відповісти*, *переповісти*).

Особа	Однина			Особа	Множина		
1-ша.	*їм*	*дам*	*розповім*	**1-ша**	*їмо*	*дамо*	*розповімо*
2-га	*їси*	*даси*	*розповіси*	**2-га**	*їсте*	*дасте*	*розповісте*
3-тя	*їсть*	*дасть*	*розповість*	**3-тя**	*їдять*	*дадуть*	*розповідять*

МОВОХАКЕР Труднощі можуть виникати з формами 2-ї особи однини, що й ураховують укладачі тестів ЗНО. Запам'ятайте: правильно казати — ***їси*** і ***даси***, а не ~~*їсиш*~~, ~~*даєш*~~. Окрім того, не варто плутати дієслова видової пари *дати — давати*. Дієслово *дати* є атематичним, а дієслово *давати* належить до І дієвідміни (*даєш, даємо, дають*).

Чергування приголосних при дієвідмінюванні

Під час утворення особових форм теперішнього часу та простої форми майбутнього часу кінцеві приголосні основи інфінітива зазнають чергувань. Найпоширенішими є такі чергування приголосних:

Звуки	Звукосполучення
Задньоязикові ***г, к, х*** чергуються із шиплячими ***ж, ч, ш***: *могти — можу, плакати — плачу, колихати — колишу*	***ск, ст*** чергуються зі звукосполученням [шч] (графічно — ***щ***): *випустити — випущу, полоскати — полощу*
Свистячі ***з, с*** чергуються із шиплячими ***ж, ш***: *різати — ріжу, оголосити — оголошу*	***зд*** чергується зі звукосполученням ***ждж***: *їздити — їжджу*
Зубні ***д, т*** чергуються із шиплячими ***дж, ч***: *ходити — ходжу, платити — плачу*	губні ***б, п, в, м, ф*** чергуються зі звукосполученням ***губний + л***: *зробити — зроблю, ломити — ломлю, ловити — ловлю, графити — графлю, ліпити — ліплю*

Зверніть увагу! У дієсловах І дієвідміни чергування відбувається в усіх особах однини та множини, а дієслова ІІ дієвідміни зазнають чергування лише у формі 1-ї особи однини, порівняйте: *берегти — бережу, бережеш, береже, бережемо, бережете, бережуть* і *сидіти — сиджу, сидиш, сидить, сидимо, сидите, сидять*.

Завдання 53 Від поданих дієслів утворіть форми 1-ї особи однини.

радити		свистіти	
купити		крутити	
диміти		скакати	
водити		мостити	
впрягти		любити	
розписати		пекти	
пропустити		мазати	
поїздити		цокотати	
сипати		бігти	
бродити		тесати	
тремтіти		текти	
виростити		морозити	

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму наказового способу дієслова в рядку

А заспіваймо
Б давай малювати
В збережімо
Г ставмо
Д зріжмо

2 У формі наказового способу наведено всі дієслова, ОКРІМ

А стережи
Б їж
В даси
Г коси
Д вези

3 Правильно вжито дієслівну форму в реченні

А Ти їсиш тропічні фрукти?
Б Ходімте скоріше на урок.
В Знову на кухні смажуть картоплю.
Г Нехай команда суперника пишеть завдання на дошці.
Д Бережімо здоров'я змолоду.

4 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму першої особи однини в рядку

А платити — плачу
Б пустити — пущу
В їздити — їзджу
Г гнати — жену
Д сікти — січу

5 НЕМАЄ помилок у дієслівних формах рядка

А оцінюємо, переставемо, ударите
Б боримося, підберете, возишся
В колите, лежите, скачуть
Г хотять, підкреслиш, зловить
Д з'їздиш, стелимо, ревуть

6 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

... батьки познайомилися й одружилися близько ... років тому, і вони неодмінно ... відсвяткувати цей ювілей у колі ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А Юліни, п'ятдесяти, хочуть, родичів
Б Юлині, п'ятдесяти, хотять, родичів
В Юлині, п'ятидесяти, хочуть, родичів
Г Юлині, п'ятдесяти, хочуть, родичей
Д Юлині, п'ятдесяти, хочуть, родичів

7 Чергування приголосних при утворенні форми 1-ї особи однини теперішнього часу відбувається в усіх дієсловах, ОКРІМ

А мостити
Б диміти
В сідати
Г радити
Д пекти

8 Помилку в закінченні особової форми дієслова допущено в рядку

А гоїш, мелимо, їздите
Б радить, косите, смажать
В знаємо, полощеш, чешете
Г борешся, пустимо, купите
Д варимо, гудеш, сопете

9 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму майбутнього часу в рядку

А зменшувати — зменшуватиму
Б заплести — заплету
В виносити — виноситиму
Г дати — даватиму
Д вибігати — вибігатиму

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Пожовкле* листя все **(2)*падало*** й падало, **(3)*лягаючи*** з **(4)*м'яким*** шелестом нам під ноги.

А дієслово
Б прикметник
В безособова форма дієслова
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Дієслова лише доконаного виду подано в рядку

А стрибав, пофарбувала, надрукували
Б грюкнув, полетіла, перекажу
В приїхав, кликала, проводжали
Г застелимо, плакав, прогнала
Д сядемо, спечете, робитимуть

12 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово.

1 присудок
2 додаток
3 підмет
4 означення

А Без діла жить — тільки небо ***коптить***.
Б ***Марнувати*** скарби духа — це злоба.
В Піду ***шукати*** правди і тієї слави.
Г Не вчи орла ***літати***, а соловейка співати.
Д Після роботи має він звичку ***пройтись*** надбережжям.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 13

ДІЄПРИКМЕТНИК

Тести онлайн

- Дієприкметник. Загальна характеристика
- Творення дієприкметників
- Правопис дієприкметників
- Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник. Загальна характеристика

Дієприкметник — це особлива відмінювана форма дієслова, що вказує на ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання ***який? яка? яке? які?***

Морфологічні ознаки

Дієприкметник поєднує ознаки двох частин мови — прикметника й дієслова, а також має свої специфічні ознаки.

а) Дієслівні ознаки:
- ***вид*** доконаний і недоконаний (*прочитаний* і *читаний*);
- ***час*** теперішній і минулий (*знебарвлюючий* і *знебарвлений*);

б) прикметникові ознаки:
- узгоджується з іменником (означуваним словом) у роді, числі й відмінку (*лекція* (***яка?***) *прочитана*, *стовбура* (***якого?***) *почорнілого*, *роки* (***які?***) *прожиті*);
- змінюється за родами, числами й відмінками (*зжовкла сторінка*, *зжовклої сторінки*, *зжовклі сторінки*);

в) дієприкметникові ознаки:
- ***стан*** активний (*почорнілий*) і пасивний (*розбитий*).

Синтаксична роль

У реченні дієприкметник є переважно означенням або іменною частиною складеного іменного присудка, наприклад: *І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала і рушник вишиваний на щастя дала* (*А. Малишко*). *Ця подорож вже завершена, а швидкість ще двісті...* (*А. Хливнюк*).

Зверніть увагу! Якщо дієприкметник субстантивується, тобто переходить у розряд іменників, то він може виконувати й інші функції, зокрема підмета або додатка: *Безумцеві властиво жалкувати за* (***чим?***) *втраченим і не радіти з того, що лишилось* (*Г. Сковорода*). (***що?***) *Прочитане спонукало мене до роздумів.*

Завдання 54 Знайдіть і підкресліть дієприкметники (зокрема субстантивовані) відповідно до виконуваної ними синтаксичної функції.

1) Цей біль — як алкоголь агоній, як вимерзлий до хрусту жаль (*В. Стус*).

2) Їй у варшавські спальні райони, йому Москву бетоном залити, але кохання у таксофонах приречене недовго прожити (*А. Хливнюк*).

3) Судженого і конем не об'їдеш (*Нар. тв.*).

4) Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (*П. Тичина*).

5) Зайві слова кимось та й сказані, вільні думки недопоказані (*С. Вакарчук*).

6) Що з того, коли листок зовні зелений, та корінь позбавлений життєвого соку? (*Г. Сковорода*).

7) За битого двох небитих дають, та й то не беруть (*Нар. тв.*).

Творення дієприкметників

Дієприкметники	Активні			Пасивні		
Значення	виражають ознаку за дією, яку виконує суб'єкт			виражають ознаку за дією, якої зазнає предмет із боку іншого предмета		
Час	теперішній		минулий	минулий		
Творення	дієслово недоконаного виду + суфікси		дієслово доконаного виду + суфікс ***-л-***	дієслово доконаного або недоконаного виду + суфікси		
	-уч-/юч до дієслів I дієвідміни	***-ач-/-яч-*** до дієслів II дієвідміни		***-н-***	***-ен-***	***-т-***
Приклади	*сяяти — сяючий, в'янути — в'янучий*	*кипіти — киплячий*	*пошерхнути — пошерхлий, посивіти — посивілий, дозріти — дозрілий*	*зробити — зроблений, бажати — бажаний, випити — випитий*		
Зверніть увагу!	Активні дієприкметники теперішнього часу обмежено вживаються в українській мові. На сьогодні вживаною є незначна кількість таких утворень, частина яких уже перейшла до розряду прикметників, що виражають постійну ознаку: *лежачий камінь, квітучий сад, правлячий режим, пекучий біль* тощо		Під час утворення активних дієприкметників минулого часу випадає суфікс ***-ну-***: *змерзнути — змерзлий*	1) Від деяких дієслів можна утворити паралельні форми пасивних дієприкметників: *молоти — молотий і мелений, розвинути — розвинений і розвинутий*; 2) при утворенні пасивних дієприкметників відбувається чергування приголосних, як і в особових формах дієслова: *розбудити — розбуджений, обробити — оброблений*		

Завдання 55 Серед поданих слів знайдіть і підкресліть дієприкметники.

Читають, читач, читаючи, читаний, прочитано, прочитавши, читанка; зелений, зелено, позеленілий, зеленіючи, зеленіти, зелень; косити, скошено, покосивши, скошений, косарський, косовиця; помолоділий, молодий, молодецький, молодіти, молодь, по-молодому, помолодівши.

Зверніть увагу! Під час вивчення дієприкметників найголовнішим завданням для Вас є, по-перше, уміти утворювати дієприкметники й відрізняти правильні форми від помилкових, по-друге, доречно й правильно вживати конструкції з дієприкметниками у своєму мовленні, а по-третє, правильно писати дієприкметники.

Зверніть увагу на кілька моментів, які будуть корисними для Вас під час підготовки до ЗНО.

1) Як ми зазначали вище, зовсім не характерними для української мови є дієприкметники на ***-уч(ий)/-юч(ий)***, ***-ач(ий)/-яч(ий)***. Наша мова має велику кількість засобів, за допомогою яких можна замінити такі дієприкметники й одночасно урізноманітнити і збагатити своє мовлення.

Способи заміни активних дієприкметників теперішнього часу

Способи заміни	Правильно говорити	Неправильно говорити
іменник	*працівник заводу*	~~*працюючий на заводі*~~
прикметник	*панівна думка*	~~*пануюча думка*~~
пасивний дієприкметник	*усталені норми*	~~*існуючі норми*~~
дієприслівник	*Дівчина, співаючи на концерті, занадто хвилювалася.*	~~*Дівчина, співаюча на концерті, занадто хвилювалася.*~~
словосполучення	*сигнал заборони*	~~*забороняючий сигнал*~~
підрядне речення	*Людина, яка ввійшла до кабінету, одразу ж відрекомендувалася.*	~~*Входяча в кабінет людина одразу ж відрекомендувалася.*~~
Зверніть увагу! Уживання підрядного речення є найменш бажаним способом заміни словосполучення з активним дієприкметником теперішнього часу, отож використовуємо його тоді, коли жоден із попередніх способів неможливий.		

2) В українській мові дієприкметники на ***-ш(ий)***, ***-вш(ий)*** не утворюються. Будьте уважними, адже в тестах можуть трапитися форми на зразок ~~*бувший у користуванні*~~, ~~*прибувший із В'єтнаму*~~, які є помилковими. Правильними відповідниками цих словосполучень є *уживаний/який був у вжитку*, *прибулий із В'єтнаму/який прибув із В'єтнаму*.

3) Неможливо утворити дієприкметники від дієслів на ***-ся***: той, що *сміється/усміхається*, *усміхнений*, а не ~~*сміючийся*~~.

✓ **Словничок-кориснячок**

СЛОВА І СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, ЯКІ НЕОБХІДНО ВЖИВАТИ ЗАМІСТЬ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ З АКТИВНИМИ ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

биткий посуд
відпочивальники
відхаркувальні препарати
вірянин
вступник
гравець команди
завідувач відділу
запам'ятовувальний пристрій
заспокійливі таблетки
зволожувальний крем
знавець
знеболювальні ліки
зухвала поведінка
колишній власник
користувач абонементу
курець
лікар-куратор
мийний засіб
навколишнє середовище / довкілля
найближче оточення
охочий
початківець
прилегла територія
провідний фахівець
протестувальник
чинне законодавство

Завдання 56 Утворіть від поданих дієслів можливі форми дієприкметників.

розвивати		сплатити	
посиніти		вимостити	
спекти		перекроїти	
зберегти		достигнути	
зрадити		зжовкнути	
вимити		згоріти	

Завдання 57 Серед поданих словосполучень знайдіть неправильні й запишіть виправлений варіант.

Керуючий заводу, зала для відпочиваючих, замерзлі продукти, знаний серед фахівців, рішаючий момент, забороняючий сигнал, лежачий камінь, мелений перець, читаючий хлопець, ведучий спеціаліст, наболіле питання, бувший директор, бажаючі грати.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Правопис дієприкметників

1. У дієприкметникових суфіксах завжди пишеться одна буква ***н***: *прочитаний*, *написаний*, *оголошений*.
2. Дієприкметник із часткою *не* пишемо разом або окремо.

Разом	Окремо
якщо він не має залежних слів і виконує функцію означення	• якщо дієприкметник має залежні слова; • якщо дієприкметник у реченні є іменною частиною складеного іменного присудка; • при протиставленні
Непрочитана книга лежала на столі.	*Не прочитана* (***ким?***) *мною книга лежала на столі.* *Ця книга не прочитана.* *Не прочитана,* ***а*** *переглянута книга.*

Завдання 58 Визначте синтаксичну функцію дієприкметників, підкресливши їх відповідним чином. Там, де потрібно, з'єднайте дієприкметник із часткою ***не***.

1) А за вікном майже весна, знає слова, майже не....сказані, вона (*С. Вакарчук*).

2) Дерево розрослося, ніким не....різані гілки опустилися вниз і неначе обійняли землю (*Р. Горовий*).

3) Десь, колись, в якійсь країні проживав поет нещасний, тільки мав талант до віршів — не...позичений, а власний (*Леся Українка*).

4) Співа трава, ніким ще не...зім'ята, і вабить сном солодких таємниць (*Є. Маланюк*).

5) Заболочена стежка нікуди не біжить, й не...заховані скарби не знайдеш (*С. Вакарчук*).

6) Бетонка пірнула за село, пішла крутитися поміж давно не...кошених полів, аж до обрію, де маячів ліс (*Р. Горовий*).

Завдання 59 З'єднайте, де потрібно, слова з часткою ***не***. Знайдіть і підкресліть дієприкметники.

Не...здоланні перешкоди, не...здолані труднощі, ніким не...здолані труднощі, труднощі не...здолані, не...розчищені доріжки, не...розчищені двірником доріжки, доріжки не...розчищені, не...сказанне задоволення, слова не...сказані, не...проговорені нами слова, не...оцінений належно внесок, не...оціненний внесок, твій внесок не...оцінений, не...завершена справа, не...завершена вчасно справа, не...зліченне багатство, ще не...злічені скарби.

Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник разом із залежними словами становить дієприкметниковий зворот, наприклад: *Вираз щастя на замазаному* (***чим?***) *грязюкою дитячому обличчі — ніщо порівняно з мокрим одягом, піском у волоссі і босими ногами* (*І. Карпа*).

У реченні дієприкметниковий зворот виконує функцію означення, яке за певних умов може бути відокремленим, тобто виділятися комами. Це залежить від кількох чинників, зокрема:

- позиції звороту в реченні;
- значення звороту;
- частиномовної належності означуваного слова (це слово, від якого залежить дієприкметниковий зворот, далі — ОС).

Умови відокремлення дієприкметникового звороту

Позиція	Значення	Означуване слово
• дієприкметниковий зворот стоїть після ОС; • між дієприкметниковим зворотом і ОС є інші члени речення	• дієприкметниковий зворот стоїть перед ОС і має додаткове обставинне значення, тобто якщо дієприкметниковий зворот можна перебудувати на підрядне речення причини (***чому?***)	• незалежно від позиції одиничний дієприкметник або дієприкметниковий зворот буде відокремлюватися, якщо ОС є особовим займенником
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем (*Л. Костенко*). *На стінах, запнуті рушниками, висіли портрети всіх трьох Степанових дівчат* (*Г. Тютюнник*).	*Заскочені дощем, учні змушені були повернутися з пішої екскурсії.* Порівняйте: *Учні змушені були повернутися з пішої екскурсії* (***чому?***), *бо їх заскочив дощ.*	*Засмучена відмовою, вона почимчикувала додому.* *Не чуючи, перебирала ти пожовклі клавіші, задумана й тривожна* (*Є. Плужник*).

Зверніть увагу! При вживанні дієприкметникових зворотів слід зважати на те, що зворот не можна розривати іншими членами речення. Неправильно побудованим є речення ~~*На стіні висів вишитий рушник хрестиком*~~, яке слід побудувати так: *На стіні висів* ***вишитий хрестиком*** *рушник* або *На стіні висів рушник*, ***вишитий хрестиком***.

МОВОХАКЕР На тестуванні може бути завдання, сформульоване так: «Відокремленим означенням можна замінити підрядну частину в реченні...». Сутність такого завдання полягає в можливості чи неможливості перебудувати підрядну частину на дієприкметниковий зворот. Порівняйте: *Я люблю картину,* ***яку*** *подарували батьки. Я люблю картину, подаровану батьками.*

Будьте уважними! Якщо в результаті такої перебудови утворюється або невластивий українській мові активний дієприкметник теперішнього часу (на ***-уч(ий)***, ***-ач(ий)***), або дієприкметник на ***-вш(ий)***, ***-ш(ий)***, якого немає в українській мові, отже, таку підрядну частину не можна перетворити на відокремлене означення і цей варіант належить до неправильних відповідей. Порівняйте: *Серед квітів, що ростуть у нас у саду, моїми найулюбленішими є жоржини.* ~~*Серед квітів, ростучих у нас*~~...

Завдання 60 Складіть речення з поданими словосполученнями так, щоб дієприкметниковий зворот в одному реченні потребував відокремлення, а в іншому — ні. Поясніть умови відокремлення або невідокремлення дієприкметникових зворотів.

Ще не досліджена проблема .....

.....

.....

Намальований олівцем ескіз .....

.....

.....

Утомлені після важкого екзамену студенти .....

.....

.....

Завдання 61 Перебудуйте, де можливо, подані речення, замінюючи підрядну частину відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом. Поясніть, чому в деяких реченнях така перебудова неможлива.

1) Я прочитала книжку, яку купила бабуся, ледь не за один день.

2) Доню, візьми до школи млинці, що я спекла вранці.

3) Серед тварин, що живуть у зоопарку, мене найбільше вразили ведмеді.

4) Учням, які підготували доповідь, учитель дозволив не писати контрольну роботу.

5) Завдання, які ми не виконали сьогодні, чекатимуть на нас завтра.

6) Хлопець, який випадково взяв мою валізу, виявився моїм сусідом.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Як на ЗНО

1 Помилково вжито слово в рядку

А завідувач відділу
Б знеболювальні таблетки
В біжучий рядок
Г застарілий засіб
Д биткий посуд

2 ОКРЕМО з часткою ***не*** треба писати виділене слово в рядку

А не/написані листи привітання
Б не/митий святковий посуд
В не/заплетене волосся дівчини
Г не/збережена інформація файла
Д не/висловлені нами зауваження

3 Правильно утворено всі форми дієприкметників у рядку

А проспіваний, принесений, тертий
Б зрошений, читаючий, випивший
В правлячий, бувший, зметений
Г товчений, засохлий, граючийся
Д здобувший, виконаний, потемнілий

4 Лексичну помилку допущено в рядку

А чинне законодавство
Б проживаючий у Харкові
В змінений режим
Г місця для відпочивальників
Д ведучий телепрограми

5 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Порушена у вчорашньому номері газети тема безкоштовної медицини є вкрай актуальною.
Б Написаний у домашньому зошиті твір треба здати на перевірку.
В Я так і не знайшла записаний на папірці номер телефону.
Г Куплений кавун у магазині виявився надзвичайно смачним.
Д Завезених у шкільну бібліотеку підручників було недостатньо.

6 Дієприкметниками є всі слова рядка

А мийний, вимитий, помивши
Б надрукований, друкувальний, друкарський
В намальований, перемальований, змальований
Г створений, творчий, перетворений
Д накреслений, креслярський, накресливши

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений дієприкметник.

Я єсть народ, якого Правди сила ніким ***звойована*** *ще не була.*

А означення
Б підмет
В додаток
Г іменна частина складеного іменного присудка
Д обставина

8 Дієприкметниковий зворот виділяється комами в усіх реченнях, ОКРІМ

А Як той весняний дощ розсіяний по ниві живеш ти в райдужнім пориві та надриві.
Б Зійшлись дві лінії в одну дорогу зоряну, як два струмки в одну ріку дощами сховану.
В Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою.
Г Настане день, і я почую слова не сказані донині.
Д Геній — це великий талант помножений на каторжну працю й поділений на безжалісну вимогливість до себе.

9 Дієприкметниковий зворот виділяється комами в реченні

А І заблищить той амулет строкатий у його вітрами пещеній руці!
Б Мова — це пісня душі покладена на слова.
В Шуміла виплекана в словниках весна.
Г Довгі ряди грубо обтесаних каменів тяглися вздовж поля.
Д Сказані батьками настанови забулися, щойно ти сів у літак.

10 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Умиті росами ноги ломило від холоду.
Б Я вийшла з тролейбуса, й мені впало в око намальоване на стіні яскраве графіті.
В Запечена в духовці картопля — моя найулюбленіша страва.
Г На день народження друзі подарували мені сплетене гачком плаття.
Д Ми з однокласниками дуже швидко зрозуміли пояснені правила учителем.

11 Разом із часткою ТРЕБА писати дієприкметник у рядку

А не/пройдені нами дороги
Б не/зроблене домашнє завдання
В не/видана автором книга
Г не/ухвалений Верховною Радою закон
Д не/засвідчені підписом документи

12 Редагування НЕ ПОТРЕБУЄ словосполучення

А початкуючий художник
Б пляж для відпочиваючих
В почорнівші стебла
Г несуча конструкція
Д прилегла поверхня

Заняття 14

ДІЄПРИСЛІВНИК

Тести онлайн

- Дієприслівник. Загальна характеристика
- Творення дієприслівників
- Дієприслівниковий зворот
- Уживання дієприслівників і дієприслівникових зворотів

Дієприслівник. Загальна характеристика

Дієприслівник — це особлива незмінювана форма дієслова, що вказує на додаткову дію, яка доповнює, пояснює основну, виражену дієсловом. Дієприслівник відповідає на питання ***що роблячи? що робивши? що зробивши?*** Наприклад: *Полохливий заєць,* ***причаївшись*** *під кущем, пригина вуха* (*М. Коцюбинський*). *Ой напряду веретено, намотаю пасмо, пішов милий горі селом,* ***співаючи*** *красно* (*Нар. тв.*).

Морфологічні ознаки

Дієприслівник поєднує ознаки дієслова (вид, час і властивість мати залежні слова) та прислівника (незмінюваність, синтаксична функція обставини).

а) дієслівні ознаки:
- ***вид*** доконаний і недоконаний (*купуючи, купивши, купувавши*);
- ***час*** теперішній і минулий (*пишучи* і *написавши*);
- властивість мати ***залежні слова*** (*повертаючись* (***куди?***) *додому*);

б) прислівникові ознаки:
- незмінюваність, тому дієприслівник не має закінчення (*плачучи, плакавши*);
- у реченні є обставиною.

Синтаксична роль

У реченні дієприслівник виконує функцію обставини, яка зазвичай є відокремленою, наприклад: *Прокинувшись, я увімкнула радіо й пішла готувати сніданок.*

Завдання 62 Серед поданих слів знайдіть і підкресліть дієприслівники.

Хвилюватися, схвильований, хвилюючись, схвилювавшись, схвильовано; підслухано, слухаючи, слухач, слухняний, підслухавши, слухати; мальований, малюючи, змалювавши, намалювати, намальовано, малюнок, мальовничий.

Творення дієприслівників

Теперішнього часу		Минулого часу
дієслово недоконаного виду + суфікси		дієслово доконаного, рідше — недоконаного виду + суфікси *-ши, -вши*
-учи/-ючи до дієслів **I дієвідміни**	*-ачи/-ячи* до дієслів **II дієвідміни**	
пишучи, знаючи	*лежачи, сидячи*	*зберігши, відлетівши, робивши*

Зверніть увагу!

1) Дієслова, що закінчуються на *-ся*, у дієприслівниках зберігають цю частину, яка стоїть після суфіксів ***-учи/-ючи***, ***-ачи/-ячи***, ***-ши***, ***-вши***: *сміятися — сміючись, зустрітися — зустрівшись*.
2) Запам'ятайте правильну вимову дієприслівників, у яких перед суфіксом ***-ши*** стоять свистячі приголосні [з] або [с], наприклад: *принісши* — [при^е^н'íш:и], *привізши* — [при^е^в'íжши].

Завдання 63 Від поданих дієслів утворіть усі можливі дієприслівники.

зіграти		закрити	
розв'язати		закривати	
розв'язувати		грати	
спитати		знати	
стрибати		питати	
стрибнути		слухати	

Дієприслівниковий зворот

Дієприслівник із залежними словами становить дієприслівниковий зворот, який у реченні виконує функцію обставини, що майже завжди є відокремленою, наприклад: *Не кинувши у глиб надійний якір, пливу й пливу повз береги краси* (*Є. Маланюк*).

Дієприслівниковий зворот і одиничний дієприслівник не відокремлюються в реченні, якщо:

1) одиничний дієприслівник стоїть біля присудка та є обставиною способу дії (відповідає на питання ***як? яким чином?***): *Хлопчик біг* (***як?***) *стрибаючи*;
2) дієприслівниковий зворот входить до складу фразеологізму, наприклад: *Батько працював не покладаючи рук*;

Зверніть увагу! Не ставимо кому між двома дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами, які є однорідними обставинами, якщо між ними стоять неповторювані сполучники ***і***, ***й***, ***та*** (=***і***), ***чи***, ***або***: *Якось одного разу над Десною підслухав я вночі, на сіні лежачи і дивлячись на зорі, як після денної важкої праці коні розмовляли між собою, пасучись* (*О. Довженко*).

Завдання 64 Знайдіть і підкресліть дієприслівники та дієприслівникові звороти відповідно до виконуваної ними синтаксичної функції. Де потрібно, поставте коми.

1) Може, ще з часів свого дитячого чередникування лежачи в полі плетучи батоги та кошики він укорінив у собі звичку до самопоглиблення (*В. Підмогильний*).
2) Уздрівши здалека весь наш рід і хату він [собака] упав додолу і повз до нас кроків, може, сто на животі перекидаючись на спину і голосно плачучи від повноти щастя, мов блудний син у Святому Письмі (*О. Довженко*).
3) Вирячивши вогненні очі дихаючи полум'ям і димом потрясаючи ревом пустелі і нетра і вогненним хвостом замітаючи слід летів дракон (*Іван Багряний*).
4) Кайдашиха глянула на убогу сім'ю, на убогу хату і не церемонилась; вона просто полізла за стіл і сіла на покуті запишавшись та втираючи губи хусточкою (*І. Нечуй-Левицький*).

Уживання дієприслівників і дієприслівникових зворотів

МОВОХАКЕР

1) Майже щороку в тестах ЗНО є завдання, у якому необхідно знайти неправильно побудоване речення з дієприслівниковим зворотом. Поширеною помилкою є утворення речень, у яких суб'єкти дій, виражених дієсловом і дієприслівником, не збігаються, тобто дію, виражену дієсловом, виконує один діяч, а дію, виражену дієприслівником,— інший. Такі конструкції досить часто створюють мовний каламбур, наприклад: *Повернувшись зі школи додому, мене радо зустрічав собака.* Очевидно, що тут є логічна помилка, адже виходить, що собака повернувся зі школи й радо зустрічав мене. Правильно було б сказати так: *Коли я повернувся зі школи додому, мене радо зустрічав собака.* Для перевірки утворіть від дієприслівника дієслово й спробуйте узгодити його з підметом у реченні. Наприклад: *Чуючи ці слова, можуть піти мурашки по тілу*: *мурашки* ***можуть піти*** і *мурашки* ***чують*** *ці слова.* Звісно, це неправильна конструкція, яку виправляємо так: *Коли ти чуєш ці слова, в тебе можуть піти мурашки по тілу.*

Будьте уважними! Не можна вживати дієприслівникові звороти в односкладних безособових реченнях, адже в них немає суб'єкта, якого може стосуватися дія, названа дієприслівником. Речення на зразок ~~*Випивши молока, мені стало тепло*~~ є неправильним, його слід перебудувати так: *Випивши молока, я зігрілася.*

2) Також на тестуванні може бути завдання, сформульоване так: «Відокремленою обставиною можна замінити підрядну частину в реченні...». Сутність цього завдання полягає в можливості чи неможливості перебудувати підрядну частину на дієприслівниковий зворот. Порівняйте: ***Коли я зроблю домашнє завдання****, я піду гуляти з друзями.* → ***Зробивши домашнє завдання****, я піду гуляти з друзями.*

Будьте уважними! Правильною буде відповідь із реченням, у якому і в головній, і в підрядній частині один і той самий суб'єкт-діяч. Якщо діячі різні, то в результаті такої перебудови утвориться мовний каламбур, про який ми вже згадували.

Завдання 65 Відредагуйте подані речення.

1) Зробивши домашнє завдання за пів години, у мене вивільнився час для перегляду нового серіалу. .....

.....

2) Залишивши братика вдома, він розмалював нові шпалери на кухні гуашшю. .....

.....

3) Снідаючи в кафе, офіціантка забула нас розрахувати. .....

.....

4) Гуляючи ввечері, на вулиці задощило. .....

.....

5) Прочитавши книгу, мені сподобався сюжет. .....

.....

6) Наближаючись до вокзалу, почувся стукіт коліс на рейках. .....

.....

Порівняльна таблиця «Дієприкметник і дієприслівник»

Ознаки	Дієприкметник	Дієприслівник
Питання		
До яких дієслівних форм належить		
Чи має закінчення		
Як змінюється		
За допомогою яких суфіксів утворюється		
Синтаксична функція		
Як відокремлюється в реченні		
Приклади		

Як на ЗНО

1 Дієприслівник ужито в реченні

А Трудяща копійка годує довіку.
Б Що записано пером, того не вирубаєш топором.
В Грамотний — видющий і на все тямущий.
Г Не почавши — не закінчиш.
Д Із добрим дружись, а лихих стережись!

2 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Бігаючи вранці, я відчуваю заряд бадьорості цілий день.
Б Зателефонувавши додому, мені ніхто не відповів.
В Прибираючи в кімнаті, я нарешті знайшла бібліотечну книгу.
Г Повернувшись додому, ми одразу почали готувати обід.
Д Читаючи книгу, намагайтеся не відволікатися на інші справи.

3 Граматичну помилку допущено в реченні

А Коли ми повернулися додому, нас зустрічав сусідський пес.
Б Нам назустріч вибіг сусідський пес, коли ми повернулися додому.
В Повертаючись додому, ми почули гавкіт сусідського пса.
Г Повернувшись додому, до нас вибіг сусідський пес.
Д Ми повернулись додому, і сусідський пес вибіг нам назустріч.

4 Граматично правильне продовження речення ***«Віддаючи техніку в ремонт, ...»*** наведено в рядку

А переконайтесь, що Вам видали квитанцію.
Б майстер повинен видати Вам квитанцію.
В у центрі обслуговування Вам мають запропонувати її аналог для користування.
Г майстер може ремонтувати її щонайбільше 14 днів.
Д її можуть зламати ще більше.

5 Граматично правильне речення утвориться, якщо до фрагмента ***«Прослухавши пісню, ...»*** додати

А мене охопила ностальгія.
Б я згадала деякі моменти свого дитинства.
В у моїй пам'яті зринули дитячі спогади.
Г мені згадалося дитинство.
Д вона пробудила в мені дитячі спогади.

6 Лише дієприслівники вжито в усіх рядках, ОКРІМ

А говорячи, фарбуючи, знаючи
Б ріжучи, мажучи, сяючі
В миючи, помилившись, поливаючи
Г встановлюючи, роблячи, копаючи
Д лежачи, обнімаючи, співаючи

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений дієприслівник.

***Гуляючи**, ми вирішили відвідати щойно відкриту в центрі міста кав'ярню.*

А означення
Б підмет
В обставина
Г присудок
Д додаток

8 Дієприслівниковий зворот відокремлюється в усіх реченнях, ОКРІМ

А Не знаючи броду не лізь у воду.
Б Не поговоривши з головою не берись руками.
В Не взявшись за сокиру хати не зробиш.
Г Крутою дорогою прямуючи попереду мало побачиш.
Д Щоб досягти успіху, працюй не розгинаючи спини.

9 Дієприслівник відокремлюється в рядку

А Додому ми бігли не оглядаючись.
Б Подорожуючи не пускай коня галопом.
В Мама забороняє мені читати лежачи.
Г Вулицею йдуть співаючи дівчата.
Д Марійка відповідала на питання вагаючись.

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченнях (цифра позначає наступне слово).

О, не **(1)*взискуй*** гіркого меду слави! Той мед недобрий, від кусючих бджіл. Взискуй сказать **(2)*поблідлими*** вустами хоч **(3)*кілька*** людям **(4)*необхідних*** слів.

А займенник
Б дієприкметник (форма дієслова)
В дієслово
Г прикметник
Д числівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку

А Коли я почула ці слова, в мене пішли мурашки поза спиною.
Б Мене охопила несамовита радість, щойно я дізнався про майбутню мандрівку.
В Щойно він приїхав на вокзал, одразу зателефонував до мене.
Г Коли я прокидаюся вранці, мій погляд одразу заполоняє яскраве сонце.
Д Якщо складу іспити на «відмінно», у мене з'явиться можливість вступити до найкращих вишів України.

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Сонце має дивовижно гарячу атмосферу, набагато ..., ніж поверхня, температура якої становить близько одного ... градусів ... .

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А гарячіше, мільйона, за Цельсієм
Б гарячішу, мільйону, за Цельсієм
В більш гарячу, мільйона, за Цельсієм
Г гарячішу, мільйона, за Цельсієм
Д гарячішу, мільйона, по Цельсію

Заняття 15

ПРИСЛІВНИК

Тести онлайн

- Прислівник. Загальна характеристика
- Ступені порівняння прислівників
- Правопис *-и* або *-і* в кінці прислівників
- Правопис *-н-* чи *-нн-* у прислівниках
- Прислівники й сполучення інших частин мови

Прислівник. Загальна характеристика

Прислівник — це самостійна частина мови, що називає ознаку дії (*бігти швидко*), стану (*добре спиться*), предмета (*їзда верхи*), іншої ознаки (*надто солодкий*) і відповідає на питання ***де? коли? як? наскільки? чому? навіщо?*** та ін.

Морфологічні ознаки

Прислівник є *незмінною* частиною мови, отже, не має закінчення. Йому властиві специфічні префікси й суфікси, які досить часто допомагають виокремити прислівники з-поміж інших частин мови, зокрема, лише прислівниковими є суфікси ***-о***, ***-е***, ***-і*** (*лагідно*, *добре*, *вранці*), суфікси ***-ому***, ***-єму***, ***-и*** разом із префіксом ***по-*** (*по-українськи*, *по-твоєму*, *по-літньому*).

Синтаксична роль

Прислівник найчастіше є обставиною, причому за значенням це можуть бути різні обставини, зокрема способу дії, міри і ступеня, часу, місця, причини, мети.

Наприклад: (***коли?***) ***Сьогодні*** *усе для тебе — озера, гаї, степи* (*В. Симоненко*). (***де?***) ***Попереду*** *Морозенко сивим конем грає* (*Нар. тв.*). *Він підвівся, вийшов* (***як?***) ***навшпиньки*** *до передпокою, забрав пальто й пішов довгими пустинними вулицями по місту* (*В. Підмогильний*). (***наскільки?***) ***Дуже*** *корисна штука, ця липка стрічка на прізвисько «скотч» — хай завжди валяється вам у бардачку* (*І. Карпа*). *Так вони* (***чому?***) ***знічев'я***[1] *оглядали місто, шукаючи те, що їм треба* (*Іван Багряний*). *Кайдашиха виставила* (***навіщо?***) ***навмисне*** *напоказ громаді жовті нові сап'янці* (*І. Нечуй-Левицький*).

Прислівники також можуть виконувати функцію головного члена односкладного безособового речення: *На вулиці вже прохолодно*.

Зверніть увагу! Прислівники можуть виконувати функцію неузгодженого означення, про що ви детальніше дізнаєтеся в заняттях із синтаксису. У таких ви́падках слід бути особливо уважними, адже є імовірність неправильно поставити питання й відповідно помилитися у визначенні членів речення. Запам'ятайте, що від підмета або додатка не можна ставити питання до обставини, тому в реченні *Дорога ліворуч була крутою* прислівник *ліворуч* виконує функцію неузгодженого означення (*дорога* ***яка?*** *ліворуч*, а не *дорога* ***куди?*** *ліворуч*).

[1] *Знічев'я* — з нічого робити.

Завдання 66 Серед поданих слів знайдіть і підкресліть прислівники.

Холодний, прохолодно, похолодіти, похолоділий, холоднеча, похолоділо; третій, потроїти, утретє, по троє, потрійний, трійка, потроєний, потроївши; заново, новий, поновити, новина, по-новому, оновлено, оновивши.

Завдання 67 У поданих реченнях знайдіть прислівники. Визначте їхню синтаксичну функцію, підкресливши відповідним чином. Де можете, пригадайте твори, із яких узято цитати, і їхніх авторів.

1) Сестру я Вашу так любив — дитинно, злотоцінно. .....

.....

2) Мені війнула в очі сивина, та я нічого не везу додому... .....

.....

3) Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну. .....

.....

4) Буду, мамо горда і вродлива, з тебе дивуватися повік... .....

.....

5) Він бігав наввипередки з вітром, він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці.

.....

6) Світи щодня лампаду Кіпріді добрій. .....

.....

7) Людей мільярди і мільярди слів, а ти їх маєш вимовити вперше! .....

.....

Ступені порівняння прислівників

Прислівники із суфіксами *-е*, *-о*, що походять від ***якісних*** прикметників, а також деякі прислівники міри і ступеня можуть утворювати ступені порівняння. Способи творення і форми прислівникових ступенів порівняння такі самі, як і в прикметників.

Ступінь	Проста форма	Складена форма
Вищий	корінь прислівника + суфікси ***-іше*** або ***-ше***: *веселіше, швидше*	***більш / менш*** + вихідний прислівник: *менш весело, більш швидко*
Найвищий	префікс ***най- (щонай-, якнай-)*** + форма вищого ступеня: *найвеселіше, якнайшвидше*	***найбільш / найменш*** + вихідний прислівник: *найменш весело, найбільш швидко*

Зверніть увагу!

1) Під час утворення простої форми вищого ступеня порівняння прислівника відбуваються ті самі зміни приголосних звуків, що й у прикметника: *глибоко — глибше, високо — вище, близько — ближче, дорого — дорожче*. Як і прикметники, деякі прислівники утворюють ступені порівняння від інших коренів: *погано — гірше, добре — ліпше*.

2) Неправильним є утворення вищого та найвищого ступенів порівняння прислівника шляхом поєднання простої та складеної форм: *більш глибоко*, а ~~*не більш глибше*~~, *найтепліше*, а не ~~*найбільш тепліше*~~.

Завдання 68 Утворіть від поданих прислівників, якщо можливо, просту і складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Поясніть, чому деякі прислівники не утворюють ступенів порівняння.

Широко, довго, холодно, ясно, ушосте, по-грузинськи, завтра, тонко, занадто, навмання, мало, праворуч.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Завдання 69 З-поміж поданих форм ступенів порівняння прислівників підкресліть правильні, а неправильні виправте, надписавши зверху скоригований варіант.

Більш глибокіше, найширше, найбільш чорніше, якнайкраще, дуже холодно, холодніше, менш дорожче, найвисокіше, дешевше, найвишневіше.

Правопис *-и* або *-і* в кінці прислівників

Інколи кінцеві звуки прислівників [и] або [і] нечітко артикулюються в нашому мовленні, через що можна припуститися помилки в правописі таких прислівників. Щоб уникнути помилок, варто запам'ятати кілька правил.

-и	*-і*
• після літер, що позначають тверді приголосні; • після *г*, *к*, *х*; • у прислівниках із префіксом *по-*; • у прислівнику ***безвісти***	• після літер, що позначають м'які або пом'якшені приголосні
докупи, *завбільшки*, *по-латинськи*, **але** *по-латині*	*ввечері*, *навесні*, *поволі*

Завдання 70 Уставте на місці пропуску літеру ***и*** або ***і***.

По-українськ..., нарівн..., згор..., посередин..., зсередин..., восен..., вноч..., по-ведмеж..., надвор..., по-козацьк..., безвіст..., навік..., поодинц..., вряд...-год..., вкуп..., відтод..., до вподоб..., по-лисяч...

Правопис *-н-* чи *-нн-* у прислівниках

Оскільки більшість прислівників утворено від інших частин мови, то і їхній правопис здебільшого збігається з правописом твірних слів:

-н-	*-нн-*
• у прислівниках, утворених від прикметників з однією ***н*** або від дієприкметників: *по-качиному*, *шалено*, *зелено*, *приховано*	• у прислівниках, утворених від прикметників із двома ***н***: *по-осінньому*, *страшенно*, *несказа́нно*
	• у прислівниках *зрання*, *навмання*, *спросоння*, *попідвіконню*, *попідтинню*

Завдання 71 Де потрібно, уставте літеру ***н***.

Глибочен...о, по-солов'їн...ому, незбагнен...о, вихован...о, навман...я, старан...о, невблаган...о, небуден...о, задуман...о, востан...є, напружен...о, невин...о, попідтин...ю, по-пташин...ому.

Прислівники й сполучення інших частин мови

Необхідно відрізняти прислівники від сполучень інших частин мови, адже від цього залежить правопис слів. Порівняйте такі словосполучення.

Словосполучення з прислівником	Словосполучення з іншими частинами мови
звернути ***набік***	*повернутися на бік* (іменник із прийменником)
зробити ***по-моєму***	*ходити по моєму подвір'ю* (займенник із прийменником)
прийти ***втретє***	*постукати* ***в третє*** *вікно* (числівник із прийменником)
озирнутися ***навколо***	*гуляти* ***навколо озера*** (іменник із прийменником)
спочатку *прийти*	*відвідувати* ***з початку*** *тижня* (іменник із прийменником)

МОВОХАКЕР У тестах ЗНО може бути завдання, у якому необхідно обрати сполуку слів, що пишеться разом чи окремо, тобто фактично знайти варіант, де подано прислівники, які пишуться разом, а де — сполучення прийменника з іменником, які пишуться окремо. Відрізнити прислівник від сполучення інших частин мови можна кількома способами:

1) якщо після слова стоїть іменник або займенник, то маємо справу не з прислівником, а з іншою частиною мови, як правило, іменником із прийменником, порівняйте: *спуститися зверху* (прислівник) і *видно з верху* (прийменник з іменником) *гори*;

2) якщо перед Вами сполучення іменника з прийменником, то зазвичай між ними можна вставити прикметник, тобто означення до іменника: *побачити птаха нагорі* та *зійтися на* (високій) *горі*.

Завдання 72 Визначте, до яких частин мови належать виділені слова, напишіть їх разом або окремо.

1) Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це ***на...половину*** завершити (*Г. Сковорода*).

2) ***На...половину*** грошей ми купимо іграшки для дітей.

3) ***У...купі*** листя щось шаруділо.

4) Чи є що краще в світі, як ***у...купі*** жити! (*Нар. тв.*).

5) О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! ***В...горі*** спинися… (*Олександр Олесь*).

6) Підійшовши ближче, ми побачили ***в...горі*** печеру.

7) Картопля була ***у...двох*** відрах.

8) Їхній світ ***у...двох*** був дещо дивним, не таким, як у всіх (*А. Рогашко*).

9) Скільки зла таїться в середині за гарною подобою: гадюка ховається в траві (*Г. Сковорода*).

10) Гармонійність «я», тобто певна рівновага ***в...середині*** людини, є нерухомість, загальмування на певному духовному стані (*В. Підмогильний*).

Завдання 73 Складіть і запишіть речення з прислівниками та співзвучними з ними сполученнями іменників і прийменників.

всередину .....
в середину .....
докупи .....
до купи .....
углиб .....
у глиб .....
по-перше .....
по перше .....
доволі .....
до волі .....
назустріч .....
на зустріч .....
напочатку .....
на початку .....

Як на ЗНО

1 Літеру ***и*** треба писати в кінці кожного прислівника в рядку

А по-вовч.., двіч.., навпак..
Б відкол.., безвіст.., по-братерськ..
В утрич.., навшпиньк.., щосил..
Г по-латин.., почаст.., по-французьк..
Д поноч.., мовчк.., наввимашк..

2 Окремо слід писати виділену сполуку слів у реченні

А Малий побачив ***з/боку*** напівзруйнований погріб.
Б Раптом ***у/горі*** щось скреготнуло і ліфт рушив.
В Цей мистецький напрям виник ***у/середині*** XX ст.
Г ***С/початку*** я просто жахався цієї картини.
Д Брат засмутився і схилив голову ***в/низ***.

3 Виділену сполуку треба писати разом у реченні

А З батьками ми зустрінемося ***в/день*** річниці їхнього весілля.
Б Дорога звертала ***в/бік***.
В Зрештою ми підійшли ***до/гори*** й почали готуватися до підйому.
Г ***По/весняному*** небу повільно пливуть замріяні хмарки.
Д Зазирнувши ***у/глиб*** колодязя, я відчула, як у мене перехоплює дух.

4 Правильно утворено форми ступенів порівняння прислівників у рядку

А надійніше, найбільш сміливо, якнайгучніше
Б надто голосно, глибше, найдовше
В вузьче, щонайдужче, ширше
Г дорожче, дуже жарко, найменш солодко
Д найгірше, високіше, більш струнко

5 Подвоєння є в усіх словах рядка

А зран..я, стомлен..о, страшен..о
Б гуман..о, бездарн..о, неждан..о
В натхнен..о, пригнічен..о, навман..я
Г невпин..о, зморен..о, спросон..я
Д щоден..о, попідвікон..ю, туман..о

6 Прислівниками є всі слова рядка

А аніде, коли-не-коли, дехто
Б як-небудь, абиякий, відтепер
В абияк, хтозна-де, чимдуж
Г позаторік, на вулиці, здалеку
Д сонно, знадвору, з-під гори

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прислівник.

***Знічев'я** Олена роздивлялася вітрини магазинів.*

А підмет **Б** присудок **В** означення **Г** обставина **Д** додаток

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прислівник.

*Учитися ніколи не **пізно**.*

А підмет
Б присудок
В означення
Г обставина
Д додаток

9 Літеру ***і*** треба писати в кінці кожного прислівника в рядку

А опівноч.., позаоч.., насторож..
Б трич.., навшпиньк.., верх..
В увечер.., по-турецьк.., укуп..
Г навік.., напоготов.., уранц..
Д нарешт.., мовчк.., по-заяч..

10 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Американський промисловець і меценат наштовхнув Гілла на просту й одночасно геніальну думку — оприлюднити формулу ..., ... за результатами бесід із видатними людьми того часу. ... сподобалась ідея, і за наступні двадцять років він зустрівся з кількома сотнями відомих ..., серед яких були три американські ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А успіху, створенну, Гіллові, особистостей, президента
Б успіху, створену, Гіллеві, особистостей, президенти
В успіху, створену, Гіллові, особистостей, президенти
Г успіха, створену, Гіллові, особистостей, президенти
Д успіха, створену, Гіллові, особистостів, президента

11 Граматичну помилку допущено в рядку

А австралійський ему
Б більш легше завдання
В за двадцять шоста
Г іти по молоко
Д п'ятдесятьма шістьма гривнями

12 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово.

1 Відпочивати завжди ***добре***.
2 Найбільше люблю каву ***по-віденськи***.
3 ***Двічі*** в одну річку не ввійдеш.
4 Моє ***сьогодні*** — це ти.

А підмет
Б присудок
В обставина
Г означення
Д додаток

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 16

ПРИСЛІВНИК

Тести онлайн

- Правопис прислівників
- Правопис прислівникових сполучень

Правопис прислівників

Прислівники походять від різних частин мови. Велика кількість прислівників утворена шляхом поєднання прийменників із прикметниками, числівниками, займенниками, прислівниками, іменниками. Як правило, саме від будови й походження залежить правопис прислівників разом, окремо чи з дефісом.

	Разом	Окремо	З дефісом
1	Прислівники, утворені поєднанням прийменника (***за***, ***на***, ***до***, ***по***, ***з***, ***у***) з прикметником, числівником, займенником, прислівником: *зрідка, натроє, пóночі, допоки*	Прислівники, утворені поєднанням прийменника ***по*** і збірного числівника, прийменника ***в*** і прикметника або числівника: *по троє, в основному, в одному*	Прислівники, утворені від прикметника, займенника або порядкового числівника за допомогою префікса ***по-*** і суфіксів ***-ому***, ***-єму***, ***-и***, ***-е (-є)***: *по-доброму, по-моєму, по-англійськи, по-перше, по-третє*
2	Прислівники, утворені за допомогою часток ***аби-***, ***ані-***, ***де-***, ***чи-***, ***що-***, ***як-***: *абиколи, анітрохи, деінде, чимало, щонеділі, якнайшвидше* **Зверніть увагу!** Якщо частка ***що*** стоїть після прислівника, то пишеться окремо: *поки що, дарма що*		Прислівники, утворені за допомогою часток ***казна-***, ***хтозна-***, ***бозна-***, ***будь-***, ***-небудь***, ***-то***, ***-от***, ***-таки***: *казна-коли, хтозна-де, бозна-як, звідки-небудь, будь-коли, так-то, як-от, звідти-таки*
3	Прислівники, утворені поєднанням кількох прийменників із різними частинами мови, поєднанням кількох основ: *попідтинню, знадвору, навмання, мимохіть, натщéсерце, ліворуч*	Прислівники, що є сполученням чотирьох компонентів, зокрема двох іменників із прийменниками: *з боку на бік, з ранку до вечора*	Прислівники, утворені повторенням одного слова, сполученням синонімів або антонімів: *ледве-ледве, тишком-нишком, більш-менш*
4		Прислівники, утворені поєднанням іменників, числівників, займенників у різних відмінкових формах, зокрема в Н. в. й Ор. в. без прийменника, в Н. в. та Зн. в., між якими є прийменник ***у/в***, ***на***: *кінець кінцем, сама самотою, рік у рік, сам на сам, плече в плече, день у день, один в один*	Прислівники, утворені поєднанням невідмінюваних слів, між якими стоїть службова частина мови: *як-не-як, де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь, хоч-не-хоч, пліч-о-пліч, віч-на-віч*

Завдання 74 Напишіть прислівники разом, окремо або з дефісом.

По...одинці, по...твоєму, пліч...о...пліч, сама...самотою, з...вечора, від...тоді, раз...у...раз, з...боку, в...ранці, на...весні, ані...трохи, казна...коли, в...основному, по...троє, на...двоє, в...різно...біч, мимо...хіть, з...давніх...давен, тишком...нишком, чим...дуж, де...інде, що...року, будь...де, бозна...на...віщо, по...перше, по...українському, усе...таки, аби...куди, сам...на...сам, на...виворіт, на...половину, де...не...де.

Правопис прислівникових сполучень

Окремо пишемо прислівникові сполучення прийменника з іменником, у яких іменник зберігає лексичне значення та форму, тобто виявляє автономність. Часто в таких випадках перед іменником можна поставити означення, наприклад: *на* (моє) *щастя*, *без* (жодного) *сумніву*, *до* (пізнього) *вечора*. Відповідно в усіх інших випадках прислівникові сполуки пишемо разом.

Насправді якогось одного чіткого правила щодо правопису таких сполук немає, тому фактично їх просто слід запам'ятати. Щоб полегшити процес запам'ятовування, пропонуємо вам таблицю, у якій прислівникові сполучення певним чином згруповано — чи за структурою, чи за лексичним значенням. Ця таблиця підходить не до всіх прислівникових сполучень, проте в багатьох випадках вона допоможе Вам зрозуміти певні закономірності щодо правопису таких сполук.

Разом	Окремо	З дефісом
без + форма, уживана лише в складі прислівника: *безвісти*, *безперестанку*, *безустанку*	***без*** + іменник, який може вживатися без прийменника: *без жалю*, *без кінця*, *без потреби*	
в + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *вбік*, *ввечері*, *вгорі*, *вдалечінь*, *вдень*, *внизу*, *вночі*	***в*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***): *в затишку*, *в міру*, *в ногу*, *в обмін*, *в обріз*, *в цілості*	
до + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *довіку*, *доверху*, *догори*, *додолу*, *додому*	***до*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***): *до біса*, *до вподоби*, *до краю*, *до ладу*, *до лиця*, *до пари*	
з + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *збоку*, *зверху*, *звіку*, *згори*, *ззаду*, *знизу*, *зранку*	***з*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***) або причину (***чому?***): *з переляку*, *з розгону*, *з приводу*	

Разом	Окремо	З дефісом
на + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *навесні, навік, наверху, нагору, надворі, наниз*	***на*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***): *на бігу, на диво, на жаль, на щастя, на ходу, на зразок*	***на***-*гора*
по + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли? до якого часу?***): *повік, поночі, позаду, посередині*	***по*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***) або умову (***за якої умови***): *по змозі, по можливості, по правді, по честі*	***по***-*латині*
прислівники, що починаються на ***спід***-: *спідлоба, спідсподу, спіднизу, спідти́шка*		
прислівники, що починаються на ***вроз***-: *врозкид, врозліт, врозсип, вроздріб*		

✓ **Словничок-кориснячок**

ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ, ЩО ПОХОДЯТЬ ВІД ОДНОГО СЛОВА

Разом	Окремо	З дефісом
влад	*до ладу*	
вкрай, скраю	*до краю*	
	плече в плече	*пліч-о-пліч*
зо́зла	*на зло*	
навіки, навік	*на віки вічні*	*навіки-віків*
навиліт	*на льоту*	
насилу	*над силу*	
наостанку	*до останку*	
здавна		*з давніх-давен*
	на самоті *сама самотою* *сам на сам*	*сама-самісінька*

Завдання 75 Напишіть прислівники і прислівникові сполучення разом, окремо або з дефісом.

На сором, в розбивку, до речі, по латині, слово в слово, в лад, в середині, спід лоба, по ночі, з гори, на зовні, зо зла, до краю, на віки вічні, на віки віків, на останку, над силу, на виліт, з розгону, з ранку, з боку на бік, під вечір, до дому, без вісти, без упину, на біс, до біса, на гора, на зло, на низ, од віку, на совість, без сумніву, в затишку, на ходу, по черзі, плече в плече, до вподоби, на вибір, на льоту.

Як на ЗНО

1 Разом треба писати сполуку слів, виділену в реченні

А Маю я святе синівське право з матір'ю побуть ***на/самоті.***
Б Загине все ***без/вороття***: що візьме час, що люди...
В Юначе! Хай буде для неї твій сміх, і сльози, і все ***до/загину***...
Г О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте ***на/сміх***!
Д Слава ***на/віки*** буде з тобою, вольності отче, Богдане-герою!

2 З дефісом треба писати всі прислівники в рядку

А навіки/віків, по/третє, хоч/не/хоч
Б аби/куди, вряди/годи, до/речі
В по/людськи, бозна/куди, у/шосте
Г будь/де, на/зло, без/вісти
Д віч/на/віч, рік/у/рік, що/години

3 Окремо треба писати всі прислівники в рядку

А в/цілому, від/нині, будь/коли
Б з/розгону, спід/лоба, в/лад
В по/п'ятеро, в/основному, на/жаль
Г по/п'яте, далеко/таки, до/долу
Д в/розсип, на/виліт, на/льоту

4 Разом треба писати всі прислівники в рядку

А попід/тинню, на/одинці, як/найвище
Б у/тричі, як/небудь, до/вподоби
В по/нашому, з/рештою, до/останку
Г кінець/кінцем, казна/чому, десь/інде
Д спід/низу, хоч/не/хоч, по/заду

5 Правильно написано всі прислівники в рядку

А нащастя, колись-то, де не де
Б по-троє, на віки, натщесерце
В з діда-прадіда, на швидку руч, чимдуж
Г позавчора, коли-не-коли, до останку
Д сяк так, на скаку, до-щенту

6 Лише прислівники є в усіх рядках, ОКРІМ

А будь-коли, дедалі, казна-де
Б деінде, учора, зроду-віку
В попідтинню, натщесерце, абиколи
Г мимохіть, чарівно, спершу
Д угорі, знаючи, анітрохи

7 Подвоєні літери слід писати в усіх словах, ОКРІМ

А попідтин..ю, несподіван..о, божествен..о
Б зран..я, по-родин..ому, невин..о
В спросон..я, щоден..о, по-злочин..ицьки
Г страшен..о, незлічéн..о, навман..я
Д по-тварин..ому, натхнен..о, попідвікон..ю

8 Правильно утворено форми ступенів порівняння прислівників у рядку

А якнайшвидше, саме гірше, холодніше
Б надто солодко, вище, ясніше
В найгостріше, чимдужчіше, мудріше
Г вужче, більш щиріше, дуже гаряче
Д пізніше, щонайдовше, більш весело

9 Виділена сполука є прислівником, що пишеться разом, у реченні

А Кожна курка ***у/купі*** своїй господиня.
Б Як ***з/верху*** погане, то всередині вдвоє.
В ***На/пам'ять*** скаржиться кожен, а на розум ніхто.
Г Піднявшись ***на/гору***, ми побачили фантастичний краєвид.
Д ***В/день*** ясний і сонячний наш клас вирушив у туристичний похід.

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Єдина* країна в світі, де не **(2)*викладалася*** в університетах історія **(3)*цієї*** країни, де історія вважалась чимсь **(4)*забороненим***, ворожим і контрреволюційним, — це Україна.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

А дієприкметник (форма дієслова)
Б числівник
В займенник
Г дієслово
Д прикметник

11 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Наш Всесвіт утворився близько ... мільярдів років ... у результаті Великого ..., однак тоді з протонів, нейтронів і електронів було сформовано тільки ... елементи.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А тридцяти, назад, вибуху, найлегші
Б тридцяти, тому, вибуха, найлегші
В тридцять, тому, вибуху, найлегші
Г тридцяти, тому, вибуху, найлегші
Д тридцяти, тому, вибуху, самі легкі

12 Лексичну помилку допущено в рядку

А під відкритим небом
Б думки збігаються
В впадати в око
Г передплачувати журнал
Д порушити питання

Заняття 17

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Тести онлайн

- Прийменник. Загальна характеристика
- Правопис прийменників
- Особливості вживання прийменників
- Сполучник. Загальна характеристика
- Групи сполучників
- Сполучники і сполучні слова
- Правопис сполучників

Прийменник. Загальна характеристика

Прийменник — це службова частина мови, функція якої полягає в тому, щоб уточнювати значення іменних частин мови, пов'язувати їх з іншими словами в реченні, порівняйте: *Стіна висить картина* і *На стіні висить картина*.

Зверніть увагу! Самі прийменники в реченні не виконують синтаксичної функції, адже вони належать до службових частин мови. Проте, оскільки вони утворюють словосполучення з іменними частинами мови, зазвичай прийменники входять до складу одного члена речення разом із формами, з якими їх ужито, наприклад: *Очі тобі зав'яжу і серце своє покажу, тобі про все розкажу...* (*Х. Соловій*).

За будовою прийменники поділяємо на ***прості, складні*** та ***складені***. ***Прості*** є одним простим словом (*в, на, біля, коло, через*); ***складні*** утворені поєднанням кількох слів, зокрема кількох прийменників або прийменника із самостійною частиною мови (*із-за, задля, всупереч, довкола*); ***складені*** прийменники утворюються внаслідок поєднання кількох слів, зокрема простих прийменників з іменниками або прислівниками (*незважаючи на, згідно з, відповідно до, незалежно від*). Від типу будови прийменників залежить і їхній правопис: складні пишемо разом або з дефісом, а складені — окремо.

Зверніть увагу! Слід відрізняти прийменники від інших частин мови. Для цього необхідно уважно вчитуватися в контекст: прийменники завжди стоять перед іменником чи займенником, значення яких уточнюють. Порівняйте: ***Навколо цуценяти*** *зібралися всі дітлахи* і *Сонячно й зелено* ***навколо***. У першому реченні *навколо* — це прийменник, що стоїть перед іменником *цуценяти*. Це словосполучення відповідає на питання *навколо* ***кого?*** У другому реченні *навколо* є прислівником, адже після нього немає іменника чи займенника; у цьому контексті слово *навколо* відповідає на питання ***де?***

МОВОХАКЕР Прийменник неможливо опустити, оскільки без нього речення не матиме змісту (*Цуценяти зібралися всі дітлахи*). Прислівник зазвичай можна прибрати, і речення однаково матиме зміст, порівняйте: *... цуценяти зібралися всі дітлахи* і *Сонячно й зелено ...*

Завдання 76 У поданих реченнях знайдіть і підкресліть прийменники. Де можете, пригадайте й запишіть, з яких творів узято цитати.

1) У суботу сваталась, в неділю вінчалась, а у понеділок нагайка шуміла коло її тіла.

.....

2) Зрівнявши все злото, проти свободи воно лиш болото. .....

3) І тоді ж так само вздовж ешелону пробігає начальник етапу. .....

.....

4) І сміло йди під дзвін чарок з вогнем, з піснями в гості на свято радісне квіток...

.....

5) Ніч у сніговій завії крутиться довкола стріх. .....

6) Ти водила мене у поля край села. .....

7) Заглядає в шибу казка сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима.

.....

Завдання 77 Визначте й надпишіть, до якої частини мови належать виділені слова.

1) Любити рідний ***край***. — Посадити дерева ***край*** дороги.

2) Вийти ***назустріч***. — Рухатися ***назустріч*** пригодам.

3) Подивитися ***обабіч***. — ***Обабіч*** стежки ростуть кущі.

4) Поводитися ***незалежно***. — Поїхати ***незалежно*** від погоди.

5) Роззирнутися ***довкола***. — Бігати ***довкола*** стадіону.

6) Квіти ростуть ***кругом***. — ***Кругом*** школи поставили паркан.

7) Вдягтися на риболовлю ***відповідно***. — Виконати ***відповідно*** до правил.

Правопис прийменників

Залежно від будови й особливостей творення прийменники пишуться:

Складні		Складені
Разом	З дефісом	Окремо
прийменники, утворені поєднанням кількох прийменників або прийменника із самостійною частиною мови	прийменники, які починаються на ***з-***, ***із-***	прийменники, утворені шляхом додавання до повнозначних частин мови простих прийменників
задля, понад, унаслідок, заради, наприкінці	*з-понад, із-за, з-під, з-посеред, з-поміж*	*незважаючи на, згідно з, відповідно до, незалежно від*

Зверніть увагу! Прийменники із самостійними частинами мови завжди пишуться **окремо**: ***на вулиці, з лісу, по два олівці, за тобою***.

Завдання 78 Напишіть прийменники разом, окремо або з дефісом.

В ....супереч, не ....зважаючи ....на, по ....серед, на ....в ....коло, з ....над, у ....зв'язку ....з, по ....при, з ....попід, у ....наслідок, під ....кінець, на ....передодні, з ....серед, у ....слід, на ....при ....кінці, у ....продовж, із ....за, у ....разі, що ....до, на ....вперейми.

Особливості вживання прийменників

Іменники, займенники, числівники та прикметники в усіх відмінках, окрім називного й кличного, можуть уживатися з прийменниками. У місцевому відмінку іменні частини мови завжди вживаються з прийменником.

Зверніть увагу! Типовими помилками при утворенні прийменникових конструкцій є словосполучення з прийменником ***по***, що враховують й укладачі тестів ЗНО. У деяких завданнях необхідно визначити правильні або неправильні словосполучення з прийменниками. Як правило, помилковими в таких завданнях і є сполуки з прийменником ***по***, який в українській мові є рідковживаним і функціонує здебільшого для вказівки на:

- просторове значення: *ходити по садочку, наказ по університету*;
- часове значення: *по обіді, відпустка по 15 березня*;
- кількісне значення: *по 10 годин на добу, по 25 учнів у класі*;
- об'єктні відношення: *погладити по голові, вишивати по шовку*;
- мету дії: *піти по воду, поїхати по гриби*.

Запам'ятайте! *Піти за водою* означає *«піти й не повернутися»*.

В інших випадках у словосполученнях зазвичай уживаються інші прийменники. Наводимо типові прийменниково-іменникові сполучення, які варто запам'ятати.

Прийменник	Приклади словосполучень
за	*за дорученням, за власним бажанням, за схемою, за освітою, за вказівкою*
з (із)	*з нагоди, з багатьох причин, з фізики, заступник із виховної роботи*
на	*на прохання, на смак, на вимогу, на замовлення, на пропозицію*
у (в)	*у всіх напрямках, у справах молоді, прийти у справі*
для (у значенні мети)	*заходи для поліпшення умов праці, курси для вивчення української мови*
через і ***завдяки*** (у значенні причини)	*через неуважність, через помилку, через хворобу, завдяки погоді, завдяки ретельній підготовці* **Зверніть увагу!** 1) прийменник *через* указує на причину, яка заважає виконанню чогось, а прийменник *завдяки* — на причину, що сприяє чомусь; 2) неправильними є конструкції з прийменником *із-за*, що вказують на причину: *через негоду*, а не ~~*із-за негоди*~~. Прийменник *із-за* має лише просторове значення: *Із-за гори, із-за кручі горде військо виступає* (*Нар. тв.*).
після (у значенні часу)	*після прибуття, після розгляду, після отримання*
проти	*боротися проти ворога, ліки проти застуди, прийти проти ночі*
без прийменника	*помилково, ночами, вулицею, поштою, обсягом, молодший званням* **Зверніть увагу!** Небажаними є конструкції на зразок *зустрічатися по понеділках, ходити по лісах*. Їх треба замінити так: ***зустрічатися щопонеділка***, ***ходити лісами***.

Запам'ятайте!

1) В українській мові прийменники ***згідно з*** (***ким? чим?***) і ***відповідно до*** (***кого? чого?***) завжди складені: *згідно з розпорядженням, відповідно до наказу*, а не ~~*згідно розпорядження, відповідно наказу*~~.

2) Допустове значення в українській мові мають лише прийменники ***незважаючи на***, ***всупереч***, ***попри***. Неправильними є конструкції в допустовому значенні, що починаються словами ~~*не дивлячись на*~~. **Правильно** говорити ***незважаючи на дощ***, а не ~~*не дивлячись на дощ*~~. Словосполучення ***не дивлячись*** можна вживати лише в його прямому значенні, наприклад: *Він продовжував їхати, не дивлячись у мій бік* (тобто він продовжував їхати і не дивився в мій бік).

Завдання 79 Підкресліть правильні прийменниково-іменникові словосполучення. Неправильні виправте і складіть зі скоригованими варіантами речення.

Різьбити по дереву, комісія з гуманітарних питань, завдяки запізненню, склянка для молока, за вказівкою директора, не дивлячись на хворобу, виконати по проханню, зустрітися по обіді, іти по хліб, екзамен із хімії, через брак коштів, на протязі року, згідно наказу, виступити на захист, надіслати факсом.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Завдання 80 Відредагуйте подані словосполучення.

по виконанні завдання .....
по останній інформації .....
зошит по математиці .....
усупереч перешкод .....
відповідно правилам .....
відвідувати заняття по вівторкам .....
гуляти по вулиці .....
по праву сторону .....
із-за хвороби .....
завдяки урагану .....
виконати по проханню .....
ліки від грипу .....
прийти в шість годин вечора .....
звернутися по справі .....
не дивлячись на втому .....
на протязі року .....
згідно до наказу .....
піти за хлібом .....
говорити на англійській мові .....

Сполучник. Загальна характеристика

Сполучник — службова частина мови, що сполучає однорідні члени речення або частини складного речення, указуючи на змістові відношення між ними, наприклад: *Мати боялась і ненавиділа старців,* ***але*** *наділяла їх завжди щедро* (*О. Довженко*) — сполучник ***але*** поєднує однорідні присудки й виражає протиставлення. *Люди ми тільки тоді,* ***як*** *дуже сильно любимо* (*А. Хливнюк*) — сполучник ***як*** поєднує підрядну частину з головною і вказує на відношення умови між частинами складнопідрядного речення. Сполучник не є членом речення.

Групи сполучників

	Сурядні		Підрядні
За значенням і синтаксичною роллю	**єднальні:** *і, й, та* (у значенні *і*)		**з'ясувальні:** *що, як, щоб*
			мети: *щоб, аби, для того щоб*
	протиставні: *а, але, та* (у значенні *але*), *проте, зате, однак*		**причинові:** *бо, оскільки, тому що*
			часові: *коли, доки, щойно*
			наслідковий: *так що*
	розділові: *або, хоч, чи, не то...не то, чи то...чи то*		**допустові:** *дарма що, хоч, хай*
			порівняльні: *як, мов, ніби, наче, неначе*
За вживанням	Одиничні	Парні	Повторювані
	і, але, або, проте	(складаються з двох частин) *не так...як, не тільки...але й*	*і...і, ні...ні, чи...чи, то...то*
За будовою	Прості	Складні	Складені
	сполучники, які не можна розкласти на елементи	сполучники, що утворилися внаслідок злиття двох слів (сполучника, прийменника, частки, займенника)	сполучники, які складаються з кількох слів — це відмінкові форми займенників з іншими словами
	а, і, та, чи	*або, якщо, якби*	*незважаючи на те що, тому що*

Зверніть увагу! Слід відрізняти сполучники ***зате***, ***проте***, ***якби***, ***щоб*** від співзвучних сполучень займенників або прислівників із прийменниками або частками, зокрема ***за те***, ***про те***, ***як би***, ***що б***. При розмежуванні цих частин мови врахуйте такі моменти:

1) поставте питання до словосполучення: якщо це сполучник, то до нього неможливо поставити питання;
2) відповідно сполучник не є членом речення, на відміну від словосполучення з повнозначними словами;
3) на займенник або прислівник зазвичай припадає логічний наголос, отже, читаючи речення, спробуйте особливо виділити наголосом таке словосполучення;
4) зрештою, найлегше спробувати замінити таке сполучення на синонімічний сполучник: ***зате***, ***проте*** на ***але***; ***якби*** на ***якщо б***, ***щоб*** на ***для того щоб***. Якщо внаслідок заміни зміст речення не спотворюється, то перед Вами сполучник, який пишемо разом, порівняйте: *Люблю степ* (***за що?***) ***за те***, *що небо над ним голубе-голубе* і *Ти запізнився на урок*, ***зате*** (***але***) *й до* дошки *тебе не викликали*. ***Що б*** (***не казала що?***) *ти не казала, я однаково тобі не повірю* і (***для того щоб***) ***Щоб*** *гарно відпочити, треба спочатку наполегливо попрацювати.*

Сполучники і сполучні слова

Сполучники ***що***, ***як***, ***коли*** мають омонімічні сполучні слова *що* (займенник), *як і коли* (прислівники). Слова ***що***, ***як***, ***коли*** є ***сполучниками*** в таких випадках:

що	***як***	***коли***
• слово ***що*** не можна замінити словом ***який***; • слово ***що*** не виділяється інтонаційно в реченні	• слово ***як*** можна замінити словами ***коли*** або ***якщо***; • у складнопідрядних реченнях із підрядною порівняльною частиною (***як*** можна замінити на ***мов***, ***ніби***, ***наче***)	• у складнопідрядних реченнях із підрядною частиною часу; • у складнопідрядних реченнях із підрядною частиною умови (у такому випадку ***коли*** можна замінити на ***якщо***)

що	**як**	**коли**
Хіба хтось сказав тобі, ***що*** *буде легко?* (*С. Вакарчук*). Порівняйте з реченнями: *Хвала всім силам будівничим,* ***що (=які)*** *нам життя і міць дають* (*Г. Чупринка*). *Я пам'ятаю,* ***щó*** *ти сказав мені наостанок.*	***Як (якщо)*** *добре працюватимеш, честь і славу матимеш* (*Нар. тв.*). *Зійшлись дві лінії в одну дорогу зоряну,* ***як (мов)*** *два струмки в одну ріку, дощами сховану* (*О. Пономарьов*).	*Та якою любов моя стане,* ***коли*** *ранковий туман розтане* (*Д. Заюшкіна*). ***Коли (якщо)*** *корова, не надівай сідла* (*Нар. тв.*).

Завдання 81 У поданих реченнях знайдіть і підкресліть сполучники. З'ясуйте й надпишіть, до яких груп за значенням, уживанням і будовою вони належать.

1) Мислив я, що кожне серце має інший ритм одмінний (*М. Рильський*).

2) Яке це щастя, друже мій, горіти, а не тліть! (*В. Сосюра*).

3) Не бійся правди, хоч яка гірка, не бійся смутків, хоч вони як ріки (*Л. Костенко*).

4) Або перемогу добути, або дома не бути (*Нар. тв.*).

5) Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні (*Г. Сковорода*).

6) Як дбаєш, так і маєш (*Нар. тв.*).

7) Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає (*Олександр Олесь*).

8) Сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння (*О. Довженко*).

9) Коли вже народився ти поетом, — за все відповідай у цім житті (*Б. Олійник*).

10) Дарма що малий, а й старого навчить (*Нар. тв.*).

Завдання 82 За потреби з'єднайте виділені сполучники або поставте дефіс.

1) Що може бути солодше ***за....те***, коли любить і прагне до тебе добра душа? (*Г. Сковорода*).

2) Тягнибіда хоч і молодший, ***за....те*** розумніший і добріший за Мурая, ***про....те*** підірваний на ноги (*О. Довженко*).

3) І наша юність буде хай такою, ***що....б*** їй ніхто не заздрити не міг (*В. Симоненко*).

4) ***Як....би*** не дяк, то ***що....б*** я і робила? (*Л. Костенко*).

5) Це книга ***про....те***, як не боятися нового досвіду, пересувань, культурних експірієнсів, самого себе (*І. Карпа*).

6) Вір, донечко, ***як....би*** тобі не було важко, вір, надійся, віруй, дитинонько моя (*О. Довженко*).

7) ***Як....би*** я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти (*Д. Павличко*).

8) Розкажу тобі я ще й ***про....те***, як у зайця вухо не росте... (*М. Вінграновський*).

Правопис сполучників

Разом	Окремо	З дефісом
• порівняльні сполучники; • складні сполучники	• сполучники, у яких другим компонентом є ***що***, ***б***, ***би***, ***як***, ***ж***, ***же***	• деякі сполучники, у яких другим компонентом є частки ***-но***, ***-то***, ***-от***
мовби, мовбито, наче, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито; притому, причому, теж, отож	*дарма що, так що, тому що, або ж, бо ж, отже ж, коли б, хоча б, хоч би, з того часу як.* **Але:** *мовби, ніби, отож*	*тільки-но, тим-то, тому-то, якби-то, отож-то, як-от*

Завдання 83 За потреби з'єднайте сполучники або поставте дефіс.

1) Тут військо стройними рядами в параді йшло, мов ..... би на бой (*І. Котляревський*).

2) Даю тобі сей меч, дарма ..... що ти не сильна (*Леся Українка*).

3) Я підійшов до дверей і тільки ..... но хотів зиркнути в невеличке віконце, де сиділа моя мати, як хтось узяв мене за руку (*Микола Хвильовий*).

4) Всяке птаство, як ..... от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою в траві, якщо підвернеться, або впіймати (*О. Довженко*).

5) Краще на своїй стороні кістьми лягти, ані ..... ж на чужині слави натягти (*Нар. тв.*).

Як на ЗНО

1 Правильно вжито прийменник у варіанті

А конспект по фізиці
Б спідниця по коліно
В зробити по замовленню
Г вхід по запрошенню
Д йти по площі

2 Помилково вжито прийменник у реченні

А Я пропустила змагання завдяки хворобі.
Б Приготуй розчин за рецептом лікаря.
В Треба здати есе протягом наступного тижня.
Г Із-за відчинених дверей визирнуло маленьке дівча.
Д Виконайте цю вправу відповідно до інструкцій, поданих у таблиці.

3 Виділене слово є сполучником, і його треба писати разом у реченні

А ***Як/би*** там не було, я однаково поїду до моря.
Б ***Як/би*** ти не ховався, я тебе знайду.
В ***Як/би*** не сподівалися на хорошу погоду, а дощ таки пішов.
Г ***Як/би*** ми не поспішали, однаково на кілька хвилин запізнилися.
Д ***Як/би*** ви вчились так, як треба, то й мудрість би була своя.

4 Виділену сполуку треба писати з дефісом у реченні

А Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, ***мовби/то*** все заснуло.
Б А чи писав би я взагалі, ***коли/б*** не було Івана Максимовича?
В ***Тим/то*** й били сомківці неприятеля всюди, де тільки стинались.
Г Але думка ця, ***дарма/що*** знезброєна, була надто жалка, щоб на ній довго спинятись.
Д ***Або/ж*** тут кішки ці домашні, або тут люди незвичайні.

5 Прочитайте речення.

Спортсмен, [...] перевтому, на фініші випередив суперників.

Замість пропуску можуть стояти всі слова, ОКРІМ

А попри
Б незважаючи на
В забувши про
Г не дивлячись на
Д подолавши

6 Запропонована в дужках конструкція є НЕПРАВИЛЬНОЮ в рядку

А заходи щодо подолання (заходи для подолання)
Б склянка для молока (склянка на молоко)
В пенсія за віком (пенсія по віку)
Г мешкати на вулиці Римарській (мешкати по вулиці Римарській)
Д іти за грибами (іти по гриби)

7 Прийменником є виділене слово в реченні

А Так тихо й радісно ***навколо***!
Б З тобою я готовий іти хоч на ***край*** землі.
В Не біймося труднощів і йдімо ***назустріч*** долі.
Г Микита стояв ***осторонь*** і похмуро дивився на однокласників.
Д ***Поблизу*** був парк, тож ми гуляли там щодня.

8 Прийменниками є всі слова рядка

А відповідно до, якщо, задля
Б майже, через, понад
В з-поміж, однак, чи
Г згідно з, навіть, заради
Д незважаючи на, із-за, посеред

9 Сполучниками є слова в усіх рядках, ОКРІМ

А проте, дарма що, з-поміж
Б оскільки, зате, і
В або, щоб, бо
Г якби, але, тому що
Д якщо, та, аби

10 Утворіть граматично правильні словосполучення.

1 згідно
2 відповідно
3 керуючись
4 усупереч

А інструкціями
Б інструкцій
В з інструкціями
Г до інструкцій
Д інструкціям

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Самці горили дуже сильні й можуть підняти вантаж, удесятеро ... за власну вагу, що робить їх ..., ніж людина, у п'ять ... .

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А більший, сильніше, разів
Б більше, сильніше, разів
В більший, сильнішими, разів
Г більший, сильнішими, раз
Д більше, сильніше, раз

12 Граматичну помилку допущено в рядку

А тристами сорока кілометрами
Б дрібний пил
В найтепліша пора року
Г у їхнім випадку
Д зжовтіле листя

Заняття 18

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Тести онлайн

- Частка. Загальна характеристика
- Розряди часток за значенням
- Правопис часток
- Правопис частки ***не*** з різними частинами мови
- Вигук як частина мови
- Правопис вигуків

Частка. Загальна характеристика

Частка — це службова частина мови, яка є засобом утворення граматичних форм або підсилює значення слів у реченні, надає їм смислових відтінків. Частка не є членом речення, якщо не входить до складу граматичних форм, зокрема форм наказового й умовного способів дієслів, порівняйте: *Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю* (*В. Симоненко*). *Я* ***ж*** *у полоні нав'язливих дум:* ***лише*** *одне непокоїть мій ум* (*Г. Сковорода*).

Розряди часток за значенням

За значенням і функцією виділяють три розряди часток: формотвірні, заперечні й модальні.

Розряд	Функції	Приклади
Формотвірні	служать для утворення форм умовного й наказового способів дієслів	*би, б, хай, нехай*
Заперечні	служать для вираження заперечення	*не, ні, ані*
Модальні	служать для вираження додаткових відтінків значень, вказівки на ставлення мовця до висловлюваного	
	• питальні	*невже, хіба, чи*
	• стверджувальні	*атож, еге, аякже, авжеж*
	• вказівні	*ось, це, ген, ото, он*
	• видільні	*навіть, лише, тільки, таки*
	• окличні	*що за, який*
	• спонукальні	*бодай, годі, ну, нумо*
	• вірогідні	*буцім, мовляв, мов, немов, нібито*
	• підсилювальні	*якраз, саме, якось, собі, воно*

Зверніть увагу! Ви, мабуть, помітили, що багато часток співзвучні з іншими частинами мови, зокрема займенниками, дієсловами, сполучниками. Відрізнити частки від самостійних частин мови доволі нескладно, адже самостійні частини мови, на відміну від часток, мають лексичне значення, відповідають на питання і є членом речення.

Щоб не сплутати частку й сполучник, варто подивитися на місце розташування сумнівного слова: сполучник завжди стоятиме між однорідними членами речення або на межі частин складного речення. Порівняйте: ***Чи** ми поїдемо сьогодні на екскурсію?* і *Ти будеш пити чай **чи** каву?* У першому реченні *чи* є питальною часткою, а в другому — це розділовий сполучник, що поєднує однорідні додатки.

Завдання 84 У поданих реченнях підкресліть частки й надпишіть над ними розряд, до якого вони належать.

1) Це моє місто, що лиш за хвилини народжує ранок, лине одразу в ніч (*Н. Жижченко*).
2) Тільки квіти на вікні залишаються мені (*С. Вакарчук*).
3) Поплинемо з тобою ген на розтоки, під бистрії лотоки (*Леся Українка*).
4) Ошельмовані винуваті митці кидались мовчки навтіки, ламаючи тютюн, бодай їм добра не було (*О. Довженко*).
5) Хай несе мене ріка у фантастичному човні (*О. Скрипка*).
6) Невже це голос моєї матері? (*Микола Хвильовий*).
7) В тебе навіть синє море не чорніє від біди... (*Х. Соловій*).

Правопис часток

Частки входять до складу різних частин мови й пишуться з ними по-різному. Щоб Ви пригадали правопис займенників, прислівників і сполучників із частками, пропонуємо виконати завдання.

Завдання 85 За потреби з'єднайте слова або поставте дефіс.

Аби хто, де інде, казна де, будь за що, у кого небудь, звідки небудь, чим скоріш, котрий сь, де в чому, що вівторка, ані скільки, бозна чий, хтозна у скількох, як найшвидше, будь куди, аби з ким.

Упевнені, що Ви успішно виконали завдання й пригадали основні правила написання часток з іншими частинами мови. Підсумуємо й доповнимо ці правила за допомогою таблиці.

Разом	Окремо	З дефісом
• частки ***аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **чим-**, **що-**, **як-*** у складі будь-якої частини мови; • частки ***би (б)**, **же (ж)***, якщо вони входять до складу інших часток або сполучників	• частка ***що***, якщо вона є другим компонентом у слові. **Але:** ***абощо***; • модальні частки ***саме**, **навіть**, **тільки**, **лише***	• частки ***бозна-**, **казна-**, **хтозна-**, **будь-**, **-небудь*** у складі займенників і прислівників; • ***-бо**, **-но**, **-от**, **-то**, **-таки***. **Але:** якщо частка ***таки*** стоїть перед словом, то пишемо окремо; • частка ***всього-на-всього***
абихто, чималий, деінде, мовби, ніби, авжеж	*дарма що, поки що, тільки що*	*хтозна-коли, хто-небудь, будь-чий, ходи-но, зробив-таки, так-то*

Завдання 86 За потреби з'єднайте слова або поставте дефіс.

Наче б то, або що, ходила б, хороший же, авже ж, тільки що, лише твій, той таки, таки прочитала, не мов би то, всього на всього, слухайте ж бо, заходи що до поліпшення умов праці, тому то, іди но сюди, хтозна з якого боку, ані чий, саме тоді, стрибай же.

Правопис частки *не* з різними частинами мови

Разом	Окремо
• з іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо в результаті додавання частки ***не*** утворюється нове поняття з протилежним значенням. Часто до такого слова можна дібрати синонім без частки ***не***: *неправда* (брехня), *некрасивий* (потворний), *нескладно* (легко)	• із дієсловами, дієприслівниками, числівниками, частками, сполучниками, більшістю займенників, присудковими словами, деякими прислівниками: *не знати, не читаючи, не перший, не тільки, не то...не то, не моя, не треба, не можна, не вранці*
	• з усіма частинами мови при протиставленні: *не правда, а брехня*; *не красивий, а потворний*; *не складно, а легко*
	• із прикметниками, якщо вони мають залежні слова ***далеко***, ***зовсім***, ***аж ніяк*** або слова із часткою ***ні***: *зовсім не близький, далеко не новий, нікому не приємний*
	• із прислівниками, що пишуться з дефісом: *не по-моєму, не по-англійськи*
• слова з префіксом ***недо-***, якщо він указує на неповноту дії: *недобачати* (бути підсліпуватим), *недочувати* (погано чути), *недопрацьовувати* (постійно)	• слова, у яких ***не*** вказує на заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом ***до-***: *не добачити недоліків* (не помітити) *не дочути маму* (не дослухати до кінця) *не допрацювати* (не закінчити роботи)
• із дієприкметником, що не має залежних слів і в реченні є означенням: *На столі лежала непідписана книга.*	• із дієприкметником чи прикметником, якщо він має залежне слово або в реченні є присудком: *На столі лежала не підписана* (***ким?***) *автором книга. Книга не підписана.*
• з усіма частинами мови, якщо вони не вживаються без ***не***: *нехтувати, ненáвисть, нечестивий, небіж, невпинно*	• Порівняйте: *не вчити, не завтра, не стіл*

Зверніть увагу! З дефісом пишемо частку ***не*** з власними назвами: *не-Америка.*

Зверніть увагу! Якщо між ***не*** і прикметниковим присудком за змістом речення можливе ***є*** (*був, була*), частку ***не*** потрібно писати окремо. Якщо зв'язка порушує зміст, частку ***не*** треба писати разом. Порівняйте: *Це завдання* ***не*** (є) *складне.* — *Це завдання* (є) ***не****складне* ('легке').

Завдання 87 За потреби з'єднайте частку ***не*** зі словами або поставте дефіс. Поясніть правопис.

1) Підійшовши ближче, я побачив, що це не....людина, а опудало.

2) У галактичному просторі кілька світлових років — це не....далеко.

3) Не....відпочиваючи декілька днів, він заснув, щойно торкнувся подушки.

4) Хоч наш спортсмен і не....перший, але входить у трійку найкращих плавців.

5) Не....можна не....нáвидіти своїх ворогів, їх треба любити.

6) Ця правда була нікому не....приємна.

7) Поїдемо в Мексику шукати ніким не....знайдені скарби.

8) Бабуся вже була старенька, тому трохи не....дочувала.

9) Найбільше мене обурює те, що зробили не....по-моєму.

10) Його не....гарне обличчя компенсував витончений шарм.

Вигук як частина мови

Вигук — це частина мови, що не належить ані до самостійних, ані до службових. У першому занятті ми вже згадували про вигук, пропонуємо Вам пригадати, чому його розглядають окремо від інших частин мови.

Значення

Вигук виражає емоції, почуття, волевиявлення, не називаючи їх: *ого! нічого собі! ай! ох! лишенько! Боже!* Окремим різновидом вигуків є звуконаслідувальні слова, що імітують звукові сигнали, крики птахів, звірів: *ку-ку-рі-ку! тьох-тьох! цвірінь!*

Синтаксична роль

Вигук здебільшого не є членом речення: ***Ого**, який у тебе класний наплічник!* Хоча звуконаслідувальні слова інколи можуть виконувати синтаксичну функцію, наприклад: *А двері протяжно рип-рип. У траві ми почули розмірене хрум-хрум.*

Вигуки можуть субстантивуватися, тобто переходити в іменники, отож у таких випадках вони будуть виконувати відповідну синтаксичну функцію — здебільшого підмета або додатка, наприклад: *Ваше дружне «ура» мене оглушило. Я не почула твоє «спасибі».*

Зверніть увагу! Велика кількість вигуків співвідноситься із самостійними частинами мови, зокрема іменниками, займенниками, дієсловами, прислівниками. Отже, визначаючи частини мови і члени речення, уважно читайте контекст: вигуки виражають емоції та почуття, тому фактично не мають лексичного значення, на відміну від співзвучних їм самостійних частин мови. Окрім того, часто після вигуків стоїть знак оклику або кома. Особливу увагу звертайте на етикетні вигуки типу ***перепрошую! дякую! вибачте!*** тощо. Порівняйте: ***Перепрошую**, чи можна поряд із Вами сісти?* і ***Перепрошую** за те, що образила тебе.* У першому випадку слово ***перепрошую*** є вигуком, який виражає звернення до співрозмовника, а в другому — дієсловом, що вказує на дію, виконувану суб'єктом.

Правопис вигуків

Вигуки і звуконаслідувальні слова, що вимовляються протяжно або повторюються, пишемо з дефісом: *трісь-трісь! ку-ку! ц-с-с.*

Завдання 88 У поданих реченнях підкресліть вигуки. Де можливо, визначте їхню синтаксичну функцію.

1) Ой боже, нехай уже буде, як Бог схоче! (*О. Кобилянська*).
2) За мною тріскали засуви, ланцюги і брами, скиглили якісь голоси, до них долучалися «ахи» і «охи», клацали ножі чи ножиці, пахло ліками (*М. Матіос*).
3) Гетьте, думи, ви хмари осінні! (*Леся Українка*).
4) Діти поважають правила своїх ігор, що їх самі ж і запроваджують, треба лише виконувати прості умови, приміром, уникати сло́ва «цур», бо всім відомо, що «цур ловить кур», тому «Цур, я в будиночку» — не приймається (*Л. Денисенко*).
5) Усі недобиті добив глечики, горшки, ай, молодчинка… (*А. Хливнюк*).
6) Хто не хоче скаляти золотої слави своєї, той гайда з нами за Пороги! (*П. Куліш*).
7) Ой із-за гори, з-за лимана, ой синя хмара ж наступає, ой, нумо, браття ж, та й наступає (*Нар. тв.*).
8) І хвилі нас окотили, ми герої враз, агов! (*О. Скрипка*).
9) Ти в запічку «кахи-кахи», я з молодим «хихи-хихи» (*І. Котляревський*).

Як на ЗНО

1 Частку вжито в реченні

А Крізь вікно пробивалися сонячні промінчики.
Б Це пояснення навіть я зрозуміла.
В Нічого собі, ти який силач!
Г Що посієш, те пожнеш.
Д Усупереч обставинам ми погодилися на цю роботу.

2 Окремо треба писати виділену сполуку в реченні

А Коли ти молодий, час летить ***не/впинно***.
Б Він ***не/допрацьовував*** увесь місяць, тому й залишився без премії.
В ***Не/підготувавшись*** належно до іспиту, Марина склала його на низький бал.
Г Брат пішов на побачення в ***не/випрасуваній*** сорочці.
Д ***Не/легко*** в цьому світі знайти справжнього друга.

3 Разом треба писати виділену сполуку в реченні

А Оце восени захворіла і з того часу ***не/здужаю***.
Б Іду в степ і вдихаю пахощі ніким ***не/кошених*** трав.
В Цей костюм зовсім ***не/новий***.
Г Ти дивилася на мене ***не/лагідно***, а сердито.
Д Я люблю малювати ***не/лише*** гуашшю, а й звичайним олівцем.

4 Вигук ужито в усіх реченнях, ОКРІМ

А Агов, люди, відгукніться!
Б А солов'ї за вікном тьох-тьох.
В Досить говорити про те, що ніколи не справдиться.
Г Ой, я не знала, що ти тут чекаєш.
Д Цитьте, діти, контрольна ще триває.

5 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Захаращений інтер'єр оселі моїх університетських ... довершували горщики із ... кактусами, близько ... розкиданих вінілових платівок і старе ... крісло.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А товаришей, засохлими, п'ятидесяти, Олине
Б товаришів, засохшими, п'ятдесяти, Олине
В товаришів, засохлими, п'ятдесяти, Оліне
Г товаришів, засохлими, п'ятдесяти, Олине
Д товарищей, засохнувшими, п'ятдесяти, Олине

6 Окремо з часткою ***не*** треба писати виділене слово в рядку

А ***не/прочитані*** книжки з історії
Б ***не/зроблене*** на канікулах завдання
В ***не/знайдені*** скарби нації
Г ***не/вишиті*** весільні рушники
Д ***не/пофарбовані*** стіни будинку

7 Правильно написано частки з іншими частинами мови в рядку

А анічий, казнаде, котрийсь
Б тількищо, авжеж, абияк
В зроби-но, таки-написав, нібито
Г щонайдужче, так-то, коли б
Д деінде, як-от, всього на всього

8 З'ясуйте, до яких частин мови належать слова.

Слова	*Частини мови*
1 бодай, ось, же, невже	**А** сполучники
2 ах, тпру, агов, вйо	**Б** прийменники
3 серед, біля, крізь, перед	**В** прислівники
4 бо, зате, притому, так що	**Г** частки
	Д вигуки

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

9 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Фух*, нарешті ми **(2)*таки*** зійшли **(3)*на*** цю гору, **(4)*дарма що*** вже були вкрай утомлені й знесилені.

А прийменник
Б частка
В вигук
Г займенник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Чужа душа — **(1)*то***, кажуть, темний ліс, **(2)*а*** я скажу: не **(3)*кожна***, **(4)*ой*** не кожна!

А прикметник
Б вигук
В частка
Г займенник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово.

1 підмет
2 присудок
3 означення
4 додаток

А Собори душ своїх бережіть, ***друзі…***
Б В житті ***найперше*** — це притомність духа.
В Поети — це ***біографи*** народу.
Г Ледарі досі не створили теорії ***ліності***.
Д Дозволь мені, мій вечоровий світе, ***упасти*** зерном в рідній стороні.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Граматичну помилку допущено в рядку

А солона івасі
Б двоє жінок
В пам'ятник Володимирові Винниченку
Г багато сосон
Д наступного понеділка

Будова слова. Словотвір

Заняття 19

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

Тести онлайн

- Будова слова. Загальна характеристика
- Структурні елементи слова (морфеми)
- Словотвір як розділ мовознавства. Загальна характеристика
- Способи словотворення

Будова слова. Загальна характеристика

Слова складаються з **морфем** — найменших значеннєвих частин. Серед морфем виділяють ***корінь, префікс, суфікс*** і ***закінчення***. На відміну від звуків, морфема у слові є носієм лексичного, словотвірного або граматичного значення. Наприклад, у слові *широченний* суфікс ***-енн-*** указує на великий ступінь вияву ознаки, названої прикметником (тобто ***дуже широкий***), а закінчення ***-ий*** виражає граматичні значення роду, числа й відмінка, у яких ужито прикметник (чоловічий рід, однина, називний або знахідний відмінок).

Розділ мовознавства, що вивчає будову слова, називається **морфемікою.**

Як Ви вже знаєте, слова можуть бути *змінними* або *незмінними*. У змінних словах виділяють дві частини — основу й закінчення.

Основа — це незмінна частина слова, яка є носієм його лексичного значення: *сумка*, *вітер*, *морський*.

Закінчення — це змінна частина слова, що виражає його граматичне значення: *сумк*[а], *вітер*[ ], *морськ*[ий].

Запам'ятайте! Якщо слово належить до змінних, воно обов'язково має закінчення, яке може бути матеріально вираженим або нульовим: *син*[ ] — *син*[а] — *син*[ові]. Щоб визначити закінчення, необхідно утворити кілька форм слова: та частина, яка змінюється, і буде закінченням.

Зверніть увагу! Слід відрізняти графічне закінчення від фонетичного у словах, основа яких закінчується звуком ***й***, наприклад: *читай*-[еш] — *читай*-[емо] — *читай*-[уть] (порівняйте: *чита*[єш] — *чита*[ємо] — *чита*[ють]).

Незмінні слова мають лише основу. До них належать:

Незмінні слова	Приклад	Ваш приклад
інфінітиви дієслів	*читати*, *бігати*, *співати*	
безособові форми дієсло́ва на ***-но***, ***-то***	*записано*, *випито*, *з'їдено*	
дієприслівники	*написавши*, *стрибаючи*, *принісши*	

Незмінні слова	Приклад	Ваш приклад
прислівники	*темно, по-нашому, утричі*	
незмінювані іменники іншомовного походження	*леді, кашне, фламінго*	

Структурні елементи слова (морфеми)

Корінь	Префікс	Суфікс
Основна значеннєва частина слова, спільна частина споріднених слів, що є носієм лексичного значення спільнокореневих слів. **Спільнокореневі слова** — слова, що мають однаковий корінь.	Частина слова, що стоїть перед коренем і служить для творення нових слів, зрідка — форм слів	Частина слова, що стоїть після кореня і є засобом творення нових слів або форм слів. Різновидом суфікса є постфікс ***-ся (-сь)***
зелений — зелень — зеленіти — зелено	*прадід, більший — найбільший*	*учитель, садок, довший, прийшов, якийсь*

Будьте уважними!

1. Слід розрізняти спільнокореневі слова й форми того самого слова. Спільнокореневі слова хоч і мають однаковий корінь, проте лексичне значення в них різне. До того ж часто вони є різними частинами мови, порівняйте:

рід — роду — родом (форми слова)
і *рід — народити — рідний*
(спільнокореневі слова)

2. Не всі слова з однаковим коренем є спільнокореневими. Формально подібні корені можуть бути різними за значеннями. Такі корені називаються *омонімічними* (однозвучними), порівняйте:

радість — радий — раді ти
і *радити — порада — радник*

3. Інколи один і той самий корінь може зазнавати чергувань голосних або приголосних звуків:

роса — зрошений,
брати — забирати,
чесати — розчісувати

Зверніть увагу!

1. Для того щоб правильно визначити префікс і суфікс, доберіть одноструктурні слова з різними коренями, що мають однаковий префікс або суфікс, і порівняйте значення слів, які утворюються завдяки цим морфемам, наприклад:

премило — пречудово — прегарно
(префікс ***пре-*** вказує на найвищий ступінь вияву ознаки),
учитель — вихователь — священнослужитель
(за допомогою суфікса ***-тель*** утворено назви виконавців дії, вираженої дієсловом:
учити, виховувати, служити)

2. У слові може бути кілька префіксів або кілька суфіксів:

возз'єднання, пооббивати,
садочок, селянський

3. У деяких словах суфікс може бути формально не вираженим, тобто нульовим. Нульовий суфікс здебільшого мають у своїй будові віддієслівні або відприкметникові іменники, прикметники, порядкові числівники, прислівники:

бігØ, підписØ, синьØ, зеленьØ,
добрØий, золотØий, ведмежØий,
вовчØий, другØий, унизØ

Завдання 89 Виділіть закінчення в словах. Поясніть, чому в деяких словах це неможливо зробити.

Маестро, бронза, винісши, маркер, співак, реле, звисока, буремний, потроїти, втричі, соло, озеро, натщесерце, бігають, розквітлі, надра, смаколик, заберу, пекти, навмання, лисячий, Олегів, нена́висть, думаючи, авокадо, відлік, Карпати, насіння, вголос, дихаємо, просто, сонячне, вишень, дрібен, двадцять.

Завдання 90 Розберіть слова за будовою.

Зрошений, умиюся, заочний, по-іспанськи, дебютант, жити, зберігши, чорно́слив, козацький, товариство, львівський, Львівщина.

Завдання 91 Знайдіть спільнокореневі слова й підкресліть їх однаковим кольором.

Вода, водити, поводир, водень, водій, водно́раз; лікувати, лікоть, лікар, лічити, ліки, лікер, лічений; сіль, село, сільський, селитися, посол, солідно, присілок; плачу́, плато́, плач, заплакати, плакат, плаття, плаксій, плачевний.

Словотвір як розділ мовознавства. Загальна характеристика

Словотвір — це розділ мовознавства, що вивчає способи творення похідних слів. Предметом вивчення словотвору є похідні слова, а головними поняттями — ***твірна основа***, ***словотвірний засіб*** (***формант***).

Твірна основа — це спільна частина твірного й похідного слів, тобто це та частина, яка є основою для творення нових слів. Твірною основою може бути частина слова без закінчення або все слово.

Словотвірний засіб (формант) — частина, за допомогою якої утворюється нове слово; те, що додається до твірної основи. Це префікси або суфікси, які, приєднуючись до твірної основи, утворюють похідне слово. Формант має таке графічне позначення: ⌒.

Похідне слово — це нове слово, утворене внаслідок поєднання твірної основи зі словотвірним засобом. Похідне слово має лексичне значення, відмінне від значення твірного слова.

Процес словотворення відображають словотвірні пари — два спільнокореневі слова, що відрізняються словотвірним засобом. Умовно це можна зобразити так: похідне слово (твірна основа + формант) ← твірне слово (твірна основа)

післязавтра ← завтра, касовий ← каса, підвіконня ← вікно.

Залежно від того, який формант з'являється в похідному слові, ми визначаємо спосіб словотворення: суфіксальний, префіксальний тощо.

Зверніть увагу! Твірна основа може збігатися з коренем, а може бути складніша за будовою: *підніжка ← нога, лікарня ← лікувати.*

Способи словотворення

Залежно від характеру словотвірного засобу виділяють такі способи словотворення:

Спосіб словотворення	Особливості	Приклад	Ваш приклад
Префіксальний	Префікс завжди приєднується до всього слова разом із закінченням	*завеликий ← великий,* *прибігти ← бігти*	
Суфіксальний	Суфікс приєднується до основи слова	*тихо ← тихий,* *літній ← літо*	
Префіксально-суфіксальний (або конфіксальний)	Префікс і суфікс приєднуються одночасно	*по-моєму ← мій,* *узлісся ← ліс*	

Спосіб словотворення	Особливості	Приклад	Ваш приклад
Безсуфіксальний	Слово утворюється шляхом відкидання суфікса	*запит* ← *запитати*, *синь* ← *синій*	
Постфіксальний	Постфікс приєднується до всього слова	*битися* ← *бити*, *хтось* ← *хто*	
Складання слів або основ	Поєднуються цілі слова або лише основи за допомогою сполучних голосних ***о***, ***е (є)*** або без них	*залізобетон* ← *залізо*, *бетон*, *крісло-ліжко* ← *крісло*, *ліжко*, **Але:** *іванофранківець* ← *Івано-Франківськ* (суфіксальний спосіб)	
	Окремим різновидом цього способу є ***абревіація*** — складання усічених слів або основ	*турбаза* ← *туристична база*, *ЗМІ* ← *засоби масової інформації*	
Перехід однієї частини мови в іншу	Найпоширенішим різновидом є ***субстантивація,*** тобто перехід прикметників, дієприкметників у розряд іменників	*Давня* ***знайома*** (пор. ***знайома*** *жінка*), *перекажи мені* ***прочитане*** (пор. ***прочитане*** *есе*) **МОВОХАКЕР** *учительська* (прикм.) ← *учитель* — суф. сп., *учительська* (ім.) ← *учительська* (прикм.) — субстантивація	

Завдання 92 Визначте, записавши словотвірні пари, яким способом утворено слова.

Осінній, підвіконня, холодно, доповідь, сніжок, паризький, всюдихід, по-іншому, піаніст, переробити, розписаний, наказ.

.....

.....

.....

Як на ЗНО

1 Спільнокореневим до слова ***«легкий»*** є

А леґінь **Б** легенда **В** легітимний **Г** легковий **Д** легальний

2 Суфікс ***-ок*** має однакове значення в усіх словах, ОКРІМ

А сніжок **Б** стрибок **В** садок **Г** дідок **Д** місток

3 НЕ мають закінчення обидва слова в рядку

А злегка, підписаний
Б прочитано, вересень
В сумуючи, леді
Г творення, їсти
Д пальто, метро

4 Спільнокореневими до слова ***річний*** є всі слова, ОКРІМ

А річковий
Б річниця
В роковини
Г рік
Д щорічно

5 Спільнокореневим до слова ***косити*** є

А костел
Б скошений
В космос
Г кошовий
Д косинус

6 Спільнокореневі слова вжито в рядку

А листок, листка, листки
Б полиці, полицями, полиця
В очі, око, очима
Г скло, скляний, засклити
Д річечка, річечці, річечками

7 Лише з основи складаються всі слова рядка

А зимно, сяючі, ходжу
Б день, тричі, сумуючи
В маестро, волосся, по-українському
Г пальто, гуляючи, догори
Д кольрабі, попідвіконню, з'ївши

8 За допомогою суфікса ***-ов-*** утворюються прикметники від усіх іменників рядка

А дощ, абрикоса, гроші
Б перець, гній, суть
В нуль, липень, поле
Г стиль, бязь, м'яз
Д роль, цукор, меблі

9 Суфікс ***-ик*** має однакове значення в усіх словах, ОКРІМ

А історик
Б братик
В фізик
Г медик
Д математик

10 Правильно утворено присвійні прикметники в рядку

А Сергіїн, мамин, дідусева
Б Ольжин, Юрієв, татова
В Іннин, Василева, Соломіїн
Г Савів, бабусина, Анатоліїв
Д Наталкин, Толин, Русланова

Прочитайте речення і виконайте завдання 11—12

(1) Можливо ви думаєте, що космос ... на відстані тисячі або навіть мільйона миль. **(2)** Насправді космос на відстані лише близько двадцяти миль від вашого будинку — просто вгору. **(3)** Майже напевно ви б змогли пройти двадцять миль, хоча дуже втомилися б. **(4)** Але для того, щоб подолати двадцять миль угору, потрібна ракета.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

12 На місці пропуску має бути слово

А розташований
Б починається
В знаходиться
Г лежить

Зміст

Морфологія

Заняття 1. Частини мови . . . 3
Частини мови. Загальна характеристика . . . 3
Самостійні частини мови . . . 4
Службові частини мови . . . 6
Вигук . . . 6

Заняття 2. Іменник . . . 10
Іменник. Загальна характеристика . . . 10
Рід іменників . . . 11
Рід незмінюваних іменників . . . 12
Число іменників . . . 13

Заняття 3. Іменник . . . 17
Відміни іменників. Невідмінювані іменники . . . 17
Групи іменників . . . 18
Групи іменників II відміни на *-р* . . . 18
Особливості відмінювання іменників . . . 19
Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини . . . 23

Заняття 4. Іменник . . . 26
Кличний відмінок . . . 26
Особливості вживання поширених звертань . . . 27
Імена по батькові . . . 28
Відмінювання прізвищ . . . 28

Заняття 5. Прикметник . . . 32
Прикметник. Загальна характеристика . . . 32
Відмінювання прикметників . . . 33
Розряди прикметників за значенням . . . 35

Заняття 6. Прикметник . . . 39
Ступені порівняння якісних прикметників . . . 39
Особливості утворення ступенів порівняння . . . 40
Звукові зміни при творенні. Особливості вживання ступенів порівняння . . . 40

Заняття 7. Числівник . . . 44
Числівник. Загальна характеристика . . . 44
Розряди числівників за значенням і будовою . . . 44
Відмінювання кількісних числівників . . . 45

Заняття 8. Числівник . . . 51
Відмінювання порядкових числівників . . . 51
Узгодження числівників з іменниками . . . 51
Уживання числівників для позначення часу . . . 52

Заняття 9. Займенник . . . 56
Займенник. Загальна характеристика . . . 56
Розряди займенників за значенням . . . 56

Заняття 10. Займенник . . . 61
Особливості відмінювання займенників . . . 61

Заняття 11. Дієслово . . . 65
Дієслово. Загальна характеристика . . . 65
Форми дієслова . . . 66
Вид дієслова . . . 66
Безособові дієслова . . . 67
Складні випадки керування дієслів . . . 68

Заняття 12. Дієслово . . . 71
Способи дієслова . . . 71
Творення форм умовного й наказового способів дієслова . . . 71
Дійсний спосіб. Форми майбутнього часу . . . 72
Дієвідмінювання дієслів . . . 73
Чергування приголосних при дієвідмінюванні . . . 75

Заняття 13. Дієприкметник . . . 78
Дієприкметник. Загальна характеристика . . . 78
Творення дієприкметників . . . 79
Правопис дієприкметників . . . 81
Дієприкметниковий зворот . . . 82

Заняття 14. Дієприслівник . . . 86
Дієприслівник. Загальна характеристика . . . 86
Творення дієприслівників . . . 86
Дієприслівниковий зворот . . . 87
Уживання дієприслівників і дієприслівникових зворотів . . . 88

Заняття 15. Прислівник . . . 91
Прислівник. Загальна характеристика . . . 91
Ступені порівняння прислівників . . . 92
Правопис *-и* або *-і* в кінці прислівників . . . 93
Правопис *-н-* чи *-нн-* у прислівниках . . . 93
Прислівники й сполучення інших частин мови . . . 94

Заняття 16. Прислівник . . . 97
Правопис прислівників . . . 97
Правопис прислівникових сполучень . . . 98

Заняття 17. Службові частини мови . . . 102
Прийменник. Загальна характеристика . . . 102
Правопис прийменників . . . 103
Особливості вживання прийменників . . . 103
Сполучник. Загальна характеристика . . . 105
Групи сполучників . . . 106
Сполучники і сполучні слова . . . 106
Правопис сполучників . . . 108

Заняття 18. Службові частини мови. Вигук . . . 110
Частка. Загальна характеристика . . . 110
Розряди часток за значенням . . . 110
Правопис часток . . . 111
Правопис частки *не* з різними частинами мови . . . 112
Вигук як частина мови . . . 113
Правопис вигуків . . . 113

Будова слова. Словотвір

Заняття 19. Будова слова. Словотвір . . . 116
Будова слова. Загальна характеристика . . . 116
Структурні елементи слова (морфеми) . . . 117
Словотвір як розділ мовознавства. Загальна характеристика . . . 118
Способи словотворення . . . 118

Комплект для підготовки до ЗНО з української мови та літератури

Увесь обсяг матеріалу для досягнення високих результатів ЗНО з української мови та літератури

або

Для зручності користування матеріал розподілено на три частини

або

Усі художні твори з коментарями й інтерактивними завданнями. Застосовуються спеціальні техніки запам'ятовування

Тестові зошити: найновіші завдання, бланки, ключі

Завдання для відпрацювання навичок читання й аналізу текстів

Отримай онлайн-консультацію авторів:

ISBN 978-617-09-5736-8
9 786170 957368
2461 1190

ВИДАВНИЦТВО РАНОК
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!
ranok.com.ua
e-ranok.com.ua
pochta@ranok.com.ua
(057) 727-70-90